

“Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ Anısına”

ETİMOLOJİ ÇALIŞTAYI

Bildiriler

Editör
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Tarih: 08 Aralık 2022 Perşembe | Saat: 10.00
Yer: Ardahan Üniversitesi Hoca Ahmet Yesevi Konferans Salonu

**PROF. DR. GÜNAY KARAAĞAÇ ANISINA ETİMOLOJİ
ÇALIŞTAYI
BİLDİRİLER**

Editör

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Ardahan, 2024

Ardahan Üniversitesi

İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Yayınları: 1

ISBN: 978-625-94139-4-5

Birinci Baskı: Ardahan, 2024

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ (Prof. Dr. Mehmet BİBER)	4
EDİTÖRDEN (Prof. Dr. Mustafa ŞENEL)	5
Açış Konuşmaları	6
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL (Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı)	7
Prof. Dr. Mehmet BİBER (Ardahan Üniversitesi Rektörü)	8
Bildiriler	10
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA: <i>Etimoloji Üzerine</i>	11
Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN: <i>Avrupa Hunlarında Geçen Kişi Adlarının Kökenleri</i>	18
Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH: <i>Türkçe Sözlük'te Etimoloji Sorunları</i>	30
Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN: <i>Türkiye'de Köken Bilimi Çalışmaları ve Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)</i>	45
Prof. Dr. Nurettin DEMİR: <i>Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati Hakkında Bir İnceleme</i>	56
Prof. Dr. Ahmet BURAN: <i>Köken Bilimci Olarak Prof. Dr. Tuncer Gülensoy</i>	74
Prof. Dr. Hatice ŞİRİN: <i>TDK Köken Bilgisi Sözlüğü Pilot Madde Başları: A Harfi</i>	87
Prof. Dr. Mustafa ÖNER: <i>Günay Karaağaç ve Türk Dili Araştırmaları</i>	98
Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN: <i>Günay Karaağaç'ın Türkçe Verintiler Sözlüğü Hakkında</i>	110
Prof. Dr. Ceval KAYA: <i>Günay Karaağaç'ın Türkçenin Kökteşler Sözlüğü Üzerine</i>	117
Prof. Dr. Mustafa ŞENEL: <i>Halk Etimolojisi Açısından Kars Yer Adları</i>	121
Değerlendirme (Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA)	128
Sonuç Bildirgesi	131
Toplu Fotoğraf	134

SUNUŞ

Ardahan Üniversitesi olarak akademik dünyamıza ve üniversitemize büyük katkılar sağlamış olan değerli hocamız Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ'ı 8 Aralık 2021 tarihinde COVID-19 salgını nedeniyle kaybetmenin derin üzüntüsünü yaşadık. Hocamızın anısını yaşatmak ve onun bilimsel mirasını gelecek nesillere aktarmak amacıyla 8 Aralık 2022 tarihinde Üniversitemizde Türk Dil Kurumunun katkılarıyla “Prof. Dr. Günay Karaağaç Anısına Etimoloji Çalıştayı” başlıklı bir etkinlik düzenledik.

Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ, akademik kariyeri boyunca sayısız öğrenciye ilham vermiş, bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuş ve meslektaşları arasında saygıdeğer bir yer edinmiş bilim insanıydı. Onun çalışmaları, sadece kendi alanında değil, genel olarak bilimsel araştırma ve eğitimde de iz bırakan nitelikteydi. Bu çalıştay, onun bilimsel katkılarını ve özellikle etimoloji ile ilgili çalışmalarını daha geniş bir kitleyle paylaşmak amacıyla düzenlendi.

Bu bağlamda, elinizdeki kitap, çalıştayda sunulan bildirileri ve tartışmaları derleyerek Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ'ın anısına adanmış önemli bir bilimsel eser olarak karşınıza çıkmaktadır. Kitapta yer alan çalışmalar, hocamızın araştırma alanlarındaki derinliğini ve genişliğini yansıtan, etimoloji alanındaki güncel ve özgün bilimsel makalelerden oluşmaktadır. Bu kitabın hem Üniversitemiz için bir onur kaynağı olacağına hem de bilim dünyasına değerli katkılar sunacağına inanıyoruz.

Bu vesileyle başta Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü olmak üzere çalıştayın düzenlenmesinde emeği geçen tüm akademisyenlere, öğrencilere, idari personele ve destek veren Türk Dil Kurumuna teşekkür eder, Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ'ın anısını yaşatmaya devam edeceğimizi belirtmek isterim. Onun örnekliği ile, bilimsel araştırmalarımıza ve akademik çalışmalarımıza aynı kararlılıkla devam edeceğiz.

Prof. Dr. Mehmet BİBER
Ardahan Üniversitesi Rektörü

EDİTÖRDEN

Hocamız Prof. Dr. Günay Karaağaç (1949-2021), Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde 2018-2021 yılları arasında görev yaptı. Onu, 8 Aralık 2021 tarihinde kaybettik.

Vefatının birinci yıldönümünde (8 Aralık 2022), Üniversitemiz Rektörlüğünün teşvik ve desteği, Türk Dil Kurumunun katkılarıyla Türk Dili ve Edebiyatı Bölümümüzce bir günlük “Prof. Dr. Günay Karaağaç Anısına Etimoloji Çalıştayı” adıyla bir toplantı düzenledik. Bu toplantıya etimoloji alanında çalışmaları olan Türkiye’nin 11 seçkin bilim adamı katıldı. Türkiye’de etimoloji çalışmalarının geldiği durumu değerlendirdik, yapılması gerekenleri de “Sonuç Bildirgesi”nde açıkladık.

Elinizdeki kitap, bu çalıştayda okunan bildirileri ve yapılan konuşmaları kapsamaktadır.

Çalıştayı gerçekleştirmesinde katkıları dolayısıyla, başta Üniversitemiz Rektörlüğü olmak üzere, Türk Dil Kurumuna, Ardahan Ticaret Odasına, çalıştaya bildiri ile katılan hocalarımıza, bölümümüz akademik personeline ve öğrencilerimize teşekkür ederim.

Konuşmaları deşifre edip yazıya geçiren Dr. Öğr. Üyesi Züleyha Hande Akata’ya ayrıca teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

AÇIŞ KONUŞMALARI

Sayın Rektörüm, üniversitemizin değerli yöneticileri, uzaktan gelerek çalıştaya katkı sağlayan kıymetli hocalarımız, üniversitemizin değerli öğretim elemanları ve sevgilini öğrenciler, basınımızın güzide temsilcileri...

Ardahan Üniversitesi ev sahipliğinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümümüz ile Türk Dil Kurumu tarafından ortaklaşa düzenlenen ve gerçekleştirilen “Prof. Dr. Günay Karaağaç Anısına Etimoloji Çalıştayı”na hoş geldiniz.

Değerli konuklar, bu çalıştay Türk dilinin her alanında özellikle etimoloji konusunda ulusal ve uluslararası makaleler ve kitaplar yayımlayan, yine ulusal ve uluslararası toplantılarda bildiriler sunmuş, çeviri ve kitaplarıyla sayısız katkılar sağlamış, zamansız kaybettiğimiz kıymetli hocamız, büyüğümüz Prof. Dr. Günay Karaağaç’ın ölüm yıldönümü olan 8 Aralık’ta anısını yaşatmak ve onu bu vesileyle anmak amacıyla yapılmıştır.

Mesleğine tutkuyla bağlı, yurt içinde ve yurt dışında çeşitli üniversitelerde çalıştıktan sonra akademik hayatının son üç yılını Ardahan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünde devam ettirmiş olan kıymetli hocamızla çalışmış olmanın haklı gururunu ve mutluluğunu yaşamaktayız. Kişisel olarak son iki yılını Ardahan’da güzel günlerde beraber geçirdiğimiz değerli hocamız için şahsıma kattığı her şey adına kendimi ayrıca şanslı hissettiğimi belirtmek isterim.

Etimoloji alanına katkılar sağlamış kıymetli hocamız adına her yıl konu başlıkları farklı da olsa değerli Rektörümüzün katkısıyla yeni çalış-taylar düzenlemeyi planlamaktayız. Son yıllarında yakından takip ettiğimiz, üzerinde titizlikle çalıştığı ve tüm Türkoloji camiasının heyecanla beklediği “Türkçenin Köktaşlar Sözlüğü” çalışmasının da Türk Dil Kurumunun katkılarıyla önümüzdeki yıl yayımlanmış olacağını ummaktayız.

Değerli konuklar, bu çalıştayan gerçekleşmesindeki katkılarından dolayı öncelikle Türk Dil Kurumu Başkanımız, değerli hocamız Sayın Prof. Dr. Gürer Gülsevin ile kurum çalışanlarına, Ardahan Üniversitesi Rektörümüz, değerli hocamız Sayın Prof. Dr. Mehmet Biber’e ve kurumumuzun emeği geçen tüm birimlerine, Ticaret Odası Başkanı Sayın Çetin Demirci’ye, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tüm öğretim üyeleri ve elemanlarına, tüm değerleri katılımcılara ve kıymetli misafirlerimize tüm arkadaşlarım adına teşekkürlerimi sunuyor, çalıştayımızın verimli geçmesini dilerken sevgi ve saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı

Çok kıymetli misafirler, sevgili öğrenciler...

Bugün üniversitemiz adına biraz buruk ama gurur dolu bir gün yaşadığımızı ifade ederek sözlerime başlarken hepinizi saygı, sevgi ve hürmetle selamlıyorum.

Günay Karaağaç Anısına “Etimoloji Çalıştayı” yapıyoruz ve aramızda Türkiye’nin ve dünyanın kökenbilim/etiomoloji alanında çok kıymetli ve otorite insanları bulunuyor. Bugün onları üniversitemizde ağırlamaktan duyduğumuz gururu da ifade ederek kendilerine üniversitemiz adına hoş geldiniz, diyorum.

Bir insanın dinlediği müzik onu kesinlikle ele veriyor. Biraz önce Güzel Sanatlar Fakültesi hocalarımızın icra ettiği iki parça, Günay Hoca’nın sevdiği parçalar olarak anons edildi. Osman Hoca’m da bir telefon görüşmesinde ikinci türküyü kendisine telefonda söylediğini ifade etmişti. Günay Hoca’nın ruh dünyası, onun nahif bir insan olduğuna işaret ediyordu. 2018’den 2021 yılına kadar üniversitemizde çalışma imkânı bulmuştu. Kendisini üniversitemizde istihdam etmiş olmanın mutluluğunu ve gururunu bir defa daha yaşadığımızı ifade etmek istiyorum.

Kıymetli hocalarım, değerli misafirler, sevgili öğrenciler; 2008 yılında kurulmuş bir üniversite, genç bir üniversite olmamıza rağmen her zaman söylediğim gibi yaptığımız bilimsel çalışmalar, bilime sunduğumuz katkı, yadsınamaz bir boyuta ulaştı. Bugün bunun çok değerli bir örneğini daha görüyoruz. Her ne kadar Günay Karaağaç anısına bir çalışma yapıyor isek de aslında çalışılan konunun önemi kendi başına çok değerli. Türkçe’nin etimolojisi üzerine bir çalıştay yapıyoruz ve bu çalışma Türkiye’deki örnek çalışmalardan bir tanesi olacak. Bu konuda bize katkı sunan çok değerli bilim insanlarımız var. Kendilerine bu katkılarından dolayı da teşekkür ediyorum.

Bazı insanlar diri yaşarlar, bazı insanlar daha doğarken maalesef ölü doğarlar. Günay Karaağaç Hoca tabiri caizse bir gününü dahi boş geçirmemiş; onun kendini çalıştığı işe, yaptığı bilime adanmış çok değerli bir insan olduğunu görüyoruz. Çok farklı üniversitelerde çalışmış ama bütün gayretini bütün çabasını Türk dilinin gelişmesine, Türk dilinin kurallarının yazılmasına adanmış. Bunların en önemli tarafı da Türk dilinin yayılmasına ve bilinmesine yaptığı katkılardır. Tabiri caizse Günay Karaağaç Hoca ömrünün son meyvesini, en değerli meyvesini üniversite-mizde büyüttü. Biraz önce Mustafa Hoca’nın bahsettiği sözlük, elbette üniversitemizde yapılmış ve bilime katkısı zirve noktada olan önemli bir akademik çalışmadır. Çalışma bitti. İnşallah Cumhuriyetimizin 100. yıldö-nümü olan 2023 yılında bir şaheser olarak yayımlanacak. Bu çalışmanın değerini burada konuya değinen hocalarımızın da vurgusu ile anlamış oluyoruz.

Sevgili gençler, tabiri caizse Günay Hoca ölürken aslında üniversitemizde yeniden dirildi. Üniversite olarak bize düşen vazife bir vefa örneği olarak hocamızın adını bundan sonra hem bilimsel çalışmalarda yaşatmak hem gençlere onun değerlerini hatırlatmak ve aktarmak olacaktır.

Günay Hoca, rektörlüğümüze her ziyaretinde ya da bir şekilde dışarıda karşılaşınca “Hocam nasılsınız?” diye sorduğumda “Çok iyiyim ve O’nunla aram çok iyi” derdi. Bu muhtemelen sizin de karşılaştığınız bir durumdur. “O’nunla aram çok iyi” derken Allah’ı kastederek söylediğini anlamış olmalısınız. Ben de takılırdım tabii... Evet, elbette O’nunla arası çok iyiydi. Allah kendisine gani gani rahmet eylesin, merhameti ile yargılasın, günahlarını affetsin, mekânını cennet etsin. Bize düşen onu yaşatmak, onu doğru anlatmak, doğru anlaşılmasını sağlamak... İnşallah üniversite olarak bu katkılarımız, bu çabalarımız devam edecek.

Ben buradan son eserinin yayımlanması konusunda ailesinin gösterdiği duyarlılığa da gıyaben teşekkür ediyorum. Programın oluşmasında, etimoloji çalıştayının düzenlenmesinde özellikle Türk Dil Kurumu Başkanlığımıza, yoğun çalışmaları dolayısıyla aramızda bulunamayan Başkanımıza, maddi ve manevi destekleri için teşekkür ediyorum.

Burada hem mesai arkadaşları olan hocalarımız hem bugün profesör olan ama zamanında Günay Hoca’nın asistanlığını yapmış çok kıymetli hocalarımız var. Mustafa Hoca’m var ve öteki hocalarımız var. Onlar hem bilimsel olarak hem birtakım anılarını da bizimle paylaşarak daha doğru bir şekilde ifade etmeye çalışacaklardır.

Sözü çok uzatmak istemiyorum. Günay Hoca’ya rahmet diliyoruz, katılan herkese teşekkür ediyoruz. Katkı sunan Ticaret Odası Başkanımıza, Güzel Sanatlar Fakültemize, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültemize, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümümüze, Bölüm Başkanlığımıza ve bu programa katkı sunan bütün çalışanlarımıza, Fakülte Sekreterliğimize, Üniversite Genel Sekreterliğimize ve özellikle bu tip programlarda her zaman en çok katkıyı sunan öğrencilerimize sonsuz teşekkür ediyorum. Lütfen öğrencilerimiz ve bütün katkı sunanlar için salondan bir kuvvetli alkış istiyorum. Bu programın Günay Hoca’nın ruhen haberdar olacağı bir program olacağına da inanıyorum. Hepinize hürmet ve muhabbetlerimi sunarak sözlerimi tamamliyorum, efendim.

Prof. Dr. Mehmet BİBER
Ardahan Üniversitesi Rektörü

BİLDİRİLER

ETİMOLOJİ ÜZERİNE

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

Sayın rektörüm, değerli konuklar, çok sevgili öğrenciler...

Ben kısa bir müddet önce gözlerimden ameliyat oldum. Daha tam iyileşmedi, ama böyle bir günde Ardahan'a gelmemek olmazdı.

Ben 5 Ocak 1970'te İstanbul Üniversitesinde Prof. Dr. Muharrem Ergin'in ilk asistanı olarak göreve başladığımda hoca Türkiye'de Türkoloji'nin kurucusu olan Ord. Prof. Dr. Reşit Rahmeti Arat'ın kapalı odasını açtı, "Osman, sen Rahmeti Bey'in odasında, masasında çalışacaksın. Rahmeti Bey, nerede kaldıysa oradan devam edeceksin." dedi. Ben 45 yıl o odada oturdum. Rahmeti Bey'in sandalyesi altı defa ayağından kırıldı. Ben o sandalyeyi tamir ettirdim. Bir profesör sandalyesi istemedim. Hocamızın sandalyesinden kut aldım. Benden 8 yıl sonra Günay Karaağaç'ı asistan olarak aldık. Oturacak oda yoktu. Rahmeti Bey'in odasına bir masa daha koyduk. Günay Bey, İzmir'e gidene kadar onunla aynı odayı paylaştık. Bunları sizler de biliniz diye anlatıyorum.

Günay Bey, etimoloji üzerine çalışıyordu, hazırlığı da çok güzeldi. Hasta olmadan çok kısa bir zaman önce telefonla konuştuğumuzda, "Günay, elini acele tut, bak ben yaşlandım. Ölmeden göreyim." dedim. "Allah uzun ömür versin, bak Zeynep Korkmaz Hanım kaç yaşında hâlâ yaşıyor." dedi. Bugün duayenimiz Zeynep Hoca'mız 102 yaşında ve bu sene Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinin açış konuşmasını yaptı. Kafası gayet berrak olan bir kimse... "Sen yine de erken bitir." dedim. "Hocam, ben bitirdim. Sadece ön sözünü Ceval Kaya ile münakaşa edeceğiz. Benim fikirlerimi biliyor, ona göre bir ön söz yazacağız." dedi. Sonra hastalanmış. Kötü son bula bula onu buldu. Hâlbuki eserini görseydi ve daha başka eserler de yazsaydı çok iyi olurdu. Kendisini rahmetle anıyoruz.

Etimoloji üzerine kısa bir bilgi aktarımı yapayım, diyorum. Çünkü ben sazi elime aldım mı kolay kolay kürsüden inmeyen bir adamım, ama sizi esir etmeyeceğim. Etimoloji üzerine konuşacağım. *Etimoloji* kelimesi Türkiye Türkçesine Fransızcadan geçmiştir, Fransızcaya da Rumcadan geçmiştir. *Etimo/etimo(n)* kökenine *logos*, yani *bilgisi* anlamına gelen ögenin eklenmesi ile *etimoloji* sözcüğü oluşmuştur. Gençler, *köken bilim* diyor ama bizim gibi yaşlılar *köken bilgisi* diyor. Bu konu, Türkiye'de yeni bir konudur.

Ben sizlere etimoloji kitaplarının bir listesini yaptım.

Kazakistan Bilimler Akademisi Dil Bilimi Enstitüsü tarafından 28-30 Mayıs 1986 tarihleri arasında Almatı’da düzenlenen Uluslararası Türkçenin Etimoloji Araştırmaları Toplantısı’nın zabıtları, Aralık 1990’da “Проблемы этимологии тюркских языков” *Türk Dillerinin Etimoloji Problemleri* başlığı ile Almatı’da yayımlandı (Кайдаров, 1990). Bu eseri, merhum hocamız Şinasi Tekin’in *Tarih ve Toplum Dergisi*’ndeki yazılarının toplanmasından meydana gelen *İştikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler* başlıklı kitabı takip etmektedir (Tekin, 2001). Demek ki Türkiye’de etimoloji çalışmaları Şinasi Tekin ile başlıyor ve 21 yıllık bir geçmişi vardır. Bu eseri bir yıl sonra Sevan Nişanyan’ın iki yayını takip etti: *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü* (Nişanyan, 2002b) ve *Elif’in Öküzü ya da Sürprizler Kitabı* (Nişanyan, 2002a). Bu iki eserinden sonra *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Polonyalı Türkolog Marek Stachowski’nin *Etimoloji* adlı metot kitabını yayımladı (Stachowski, 2011). 2016 yılında Sevan Nişanyan, *100 Güzel Kelime* (Nişanyan, 2016a); ağustos ayında da *Kelimebaz: Bir Deha Kaleminden Efsanevi Dil Yazıları* (Nişanyan, 2016b) adlı kitabını neşretti. *Kelimebaz*’ı bütün Türkologların okumasını tavsiye ederim. Çünkü içerisinde başka yerlerde edinmeyeceğiniz bilgiler var. 2017 yılında Asım Gültekin’in rakam etimolojileri yaptığı *Birden Bine Türkçede Sayıların Kökeni Üzerine Denemeler* adlı kitabı yayımlandı (Gültekin, 2018). Şubat 2018’de Hüsrev Hatemi, *Kelimeler Kitabı* adlı eserini yayımladı (Hatemi, 2018).

Osman Fikri Sertkaya, 1988-2016 yılları arasında kaleme aldığı ve çoğunu da Türk Dil Kurumu’nun *Türk Dili* dergisinde yayımladığı 31 etimoloji yazısının yer aldığı *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları* kitabı 2018’de Ankara’da yayımlandı (Sertkaya, 2018). Sertkaya’nın bu kitabı Türkiye Yazarlar Birliği tarafından 2018 yılının *Türk Dili Ödülü* ile mükâfatlandırıldı. Ben kitabımdan bir kopyayı getirdim, ama bunu geri götürmeyeceğim. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesinin kütüphanesine veriyorum. Arzu eden öğrencilerimiz de ne yazdığımı oradan okuyabilir.

Arka kapağındaki küçük notu okuyayım:

“Türkçeye çevresindeki dillerden geçen kelimeler ile çeşitli Türkçe kelimelerin etimolojik kökenlerinin anlatıldığı bu kitapta neler var?

Türkçe alakırdı > lakırdı; bay, bayan, bayın, dinlemek, kiçig > kiçi ~ keçi;

Çince *çın* ‘doğru, gerçek’, *tay* ‘büyük’ ile ilişkili olarak *taga, tagayı, tagay, tayı, dayı, tay-eze > teyze, tay-ata > tata > dede; tay-fun* ‘büyük fırtına’, *sengün > sagun; she-tie-mi > istemi; Çince+Türkçe liv-aş > lavaş; Çince+Moğolca taluy* “deniz”;

Japonca *şôgun*;

Moğolca *cebe* ‘giyim, zırh’ kelimesi ile ilişkili olarak *cebelü* ‘giyimli, zırhlı’; *Cebe Ali* > *Cibali*, *Cebe-hâne* > *cephane*; *oytun* ‘mübarek’; *subay* ‘bekar’; *göğüs* < *kököz* ~ *kögüz*, *Sayın* ‘kişi adı’;

Soğdça *ajun*;

Hintçe *çurnı* ‘toz; pudra’; *erdini* ‘cevher, mücevher’;

Farsça *hem-şîr*, *hem-şîre* ‘erkek ve kadın hastabakıcı’; *tûbre* > *tobra* > *torba*;

Arapça *yetmân* ~ *yetmen* ‘tek, bir’;

Süryanice *mar* ‘üstâd, hoca’;

Yunanca *bora*, *poyraz*.

Rusça *Gorbaçov*;

Kişi isimlerinden *Beyrek*, *Kürşad*, *Pusat*, *Okay*;

Yer isimlerinden *Adana*;

Sebze meyva isimlerinden *maydanoz*, *elma*.

Türkçe kelimelerden *bay*, *bayan*, *bayın*, *amrak*, *Emrah*, *Emre*; *süngü*, *tınlıg* ‘canlı’; *tirgük* > *direk* kelimesi ile ilgili olarak Farsça *daraht* ~ *dıraht*, Fransızca *direct*.

Bu kelimelere ek olarak *su* ‘zaman’, *sü* ‘asker’, *sübaşı* > *subaşı*, *çağ*, *küçük*, *enük*, *çocuk*, *tagar* > *dağar*, *dağar-cık*, *tüm*, *tümen*, *lakırdı*; *sülümen* ‘calomel, süblime’.

Daha birçok kelime. Zevkle okuyacağınıza eminiz.” (Sertkaya, 2018).

Bu eserin ikinci cildini de yazdım, onu daha sonra arz edeceğim.

Şubat 2019’da Günay Karaağaç’ın profesörü Hatice Şirin’in *Sözcük Hikâyeleri: Sözlerde Saklı Kültür* yayımlandı (Şirin, 2019). Kerim Demirci’nin *Oksford’un Öküzü: Kelimelerin Şaşırtıcı Kökenleri* neşredildi (Demirci, 2019). Alp Paksoy’un *Kök: Kelimelerin Serüveni* (Paksoy 2019); Mehmet Emin Katırcı’nın *Kelime Köken: Kelimeler - Hikâyeler - Efsaneler* (Katırcı, 2021) ve son olarak benim gördüğüm Fazıl Erdem Memmedov’un *Etimoloji Araştırmalardan Seçmeler* adlı Azerbaycan / Bakü’de ilk etimolojik kitabı yayımlandı (Memmedov, 2021). Yani etimoloji genç bir ilim, üzerinde 20 küsur senedir çalışılıyor. En büyük etimolojik çalışma da Güney Karaağaç’ın yaptığı, 3.000 sayfayı aşan kökteş sözlüktür.

İkinci bir fasıl daha var. Hepimizin bildiği, canı gibi sevdiği bir kitap var: *Dede Korkut Kitabı*. Dede Korkut Kitabı üzerine de 2000 yılından itibaren etimoloji çalışmaları ve kitapları çıktı. İlk kitap Semih Tezcan’ın *Dede Korkut*

Oğuznameleri Üzerine Notlar (Tezcan, 2000). İkinci kitap Osman Fikri Sertkaya'nın *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının Giriş Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları)* adlı eseridir (Sertkaya, 2006). Ben sadece ilk 8 sayfadaki 73 kelimeyi 160 sayfada açıkladım. Bakü'de Asif Hacıyev'in *Dede Qorqud Kitabı: Oxunuşlar, Açıklar* kitabı yayımlanmıştır (Hacıyev, 2007). Sadettin Özçelik'in *Dede Korkut-Dresden Nüshası: Giriş, Notlar, Cilt I*, 931 sayfadır (Özçelik, 2016). Mustafa Sinan Kaçalin'in *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*, 2017 yılında Türk Dil Kurumundan yayımlanmıştır (Kaçalin, 20017) ve Asif Hacıyev'in ikinci kitabı *Dədə Qorqud Kitabının Şerhli Oxunuşu*, birinci ve ikinci boylar üzerinedir (Hacıyev, 2014; Hacıyev, 2019; Hacıyev, 2022a; Hacıyev, 2022b).

Etimolojik kitaplarının öncüsü hangisidir? Etimoloji kitaplarının öncüsü Türkoloji araştırmalarının kurucusu Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvânu Lugâti't-Türk* adlı eseridir. Bu öncü yayındır. Sonra Armin Vámbéry'nin Almanca yazdığı ilk etimoloji kitabı vardır (*Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen* [Türk-Tatar Dillerinin Etimolojik Sözlüğü], Vámbéry, 1878). Bende onun ikinci reprint baskısı vardı. Ama Macaristan'dayken bir Macar sahafta Vámbéry'nin etimoloji kitabının orijinalini buldum. Onu da Türkiye'deki *Türkoloji Müzesine* vermek üzere satın aldım. Türkiye'de yazılan, İngiltere'de de basılan ilk etimoloji kitabı Osmanlı vatandaşı Bedros Efendi Keresteciyan'ın etimolojik sözlüğüdür (Keresteciyan, 1912). O artık eskimiş bir sözlüktür. Dördüncüsü felsefeden mezun İsmet Zeki Eyüboğlu'nun yazdığı bir etimoloji sözlüğüdür (Eyüboğlu, 1988). Bu tamamen amatörce yazılan Türkoloji bilgisinden yoksun bir kitaptır.

Şimdi, bu kadar girizgâhtan sonra iki konu üstünde durup kürsüyü terk edeceğim. Biz etimoloji yapanların en çekindiği konu daha öncekilerin yahut kendimizin yanlış okumalarıdır. Türkologların Göktürk, Uygur, Arap harfli metinlerde yanlış okuyup anlamlandırdıkları ve herhangi bir etimolojik köke bağlayamadıkları kelimelere *hayal kelimeler* (İng. ghost words) deniliyor. Bunu Sir Gerard Clauson (1972), isim babası olarak söyledi.

Ben ikişer örnek vereyim. Göktürk harfli metinlerde daha önceki üstatların *bilge taçam* okuyup bir Türk büyüğünün adı olarak anlamlandırdıkları *taçam* kelimesi, kelime başında imlada gösterilmeyen /a/ ünlüsü ile okunduğunda ibare *bilge ataçım* hâlini alıyor ve “bilgili babacığım” anlamına geliyor. Yine *taman tarkan* olarak okunan bir ibarede kelime başında yazılmayan /a/ ünlüsü ile okunduğunda *ataman tarkan* şeklinde düzeltilebiliyor.

Uygur harfli metinlerde *maña*, yani “bana” olarak anlamlandırılan kelime *mekke* şeklinde okunursa *Dîvânu Lugâti't-Türk*'te Kâşgarlı Mahmud büyüğümüzün yazdığı gibi, Çin'den getirilen bir mürekkep olur. Uygur yazısı bu

mürekkeple yazılır. Uygurca metinde *maña töküldi yazuk bolmasun* okunup “bana döküldü yazık/günah olmasın” anlamlandırılan cümle, *mekke töküldi yazuk bolmasun* “mürekkep döküldü, günah olmasın” şeklinde düzeltilir. Dinî kitap çünkü, müstensih orayı silmiş ve küçük harfle “Allah günah yazmasın” demiş.

Arap harfli bir örnek vereyim. Kef (ك), vav (و), re (ر), vav (و) imlası ile yazılan ve Clauson’un (1972) etimoloji lüğatinde, Ananiasz Zajaczkowski’nin (1963) *Hüsrev ü Şirin* metninden alınan *körü* okunan kelime (harekesiz olduğu için böyle okunuyor), *küvrüv* şeklinde düzeltildiğinde Eski Türkçedeki *kübrüg*, yani “davul” kelimesi karşımıza çıkıyor. Son örnek, yine Clauson’da (1972) *köñüldeş* olarak okunan kelime, ikinci kef (ك) /ñ/ yerine /k/ ile *kökeldaş* şeklinde okunursa “sütkardeş, aynı memeden süt emen kişi” kelimesi ortaya çıkar.

Şimdi özellikle öğrenciler, etimoloji yaparken yanlış okumaların ne olduğunu anladı, diye düşünüyorum. Sonra halkımızın engin feraseti ve anlayışının göstergesi olan benzetmelerinden kaynaklanan halk etimolojisi üzerine de örnek vermek istiyorum. Kelimelerin seslerindeki benzerliğe aldanarak yapılan benzetmeye, Türkçeleştirmeye, yerlileştirmeye, bazen yakıştırmaya ve uydurmaya dayanan köken bilgisi yorumuna *halk etimolojisi* (İng. folk etymology) denir. Uydurmaca örneklerini vereyim: *Amazon*, İspanyolca ve Portekizce “amazonos” kelimesi Türkler tarafından “amma uzun” şeklinde Türkçeleştirilmiş. *Arkansas*, Amerika’da bir eyaletin adı, “Arkansaz” olarak Türkçeleştirilmiştir. *Balateus* “batakılık” kelimesi, Evliya Çelebi’de geçiyor, “Bal at!” şeklinde İstanbul’daki semtin adı olarak anlamlandırılmış. *İkonja*: iki şeyh uçuyormuş, yeşillik bir yer görmüşler, birbirlerine “Ne güzel yer, kon ya mübarek!” demişler. Rumca *İkonja*’nın Evliya Çelebi’deki adı *Konya* olarak kalmış. *Niagara*’nın okunuşu o da *Amazon*’un “amma uzun” okunması gibi “Ne yaygara” olarak okunmuş. *Teksas* eyaletinin adı “Teksaz” olarak düşünülmüş. Bunlar uydurma örnekleri, daha da uydurma var, ama bunların aslı yoktur. “Gök konuksal avrat” *hostes*, “tütünsel dumangaç” *sigara* demek. 1960’lı yıllarda böyle türetmeler yapıldı.

Benzetme örneklerinden birkaç örnek vereyim: “Hısn-ı keyfa” *Keyfa Kalesi*, bugün “Hasankeyf” olmuş. *Kale-i viran*, *Gaziveren* olmuş. *Kiçi ören*. *kiçi* “küçük” demek, bugün *e* ile Ankara’nın kazası *Keçiören* olmuş. *Taht-ı kala* “kale altı”, *Tahtakale* olmuş. Ses benzeşmesi örneklerinden birkaç tane söyleyeyim. İspanyolca *garrapata*, *karafatma* olmuş. *Gaze*, *gazlı bez* olmuş, *Gazze*’de imal edildiği için. *Gordion*, *kördüğüm* olmuş. *Hortensia*, hepinizin bildiği bir çiçek adı *ortanca* şeklinde Türkçeleştirilmiş. *Mandrakion*, *mendirek*; *quaranta*, İtalyanca “şakakları kırlarmış erkek adam” demektir, *kıranta* şeklinde Türkçeleştirilmiştir. *Sans numéro*, Fransızca *sans* “-sız” demek, *numéro* “sayı”

demek; *sans numéro*, “numarasız / sayısız” demek. Odaların üzerinde numara var, fakat odalardan sonraki son oda tuvalet. O yüzden tuvalete numara vermiyorlar. *Sans numéro* diyorlar, ama *sans* aynı zamanda “yüz” anlamına da geliyor. Biz *sans numéro*’yu *numarasız* yerine *yüz numara* diye Türkçeleştirmişiz. Fransızca *soubassement*, *subasmanı*. Kıbrıs’tan bir örnek vereyim: *Şef Ali Kebabı*, *şeftali kebabı* olarak yakıştırıldı. Orta Farsçada *bîşe*, “küçük orman” demek; Türkçede *bîşe* > *mîşe* > *meşe*. Buradan yapılan kavim adı *mîşe+er*, *Mişer Tatarları*. Bunun Türkiye Türkçesindeki karşılığı, *ağaç eri*. *Ağaç er*, tahtacı demektir.

Yani, konu son derece derin ve uzun, ama ben sabrınızı suiistimal etmek istemiyorum. Konuşmamın ikinci kısmını değerlendirme oturumunda yapmak üzere sayın başkandan müsaade istiyorum. Hepinize sevgi ve saygılar sunuyorum.

Kaynaklar

- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Great Britain: Oxford University Press.
- Demirci, K. (2019). *Oksford’ un Öküzü: Kelimelerin Şaşırtıcı Kökenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Eyüboğlu, İ. Z. (1988). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. İstanbul: Sosyal Yayınlar.
- Gültekin, A. (2018). *Birden Bine Türkçede Sayıların Kökeni Üzerine Denemeler*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Hacıyev, A. (2007). *Dede Qorqud Kitabı: Oxunuşlar, Açımlar*. Bakı: Elm.
- Hacıyev, A. (2014). *Dədə Qorqud Kitabının Şerhli Oxunuşu I Kitab*. Bakı: Elm və təhsil.
- Hacıyev, A. (2019). *Dədə Qorqud Kitabının Şerhli Oxunuşu II Kitab*. Bakı: Elm və təhsil.
- Hacıyev, A. (2022a). *Dədə Qorqud Kitabının Şerhli Oxunuşu III Kitab*. Bakı: Elm və təhsil.
- Hacıyev, A. (2022b). *Dədə Qorqud Kitabının Şerhli Oxunuşu IV Kitab*. Bakı: Elm və təhsil.
- Hatemi, H. (2018). *Kelimeler Kitabı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Kaçalın, M. S. (2017). *Oğuzların Diliyle Dedem Korkudun Kitabı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Katırcı, M. E. (2021). *Kelime Köken: Kelimeler - Hikayeler – Efsaneler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Кайдаров, А. Т. (Ed.). (1990). *Проблемы этимологии тюркских языков*. Алма-Ата: ГЫЛЫМ.

- Keresteciyan (Kerestedjian), B. E. (1912). *Quelques materiaux pour un dictionnaire etymologique de la langue Turque*. Londres.
- Memmedov, F. E. (2021). *Etimoloji Araşdırmalardan Seçmələr*. Bakı: “Qanun” nəşriyyatı.
- Nişanyan, S. (2002a). *Elif'in Öküzü ya da Sürprizler Kitabı*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Nişanyan, S. (2002b). *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Adam Yayınları.
- Nişanyan, S. (2016a). *100 Güzel Kelime*. İstanbul: Ağaçkakan.
- Nişanyan, S. (2016b). *Kelimebaz: Bir Deha Kaleminden Efsanevi Dil Yazıları*. İstanbul: Everest Yayınevi.
- Özçelik, S. (2016). *Dede Korkut-Dresden Nüshası: Giriş Notlar, Cilt I*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Paksoy, A. (2019). *Kök: Kelimelerin Serüveni*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sertkaya, O. F. (2006). *Dede Korkut Kitabı'nın Dresden Nüshasının Giriş Bölümü (Metnin Transkripsiyonu ve Açıklama Notları)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sertkaya, O. F. (2018). *Kelime Dağarcığımızdan Etimoloji Araştırmaları*. Ankara: Akçağ Yayınevi.
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Şirin, H. (2019). *Sözcük Hikayeleri: Sözlerde Saklı Kültür*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Tekin, Ş. (2001). *İstikakçının Köşesi: Türk Dilinde Kelimelerin ve Eklerin Hayatı Üzerine Denemeler*. İstanbul: Simurg.
- Tezcan, S. (2000). *Dede Korkut Oğuznameleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Vámbéry, H. (1878). *Etymologisches Wörterbuch der turkotatarischen Sprachen*. Leipzig.
- Zajaczkowski, A. (1963). *Poemat Irański Husrev-u-Şirîn w wersji osmańsko-tureckiej Şeyhî*. Warszawa.

AVRUPA HUNLARINDA GEÇEN KİŞİ ADLARININ KÖKENLERİ

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Avrupa Hunlarındaki kişi ad ve unvanlarıyla ilgili olarak Gyula Németh'in, Şerif Baştav'ca Türkçeye çevrilip 1982'de yayımlanmış *Attila ve Hunları* adlı eserinde yer alan "Hunların Dili" başlıklı çalışmasıyla Omeljan Pritsak'ın "The Hunnic Language of the Attila Clan" (1982) başlıklı çalışması önemlidir. Bu iki çalışmaya 2021 yılında Ötüken Neşriyat'ça yayımlanmış bulunan Yusuf Gedikli'nin *Avrupa Hunları ve Avrupa Hun Türkçesi* adlı eserini de ekleyebiliriz. Gedikli, önceki görüşlerin bir bölümüyle birlikte Avrupa Hunlarına ait verileri bir araya getirmiş ve değerlendirmiştir.

Bu bildiride ben bu çalışmalardaki görüşleri ele almakla birlikte gerektikçe diğer çalışmalara da temas ederek eski Grek ve Latin kaynaklarında geçen Avrupa Hunlarına ait 15 adet Türkçe kişi adının etimolojisini yapmaya çalıştım. Aşağıda alfabetik olarak veriyorum:

Arigkan: Attila'nın eşi. Priskos'ta *Krékan* ve *Rekan* olarak kaydedilmiştir.

Bu kelime için daha 1916 yılında Willy Bang-Kaup, **arikan < *arig kan* "saf prenses" açıklamasında bulunmuştu (Pritsak 1982: 457-458).

Yıllar sonra Németh de aşağı yukarı aynı fikirdedir: "Eski Cermen kaynaklarında ise bunu *Erka*, *Herkyā*¹ şekillerinde görürüz. İsmi Cermen şekilleri kurala uygun olarak bir *Arikan* şekline çıkar ve esasen Priskos'un kaydı da bunu aksettirir. Türkçede *Arı(g) kan* 'temiz hükümdar' demektir ve Türklerde bu kadın adı, -iki kelimenin yer değiştirmesi suretiyle- *Kan-arıg* şeklinde de görülür. Türkçede kadın adlarında *arig* (temiz, mukaddes, güzel, meziyetli) kelimesi çok sık geçer" (Németh 1982: 192).

Maenchen-Helfen de Bang'ın açıklamasını "tatminkâr" bulur (1973; 408).

Pritsak ise Bang'ın teklifini "very attractive (çok çekici)" olarak niteler fakat bunun "artık savunulamaz" olduğunu ileri sürer; Pavel Poucha'nın 1955'teki *Krekan* – Moğolca *gergei* "zevce" teklifine katılır. Pritsak yazılı Moğolcadaki *gergen* "zevce" biçimiyle *krékan*'ı birleştirir; *gergen*'deki *g-*'nin Huncada *k-* olduğunu ve göçüşme (metatez) sonunda *krékan* biçiminin ortaya

¹ Németh'ten yapılan alıntılardaki özel adları eğik yazıya ben çevirdim.

çıktığını yazar. Ona göre *krékan* kişi adı değil cins isimdir ve hükümdarın eşini anlatır yahut da “wife par excellence (ekselansları hanımefendi)” demektir (1982: 457-459).

Gedikli, Moğolca *gergen* “karı” açıklamasına “... koskoca bir imparatorun hanımına alelade anlama gelen bir kelimeyle hitap edilebilir mi, alelade bir kelime ona ad, lakap veya unvan olabilir mi?!” diyerek karşı çıkar. Ona göre *Creca* (*Kreka*), “güzel” anlamındaki Türkçe *körk*’tür (2021: 162-164).

Bence *Krekan*, Bang ve Németh’in dediği gibi *arig* “temiz” + *kan* “han” kelimelerinden oluşmuş bir kişi adıdır. *Arig*, Eski Uygurcada “temiz, berrak; kusursuz; kutsal; iffetli” anlamlarına gelmektedir (Wilkens). Wilkens’te *arig* kelimesiyle oluşturulmuş erkek ve kadın adları vardır: *Arig Ayaz Inal*, *Arig Böke*, *Arig Böke Tegin*, *Arig Kaya*, *Arig Tegin* (erkek); *Arig Hatun Tenrim*, *Arig İsig Tarım*, *Arig Kunçuy Tenrim*, *Arig Kurtka Tarım*, *Arig Tenrim*, *Arig Tini* (kadın). Görüldüğü gibi *Arig* adı, *Hatun*, *Kunçuy* gibi unvanlarla da bir araya gelerek birleşik kişi adı oluşturmaktadır. Attila’nın zevcesinin adı da aynı şekilde *arig* ve bir unvanın (*kan* = han) birleşmesiyle oluşmuştur. Türklerin hanımlar için de erkek unvanları kullanması, *hanım*, *begüm* kelimelerinden bellidir.

Buna karşılık eski Türklerde *körk* “görünüş, dış görünüş, güzellik” kelimesiyle kurulmuş kişi adına rastlanmamıştır. *Körkle* “güzel, muhteşem” ve *Körklüg* “güzel” ile kurulmuş kişi adları ise vardır (Wilkens).

Atakam: Hun ileri gelenlerinden biri. Priskos’ta *Atakám* olarak kaydedilmiştir.

Kelime Vámbéry’den beri ata “baba” + kam “şaman” olarak açıklanmıştır.

Németh de kelimeyi *ata* + *kam* “şaman” olarak açıklar ve “*Kam* ‘şaman’ sözü, Türklerde şahıs adlarında çok defa kullanılır” der (1982: 193).

Pritsak da aynı şekilde kelimenin *ata* “baba” + *kam* “şaman” öğelerinden oluştuğunu düşünür (1982: 444-445).

Maenchen-Helfen de Vámbéry’nin Türkçe açıklamasını “en mantıklı etimoloji” olarak kabul eder (1973: 406).

Yukarıdaki görüşlere ben de katılıyorum. Türkçede *ata* “baba, ecdat” kelimesi, bilhassa *beg* / *bek* ile birlikte kişi adı olarak çok kullanılır. Ayrıca *Ata Öge*, *Ata Sagun* özel adları da vardır (Sümer 1999: 779). *Kam* kelimesi ise bilindiği gibi Bamsı Beğrek’in babasının adı olan *Kam Büre* birleşik adında vardır. Bayındır hanın babası *Kamgan* adında da *kam* kelimesi olabilir.

Attila / Etil: 434-453 yılları arasındaki Hun hükümdarı. Kaynaklarda *Attilas* ve *Attila* olarak geçer. Németh’e göre kelime Gotçadır ve “atacak”

demektir (1982: 190). Maenchen-Helfen de kelimenin Gotça veya Gepidce *ata* “baba” ile küçültme eki *+ila*’dan oluştuğunu kabul eder (1973: 386).

Pritsak’a göre *Attila*, *es+til+a* biçim birimlerinden oluşmuştur. *Es* “büyük”, *til* “deniz, okyanus” demektir; /a/ ise yalın hâl ekidir. *Estil*, bütün olarak “the oceanic, universal [ruler]” anlamına gelir. Pritsak *es+til*’in bazı ses değişimleriyle *attil* biçimine evrildiğini düşünür: *attil*- < **etsil* < **es til*. 1981’deki bir makalesinde Pritsak, Tuna Bulgarcasında ünsüzle biten tabanlardan sonra gelen yalın hâl eki /A/’yı belirlediğini de söylüyor (1982: 444). Türkçenin herhangi bir döneminde ve alanında yalın hâl eki bulunması mümkün değildir. Ayrıca Eski Türkçede “büyük” anlamında *es* de, “deniz” anlamında *til* de yoktur. Bu sebeplerle Pritsak’ın etimolojisi kabul edilemez.

Attila için en makul Türkçe açıklama kelimeyi *Etil* (Volga) ile birleştiren açıklamadır. Volga ırmağının da Bizans kaynaklarında *Attilas* / *Attelas* olarak geçmesi (Kafesoğlu 2002: 71, Gedikli 2021: 161) bu görüşü destekler. Rásonyi’ye göre *Attila*’nın sonundaki *a* sesi Eski Macarcada küçültme ekidir; *Attila* muhtemelen *Etil* ırmağı kenarında doğmuştur ve Türk ad verme geleneğine uygun olarak kendisine *Etil* adı verilmiştir (1996: 70).

Aybars: *Attila*’nın amcalarından biri. Priskos’ta *Oebarsios* olarak geçer.

Németh’in Aybars’la ilgili görüşü şöyledir: “Bu isimdeki *-ios* yunanca bir ektir ve Grekler yabancı dillerin *-a* sesini çok kere *-o* harfiyle yazdıklarından, ismi *Aibars* okuyabiliriz. *Aibars*, Türkçe bir isimdir ve Türk şahıs adlarının eski bir kaynağı bunu da nakleder. Aslında birleşik bir isimdir, ilk kısmı ay, ikinci kısmı ise pars’dır” (1982: 191).

Pritsak da kelimenin ikinci bölümünün *bars* “leopar” olduğu görüşündedir. Ancak ilk kelimenin *ay* değil *ōy* “bir at donu” olduğu konusunda Bang’ın düşüncesine katılır, *ōy-bars*’ı “a dun feline (boz bir kedigil -pars-)” olarak açıklar (1982: 442).

Oy kelimesi DLT’de *oy at* “yağız at” birleşigi içinde bir kez geçer (Ercilasun-Akkoyunlu 2014: 23). *Oy*, İbni Mühennâ’da da at için kullanılmıştır ve sadece birkaç kuzeydoğu lehçesinde yaşamaktadır (Clauson 1972: 266). Kuzeydoğu lehçelerinden Tıva’da *oy* kelimesi “kula, at rengi, at donu” olarak kaydedilmiştir (Ölmez 2007). Hakasçada da “kula” anlamı verilen kelimenin örneklerinde at için kullanıldığı görülmektedir. Kelimenin at dışında bir hayvan için kullanıldığı görülmemiştir.

Buna karşılık *Ay* kelimesi Türk adlarında çok sık kullanılır; Sümer’in eserin dizininde *Ay Beg*, *Ay Temür*, *Ay Tigin*, *Ay Togmuş* gibi isimler tam bir sütun tutmaktadır. Üstelik bunlardan bazıları tarihte beşten fazla kişi için kullanılmıştır (1999: 780).

Bu sebeplerle ben Németh'e hak veriyor ve Attila'nın amcasının adının *Aybars* olduğunu düşünüyorum.

Pritsak, Clauson ve Doerfer'i kaynak göstererek *bars* kelimesinin "İranian" *bārs*'tan geldiğini yazar. Clauson kelimeyi bir İran dilinden alınan fakat hangi İran dilinden alındığı belirsiz olan çok eski bir ödünçleme kabul eder (1972: 368). Doerfer ise Clauson'a itiraz eder ve *bars*'ın etimolojisinin Türkçede belirsizliğini koruduğunu belirtir (1965: II, 237-238).

Türkçe *bars*, yansıma bir kök olabilir. Benzer hayvanlar için kullanılan *bors+uk* (DLT) ve *burs+lan* (DLT) kelimeleri yansıma görüşünü destekler çünkü *bars* / *burs* / *bors* üçlüsünde görülen bir tür ablaut Türkçede sadece yansımalarda vardır: *şırıl* / *şarıl* / *şorul*, *tıkır* / *takır* / *tokur*...

Basık: 395 yılında Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin'e yapılan Hun akınının komutanlarından biri. Priskos, İskit (Hun) kral soyundan olduğunu yazar (Ahmetbeyoğlu 2014: 47). Priskos'ta *Basix* (Golden 2017: 102), Latince çevirisinde *Basich* (Ahmetbeyoğlu 2014: 47) şeklinde kaydedilmiştir. Pritsak'a göre *bars* kelimesine benzerlik bildiren *+siğ* ekinin gelmesiyle yapılmış bir isimdir, *r* sesi düşmüştür (**basig* < **bars+siğ*); anlamı da "parsımsı"dır (1982: 435).

Maenchen-Helfen ise kelimeyi *baş* "lider" ile ilgili bulur: *baş-iq* "küçük lider" (1973: 405, 406).

Gedikli kelimeyi *bas-* fiilinden yapılmış isim kabul eder: *basık*. DLT'de geçen "baskın yeri" anlamındaki *basıg* ve Uzun Firdevsî'de geçen "baskın" anlamındaki *basık* verilerini tanık gösterir ve şu sonuca ulaşır: "Bu duruma göre Basık 'herhangi bir baskın sırasında doğan çocuğa verilen ad'dır.' Gedikli ayrıca Türkçede *bas-* fiiliyle yapılmış *Yağıbasan*, *Basat*, *İl-basmış*, *Er-basgan*, *El-basgan*, *Basmış*, *İl-basar* isimlerini de sayar (2021: 136-138). Eski Uygurcada da erkek adı olarak *Basıkı* vardır (Wilkens 2021: 145).

Eski Türkçede *-Ik* / *-Uk* eki genellikle "fiilden etkilenen" anlamı vermekle birlikte "fiili yapan" anlamı da veren isimler yapabilmektedir. Köktürk anıtlarındaki *buyruk*, "buyuran görevli" demektir; aktarmalarda genellikle "vezir" kelimesiyle karşılanır. Wilkens de Eski Uygurca sözlüğünde kelimeye "bakan, memur, amir, komutan" anlamlarını vermiştir (2021: 210). *Yüğü-* "koşmak" fiilinden yapılan *yügrük* kelimesine de DLT'de "hızlı koşan" anlamı verilmiştir; *yügrük bilge* "Oğuzlarda zeki, akıllı ve faziletli âlim" olarak anlamlandırılmıştır. O hâlde *Basık* (< *Bas+ık*) da "basan, baskın yapan" anlamında bir özel ad olabilir. Nitekim Gedikli'nin saydığı *Yağıbasan*, *İlbasmış*, *Erbasgan*, *Elbasgan*, *İlbasar* adlarında da aynı anlam vardır.

Bleda / Bilde: Hun hükümdarı, Attila'nın ağabeyi. Yunan kaynaklarında *Bledas*, *Blidas*, Latince kaynaklarda *Bleda* olarak geçer. Sondaki *s*, Yunanca ektir. Németh'e göre kelime Gotçadır (1982: 191). Maenchen-Helfen'e göre kelime, eski Yüksek Almanca *Bladardus*, *Blalgildus*, *Blalgisus*'un kısa biçimidir (1973: 388).

Pritsak'a göre *Bleda*, *bil-* fiilinden *-de* ekiyle yapılmış bir isimdir. Pritsak *-de* eki için üç örnek gösterir. DLT'den *bükde* "hançer", *kuyde* "ocak, fırın" ve Räsänen'in *Morfologie*'sinden *çakır-* "çağırma" / *çakır-ta* "elçi" (1982: 443).

DLT'de *bügde* "hançer" olarak kaydedilmiş olan kelimenin Oğuzcada *bükte* olduğunu KM söylüyor. Kelimenin *bük-* fiilinden geldiği açıktır. Yine DLT'de "altın ve gümüş madeninin eritildiği ocak" anlamındaki *küyde*'nin de *küy-* "yanmak" fiilinden geldiği açıktır. *Çakır-* / *çakırta* ilişkisi de açık olarak görünüyor. O hâlde *-DA* ekinden şüphe etmeye gerek yoktur ve *Bleda* adı, Pritsak'ın dediği gibi *bil-* fiilinden *-de* ile yapılmış bir isimdir; bengü taşlardaki *bilge* ile eş anlama sahiptir.

Deñizik: Attila'nın oğullarından biri. Priskos'ta *Dengisiñ*, Marcellinus'ta *Dinsiñiros*, Jordanes'te *Dintzic* (Pritsak 1982: 446), Priskos'un Latince varyantında *Dengisich* (Ahmetbeyoğlu 2014: 75) biçimlerinde kaydedilmiştir.

Kelimeyi *deniz* ile ilişkili bulan Németh'in görüşleri şöyledir: "*Tengiz* ve *Dengiz* kelimesi Türkçede *deniz*'i ve *deniz*'den gelen rüzgârı ifade etmektedir... Türkçede, bu kelimenin *-r* eki alan şekli vardır ve hem de Codex Cumanicus'ta bulunur. *Tengizich* 'Güney Rüzgârı'dır. *Dengizik* adı da bununla birleşmektedir. Asya Türkleri arasında bugün de *Tenizek* şahıs adı ve *Tengezek* yer adı mevcuttur; fakat bilhassa *tengiz* kelimesinin şahıs adı olduğuna delâlet eden birçok örneğe sahip bulunuyoruz." Németh, kelimedeki *-z* sesinin, Hunların *l-r* grubuna değil *ş-z* grubuna girdiğini gösterdiğini de belirtir: "Kat'î bir ihtimal ile şu kadarını söyleyebilirim ki *Dengizik* adında görülen *-z* sesinin delâlet ettiğine göre (Hunlar), aslında Bulgar-Türkleri grubundan değillerdi" (1982: 192-194).²

Pritsak da kelimeyi *deniz* ile ilişkilendirir ancak ona göre kelime *z*'li değil *r*'lidir; Priskos'un yazımında, tabanın sonundaki */r/* düşmüştür. Fakat bu */r/*, 534 tarihli Marcellinus'un kaydında ve 628 tarihli Chronicon paschale'de vardır: *Dinsiñiros*, *Dinsiriños*. Pritsak Yunanca *-os* ekini attıktan sonra kelimeyi *Dingirsiñ* olarak onarır ve Huncasını da *deñir+çig* "okyanus gibi" olarak tasarlar. *Deñir* tasarımının rotasizm açısından dikkat çekici olduğunu da belirtir (1982: 446).

² Maenchen-Helfen de aynı görüştedir: **Däñiziq* "little lake" (1973: 407).

Görüldüğü gibi Pritsak, bazı zorlama işlemlerden sonra *-r*'li biçime ulaşır. Oysa Németh'in düşündüğü *deñiz+ik* açıklamasında bir zorlama yoktur. Türkçedeki *+(X)k / +(A)k* küçültme ve sevgi eki de çok bilinen bir ektir: *ög+ük* “annecik” (*ög* “anne”), *yul+ak* “derecik” (*yul* “çay, dere”), *çöbik* “çöp, bulanıklık” (Gabain 1988: 45).

Ellak / İllek: Attila'nın oğullarından biri. Jordanes'te *Ellac* olarak geçer. “Jordanes'in verdiği *Ellac* şekli de İrnek-Hernac'da olduğu gibi Yunancasının transliterasyonudur ve bunu İl(l)ek olarak okuyabiliriz” (Németh 1982: 192).

Pritsak'a göre Köktürk anıtlarında geçen ve “barış; krallık, ülke” anlamına gelen *el* kelimesinden türemiştir: *el+lä-g* “yönetim”. Ona göre Huncadaki son ses *-g*, Latin yazısında *c* ile gösterilmiş olmalıdır (1982: 445-446).

Köktürk bengu taşlarında çok sık geçen *il / él* kelimesi “devlet, ülke” anlamındadır. Anıtlarda *ille-* “devlet sahibi olmak” ve *illig* “devlet sahibi” türevleri de vardır. *İlle-* ve *illig* daima çift *l* ile yazılmıştır. *Ilig / élig* ise Eski Uygurcada (Wilkins) ve KB'de “hükümdar” anlamındadır.

Bence de *Ellak*, *il+le-* / *él+le-* “devlet sahibi olmak” fiilinden türemiştir. Ancak hem anlam gerektirdiği için, hem de Jordanes'teki yazılışta son ses *-k* olduğu için kelimeyi *El+le-k* olarak düşünmek daha doğrudur; *ellek*, “devlet sahibi olmuş kişi” demektir. *-(U)k³* eki, Türkçenin her döneminde yaygın olarak kullanılan ve hem nesne hem özne yapan bir ektir (Erdal 1991: 224). Eski Türkçede özne (kişi) bildirdiğine dair birkaç örnek verebiliriz: *axsak* “aksak, topal”, *buyruk* “vezir”, *tanuk* “şahit”, *tok* “tok”, *yügrük*, *yügürük* “hızlı koşan” (Erdal 1991: 227, 231, 244, 248, 258).

Pritsak'ın dediği gibi Hunca *-g*, Latin yazısında *c* (*k*) ile gösterilmişse *il+le-g* açıklaması da düşünülebilir fakat *-g* eki özneden çok fiilin bildirdiği işi anlatır yani *illeg*, “devlet sahibi olma, yönetme” anlamına gelir. Bu anlam da kişi adı için çok uygun değildir.

Kelimeyi *illig / ilig* “devlet sahibi, hükümdar” ile birleştirenler ise *Ellac*'taki geniş ünlüyü (*a*) dikkate almamışlar ve onu sebepsiz bir şekilde *i* olarak değerlendirmişlerdir.⁴ Kelime Bizans kaynaklarında *Ellac* değil *Ellic* / *Ellikh* gibi bir biçimde kaydedilmiş olsaydı bu açıklama doğru olabilirdi.

Ernek: Attila'nın oğullarından biri. Priskos'ta *Ernakh*, Jordanes'te *Hernac*, Tuna Bulgar hanları listesinde *İrnik* şeklinde geçer.

³ Erdal'da *-(O)k*.

⁴ Kelimeyi *älik* (*ilik*) “yönetici, kral” olarak açıklayan Maenchen-Helfen, alfa harfinin ikinci hecede *i* olabileceğine dair Ermenicedeki *alphilaq* > *alp ilig* verisini tanık gösterir (1973: 407).

Németh'in görüşü şöyledir: "Priskos'taki *é*-yi kaidevî olarak *-i* okumak gerekir; *-a* sesiyle ise Grekler çok kere *-e* sesini tesbit ederler. Bu suretle bir *İrnik* veya *İrnek* şekline kavuşuruz... *İrnik* veya *İrnek* adı, açıkça Türkçe bir isimdir; nitekim Kırgızlarda *İrnek-Bay* adına rastlıyoruz. İsmi izahı da güç değildir: *er*, *ir* 'erkek' kelimesidir ve bu... Türkçe isimlerde çok sık görünür; *-ni(e)k* ise Türkçe bir ektir. Türkçede aynıyle *İrnik*'e tekabül eden *İr-çük* şahıs adı da vardır (*çük* küçültme edatıdır)" (1982: 192).

Pritsak kelimeyi "parmak, başparmak" anlamındaki *ernek* / *ernek* ile ilgili bulur. DLT'de bu kelimeyle ilgili gördüğü *erneyü*'ye verilen "kısa boylu adam" anlamı yanında "altı parmaklı adam" anlamının muhtemelen (probably) "şanslı adam" anlamına da geldiğini belirtir. Pritsak daha önce ileri sürdüğü *eren* "erkek, kahraman; küçük adam" + *ek* "küçültme eki" fikrinden de tamamen vazgeçmez. Bilhassa Poppe'nin *er* kelimesini *her*'e götürmesi ile Jordanes'teki *h*-'li yazılış (*Hernac*) arasındaki benzerliğe dikkat çeker ve *Hernak* adının iki zıt anlamı (kahraman ve küçük [şanslı?] adam) bulunduğunu, bunun da Attila'nın sevgili (küçük) oğlu için özellikle uygun düştüğünü yazar (1982: 447).

Pritsak'ın düşündüğü mecazi anlam (şanslı) doğru olsa bile Türklerde "parmak" anlamına gelen *Ernek* şeklinde bir ad hiç görülmemiştir. Buna karşılık *Er* ile yapılmış pek çok isim ve *Eren* ile yapılmış birkaç isim vardır. Yenisey yazıtlarından biri *Eren Ulug* adına dikilmiştir. Memlük emirlerinden birinin adı da *Eren Buga*'dır (Sümer 1999: 103, 384). Németh'in kaydettiği Kırgızlardaki *İrnek-Bay* adı da önemlidir.

Németh'in *er* "erkek" + *+nek* / *+nik* "küçültme eki" görüşü de hatalıdır çünkü Eski Türkçede (Gabain, Clauson ve Erdal'da) *+nek* / *+nik* küçültme eki yoktur.

Bence kelime *eren* "kahraman" + *+ek* küçültme ekiyle yapılmıştır: *eren+ek* > *ernek*. *+(e)k* küçültme eki Eski Türkçede vardır: *ög+ük* "annecik" (*ög* "anne"), *yul+ak* "derecik" (*yul* "çay, dere"), *çöbik* "çöp, bulanıklık" (Gabain 1988: 45).

Jordanes'teki *Hernac* kaydının başında bulunan *h*- yazılıştan veya eserin dilinden kaynaklanmıyor ve Hun söyleyişini yansıtıyorsa bu, 5. yüzyılda *h*-sesinin düşmediğini göstermesi açısından ilgi çekicidir.

Eşkam: Hun ileri gelenlerinden biri, Attila'nın kaynatası. Priskos'ta *Eskám* olarak geçer. Németh'e göre *Eşkam* "dost-şaman" demektir. "*Kam* 'şaman' sözü, Türklerde şahıs adlarında çok defa kullanılır." (1982: 193). Maenchen-Helfen de "en büyük ihtimalle" diyerek aynı açıklamayı kabul eder (1973: 408).

Pritsak kelimeyi *es* “büyük, yaşlı” + *kam* “şaman” olarak açıklamıştır (1982: 442-443). Ancak Eski Türkçede “büyük, yaşlı” anlamında bir *es* kelimesi yoktur. Grek kaynaklarında *ş* sesinin *s* olarak yazılması tabiidir, dolayısıyla Németh’in *eş+kam* teklifi doğru olmalıdır. *Eş* kelimesi DLT’de de (*iş* = eş, arkadaş), Eski Uygurcada da (Wilkens: *éş* = eş, arkadaş, yoldaş, dost) vardır.

Gedikli, adın anlamına açıklık getirmiştir. Kazaklardaki *Eş Muhambet*, “dostu, yari, eşi Muhammed olan kişi” anlamına gelmektedir; o hâlde *Eşkam* da “eşi kam olan kişi” anlamına gelmelidir. Gedikli “dost” anlamındaki *eş*’i “koruyucu ruh” olarak da açıklamaktadır (2021: 145).

Karaton: 410’larda Hunların doğu kanadının hükümdarı. Olympiodorus’ta *Haraton* olarak geçer. Pritsak kelimeyi *kara* “siyah, büyük” ve *ton* olarak açıklar. Ancak *ton* kelimesini “elbise” olarak değil at rengi olarak düşünür ve *Karaton*’un “*kara ton at*”tan elips yoluyla ortaya çıktığını söyler (1982: 437-438).

Pritsak, Clauson ve Doerfer’e dayanarak *tōn* “giysi, giyim” kelimesinin Sakaca *tauna*’dan ödünçleme olduğunu yazarsa da Clauson aynı düşüncede değildir. Clauson şöyle diyor: “Birkaç yıldır bu kelimeyi Sakacadan ödünç alınmış bir kelime olarak açıklamak olağandı. Ancak Türklerin ‘giyim’ için yerli bir kelimeye sahip olmamaları ihtimal dâhilinde değildir. İlk sesle ilgili zorluklar olmakla birlikte benzerlik, muhtemelen tesadüften kaynaklanmaktadır” (1972: 512).

Kelimeyi *kara tun* “güçlü soy” (Kafesoğlu 2002: 71); *kara tun* “güçlü, yiğit doğan ilk çocuk” (Gedikli 2021: 140-143) olarak açıklayanlar da vardır.

Bence *Karaton* açıkça “kara giysili” demektir. Anılan hükümdarın kara elbise giydiği anlaşılıyor. Nitekim Şecere-i Terâkime’deki Ögürçik Alp’in Yayık ırmağı yakınlarında rastladığı Kanglı boyunun hanı *Kök Tonlı* (mavi elbiseli) adını taşımaktaydı (Sümer 1999: 154). Bu tür sıfat tamlamalarında “sahip olma” anlamı için *+lı* eki şart değildir; bilindiği gibi *aksakal*, “ak sakallı” demektir.

İkinci bir ihtimal *kara toña*’dır; *toña*, parsa benzer bir yırtıcıdır. Danişmendnâme’ye göre Danişmend Gazi’nin silah arkadaşlarından birinin adı *Kara Toña* idi (Sümer 1999: 722). Hun hükümdarının adının ikinci bölümü kaynakta *toña* olarak değil *ton* olarak kaydedildiği için bu ihtimal daha zayıftır.

Kursık: 395 yılında Doğu Anadolu, Suriye ve Filistin’e yapılan Hun akınının komutanlarından biri. Priskos, İskit (Hun) kral soyundan olduğunu yazar (Ahmetbeyoğlu 2014: 47). Priskos’ta *Kursix* (Golden 2017: 102), Latince çevirisinde *Kursich* (Ahmetbeyoğlu 2014: 47) olarak kaydedilmiştir.

Maenchen-Helfen’e göre *Kurs+ik*. *Kurs*, 578’de Bizans ordusundaki bir “barbar” subayının adıdır; *-ik* de küçültme ekidir (1973: 404-405).

Pritsak’a göre, Menges tarafından Altayca olarak kurgulanan ve “güçlü, cesur” anlamına gelen *kürā* ismine, benzerlik bildiren +*sig* ekinin gelmesiyle oluşmuştur: **kür*+*ā*+*sig* > **kurās*ig > *kürsig* (1982: 435-436).

Bana göre kelime *kur-* fiilinden Eski Türkçedeki *-sık* gelecek zaman sıfat-fiil ekiyle türemiştir ve “kuracak olan, kurucu” demektir.⁵ *Kur-* fiilinin DLT’de ayrıca asker için “toplamak” anlamı da vardır (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 235). Bu durumda “askeri toplayacak olan” anlamı da bir komutan için uygun bir anlamdır. Memlüklerde de *Kurmuşı* adı bulunmaktadır: “*Kurmuşı*: Moğollardan Melik Nâsır’ın dedesinin kardeşi. Bu adı taşıyan birçok Memlük emîri vardır ki, bunların çoğu Moğol asıllıdır” (Sümer 1999: 389).

Muncuk: Attila’nın babası. Priskos’ta *Mundiuchos*, Jordanes’te *Mundzucus* olarak geçer. Németh’e göre “Bu ismin aslî şekli *Mundzsuk* olup Türkçede kelimenin manası: ‘inci, boncuk’dur. Türklerde, bu neviden isimleri büyük sayıda buluruz ve hatta Türk tarihinde *Er-Monçuk* adı da vardır.” (1982: 191-192).

Pritsak, Theophanes’teki *Mundio-* biçimine de dikkat çeker; Yunan ve Latin kaynaklarında *c* ve *ç*’nin yazılışlarının farklı olduğunu yani tonlu *c* ile tonsuz *ç*’yi ayırdıklarını da belirterek *muncuk* / *muncu* okumayı teklif eder. Aulis Joki’nin görüşüne katılarak *muncuk* kelimesinin Çince *men* “kırmızı mücevher” ve Çince *cu* “inci” kelimelerinden kaynaklandığını, *cu* “inci” kelimesinin Türkçe küçültme eki +*ça* ve +*çak* ile karıştırılarak (bulaştırılarak) ortaya çıktığını düşünür. Hun hükümdarının *-k*’li ve *-k*’siz iki değişkesi (*muncuk* / *muncu*) olmasının, Joki’yi doğruladığını belirtir ve sonuç olarak da Hunca adın “mücevher, gönder” anlamında *muncu* / *muncuk* olduğunu kabul eder (1982: 438-440).

Eski Uygur Türkçesinde de (Wilkens), DLT’de de *monçuk* kelimesi “boncuk, inci, mücevher” anlamındadır ve Türkçede kişi adı olarak kullanılmaktadır. Harezmsah Altuntaş’ın komutanlarından biri *Monçuk* adını taşıyordu (Sümer 1999: 548).

Joki’nin, Pritsak’ın da katıldığı kelimenin Çince den gelmiş olduğu görüşü doğru olamaz. Kelime Türkiye Türkçesinde *b-* ile *boncuk*’tur. İçinde geniz sesi bulunan ve *m-* ile başlayan kelimelerde özgün biçim *m-*’li değil *b-*’lidir: *bunça* / *munça* fakat kök *b-* ile *bu*. Clauson da kelimeyi *monçuk* değil *bonçuk* maddesine almıştır (1972: 349). Kelime büyük bir ihtimalle *bonç* gibi bir yansıma kökten çıkmıştır.

⁵ Gedikli de *kur-sık* “kuran, kurucu” etimolojisi üzerinde durur. Ancak bu fikrinden vazgeçmiş ve kararsız kalmış gibidir (2021: 139-140).

Kırgızcada “Buhara veya Hokand hanlıklarında halkın şikâyetini hana ulaştıran görevli anlamında *muñçu* kelimesi vardır (Arıkoğlu vd. 2017). Kelimenin “sıkıntı, keder” anlamındaki *muñ*’dan +*çu* ekiyle yapıldığı bellidir, yani halkın sıkıntılarını hana ulaştıran görevli *muñçu* oluyor. Attila’nın babası *Muncuk*’un adının zayıf bir ihtimal de olsa bu kelimedenden geldiği de düşünülebilir.

Oktar: Attila’nın amcalarından biri. Socrates’te *Uptaros*, Jordanes’te *Octar* biçiminde geçer. Pritsak doğru biçimin ikincisi yani *Oktar* olduğu kanaatindedir (1982: 440).

Pritsak’ın kelimeyi KB’de geçen *öktem* “güçlü, kahraman; gurur, gururlu” kelimesinin tabanı olan Çağataycadaki *ökte*- “heyecanlandırmak” ile açıklaması, hele *Oktar*’daki -*r*’nin “boğmak” anlamındaki *boğ*’-dan gelen *boğ-az*’deki “boğaz” ekin rotasız sonu *r*’leşmiş biçimi olduğunu ileri sürmesi (1982: 440-441) zorlamadır. *Oktar* kalın ünlülü, *ökte*- ince ünlülü olduğu gibi Türkçede kişi adlarında da kullanılan -(*A*)*r* sıfat-fiil eki çok bilinen bir ektir.

Bence *Oktar*, DLT’de “oklamak, okla vurmak” anlamında geçen *okta*-fiilinden -*r* ile yapılmıştır; “oklar, oklayan” demektir.⁶

Türkçede -(*A*)*r* sıfat-fiil ekiyle yapılmış kişi adları bir haylidir. En bilinen isim Selçuklu sultanı *Sançar*’dır. Kelimenin *sanç*- “batırmak, saplamak; bozguna uğratmak” fiilinden -*ar* ekiyle yapıldığı açıktır. Türk tarihinde *Ozar* / *Bozar*, *İltutar*, *Öger*, *Tapar* (Sümer 1999: 109, 110, 130, 132) adları da vardır. *Bulgar* boy adının da *bulga*- “bulamak, karıştırmak” fiilinden -*r* ekiyle yapıldığı yaygın bir görüştür. *Hazar*, *Kaçar* gibi boy adlarında da aynı ekin bulunması mümkündür.

Uldız: 400-412 yılları arasında Hunların batı kanadı hükümdarı. *Uldız*’ın adı Grekçe kaynaklarda *Uldes*, *Uldis*, Latince kaynaklarda *Uldin*, *Huldin* olarak geçer (Pritsak 1982: 436, Kafesoğlu 2002: 73). Vámbéry’ye göre kelime Türkçe *İldız* (yıldız)’dır (Kafesoğlu 2002: 73).

Pritsak kelimeyi Hunca /*n*/ eki ile **öl-di+n* biçiminde tahlil eder. Ona göre *öl*- fiili Moğolca *olce* “iyi fal, mutluluk, şans” kelimesinde yaşamaktadır, /*ce*/ eki ise */*di*’ye gider (1982: 436-437).

Gedikli, kelimeyi Eski Uygur Türkçesindeki *ultung* “sütun” kelimesiyle ilgili bulur (2021: 151). Ancak Wilkens’in sözlüğünde *ultuñ* kelimesine “sütun, direk” anlamı değil, “taban, tekerlek çemberi, çark etrafı” anlamları verilmiştir.

⁶ Gedikli de kelimeyi çağdaş lehçelerdeki *okta-v*, *uktal-u* fiilleriyle açıklamıştır (2021: 152). Çağdaş lehçelere gitmeye gerek yoktur çünkü *okta*- fiili DLT’de vardır.

DLT’de de *uldaŋ* “ayakkabının altı”, *uldı-* “yalınayak kalmak, nalsız kalmak” anlamlarındadır.

Bence en uygun açıklama Vámbéry’nin açıklamasıdır. Kelime Eski Uygur ve Karahanlı Türkçelerinde *yulduz* / *yultuz* biçiminde ise de kelime başındaki *y-* ünsüzünün Oğuzlarda düştüğünü Kâşgarlı Mahmut 11. yüzyılda kaydetmiştir (Ercilasun – Akkoyunlu 2014: 12). Kelimenin 11. yüzyılda *y-* ‘siz’ biçimi varsa 5. yüzyılda da olması mümkündür.

Bildiriyi Németh’in aşağıdaki yargısıyla bitirmek istiyorum:

“Bütün bunlara dayanarak, Avrupa Hunları idareci tabakasının ve bilhassa asıl Hun kavminin Türkçe konuşan bir kavim, daha doğrusu sadece Türk olduğunu söyleyebiliriz” (Németh 1982: 193-194).

Kaynaklar

- Ahmetbeyoğlu, Ali (2014), *Attila’nın Sarayı’nda Bir Romalı – Grek Seyyahı Priskos’a Göre Avrupa Hunları*, İstanbul, Yeditepe Yayınevi.
- Arıkoğlu, Ekrem – Alimova, Cıldız – Askarova, Raĥat – Selçuk, Bilge Kağan (2017), *Kırgızca – Türkçe Sözlük I-II*, Bişkek, Kırgızistan – Türkiye Manas Üniversitesi Yayını.
- Clauson, Sir Gerard (1972), *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford.
- Doerfer, Gerhard (1965), *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*, Wiesbaden, Franz Steiner Verlag GMBH.
- Ercilasun, Ahmet B. – Akkoyunlu, Ziyat (2014), *Kâşgarlı Mahmud – Dîvânu Lugâti’t-Türk – Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin*, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, Marcel (1991), *Old Turkic Word Formation – A Functional Approach to the Lexicon*, Vol. I, Wiesbaden, Otto Harrassowitz.
- Gabain, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (Çeviren: Mehmet Akalın), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gedikli, Yusuf (2021), *Avrupa Hunları ve Avrupa Hun Türkçesi*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Golden, Peter B. (2017), *Türk Halkları Tarihine Giriş* (Çeviren: Osman Karatay), Ankara, KaraM Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim (2002), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat.
- Maenchen-Helfen, Otto J. (1973), *The World of the Huns – Studies in Their History and Culture*, Berkley, Los Angeles, London.
- Németh, Gyula (1982), “Hunların Dili”, *Attila ve Hunları* (Tercüme eden: Şerif Baştav), Ankara, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları.

- Ölmez, Mehmet (2007), *Tuvacanın Söz Varlığı – Eski Türkçe ve Moğolca Denkleriyle*, Wiesbaden, Harrassowitz Verlag.
- Pritsak, Omeljan (1982), “The Hunnic Language of the Attila Clan”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 6, No. 4 (December 1982), Harvard Ukrainian Research Institute.
- Rásonyi, László (1996), *Tarihte Türklük*, Ankara, Türk Kültürünü Araştırma enstitüsü Yayınları.
- Sümer, Faruk (1999), *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları I-II*, İstanbul, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Wilkens, Jens (2021), *Handwörterbuch des Altuigurischen – Altuigurisch-Deutsch-Türkisch / Eski Uyğurcanın El Sözlüğü – Eski Uyğurca-Almanca-Türkçe*, Göttingen, Akademie der Wissenschaften zu Göttingen.

TÜRKÇE SÖZLÜK’TE ETİMOLOJİ SORUNLARI

Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Giriş

İlk kez 1945 yılında basılan TDK *Türkçe Sözlük*’ün son baskısı (11. baskı) 2011 yılında yapılmıştır. Hâlen (Ocak 2023) Türk Dil Kurumunun genelağ sayfasında da bu baskı yer almaktadır. Sözlük, ilk baskıdan bugüne kadar sürekli genişletilmiş, eksiklikleri giderilmeye çalışılmıştır. 2011 yılından günümüze kadar geçen sürede de epey değışme olmuştur.

İlk dört baskısını (1945, 1955, 1959, 1966) Mehmet Ali Ağakay’ın hazırladığı *Türkçe Sözlük*’ün sonraki baskılarında (1969, 1974, 1983, 1988, 1998) Prof. Dr. Hasan Eren, Prof. Dr. Hasibe Mazıoğlu, Doç. Dr. Mustafa Canpolat, Ferit Devellioğlu, Doç. Dr. Semih Tezcan, Kemal Demiray, Prof. Dr. Talât Tekin, Prof. Dr. Nevzat Gözaydın, Prof. Dr. İsmail Parlatır, Prof. Dr. Hamza Zülfikar; 2005 ve 2011 baskılarında Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın, Prof. Dr. Recep Toparlı, Prof. Dr. Mustafa Argunşah, Prof. Dr. Nurettin Demir, Prof. Dr. A. Melek Özyetgin ile birçok uzman görev almıştır. 2018-2021 yılları arasında başkanlığını yürüttüğüm “Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu” 10 öğretim üyesi ve 10 uzman ile sözlüğü yeni baskıya hazırlamıştır.

Türkçe Sözlük’ün 12. baskısı şu anda yayın aşamasına gelmiş, teknik çalışmaları devam etmektedir. Yeni baskıda 2011 yılında yapılan 11. baskıya 5.102 madde başı, 1.069 madde içi olmak üzere 6.171 yeni kelime eklenmiştir. Böylece sözlükte madde başı 82 bini, madde içi ise 16 bini geçmiştir. Bununla birlikte 9.713 yeni anlam eklenerek toplam anlam sayısı 132.334’e ulaşmıştır. 11. baskıda Türk edebiyatından seçilmiş 34.664 tanık cümle mevcutken bu üç yıllık sürede 10.708 (% 30,9) yeni tanık eklenmiş ve sayı 45.372’ye ulaşmıştır.

Sözlükte birçok madde düzeltilmiş, geliştirilmiş, kökenleriyle ilgili düzeltmeler yapılmış, kimi maddeler yeniden yazılmıştır. Bunların yanı sıra sözlükle ilgili yapılan eleştiriler dikkatle takip edilmiş, eleştirilen kimi maddeler kol üyelerinin onayıyla düzeltilmiştir. Görev süremın tamamlanmasıyla elimizdeki derlenmiş malzemenin büyük bir bölümü sözlüğe girilememiş, mevcut hâliyle baskı aşamasına geçilmiştir.

2018 yılında kurum bünyesinde “Etimolojik Sözlük Komisyonu” kurulmuş, bu komisyonun çalışmalarında *Türkçe Sözlük*’ün madde başları esas alınmış ve A maddelerinin köken çalışmaları tamamlanmıştır. *Türkçe Sözlük* ile

hazırlanmakta olan *Etimoloji Sözlüğü* arasında uyum sağlanmış, bazı kelimelerin kökenleri bu komisyonun çalışmaları neticesinde değişmiştir. Böylece A maddeleriyle ilgili sorunlar genellikle çözülmüş olsa da sözlüğün geri kalan kısmında bazı köken sorunlarının olduğu inkâr edilemez.

Bu çalışmada TDK *Türkçe Sözlük*'te devam eden veya son yıllardaki çalışmalarla çözüme kavuşturduğumuz bazı etimolojik sorunlar hakkında bilgi verilecektir.

1. Farklı Alfabelerle Yazılan Kelimelerin Kökeni Sorunu

Türkçe Sözlük'te kelimelerin etimolojileriyle ilgili bilgiler sınırlıdır.

a. Türkçe kelimeler için herhangi bir köken açıklaması yapılmamıştır.

b. Bütün alıntı kelimelerin Türkçeye hangi dilden geldikleri gösterilmiştir.

Türkçe Sözlük'ün sistemine göre, kelime Türkçeye hangi dilden gelmişse o dil köken olarak gösterilmekte, o dildeki biçim verilmektedir. Köken dil, bazen kelimenin türetildiği dil olabileceği gibi bazen de Türkçeye veren aracı dil olabilmektedir.

c. Batı kökenli kelimelerin kökeni verildikten sonra alındığı dildeki özgün biçimleri de gösterilmektedir. Arapça ve Farsça kökenli kelimelerin özgün biçimleri Arap harfli değil, yalnız çeviri yazılı olarak verilmektedir.

ç. Rusça, Bulgarca, Ermenice, Yunanca, Rumca, Moğolca, Çince vb. dillerden gelen kelimelerin köken dili verilmekle yetinilmiş, özgün biçimleri gösterilmemiştir. Buna o dillerin Latin harflerini kullanmamaları gerekçe gösterilmektedir. Oysa *Kubbealtı Lugati* (ve diğer bazı sözlükler) bu tür kelimelerin özgün yazımlarını da göstermektedir. Bu durum *Türkçe Sözlük* açısından bir eksiklik olarak görünmektedir. İleriki baskılarda Etimolojik Sözlük Komisyonunun da katkılarıyla bu sorun mutlaka giderilmelidir.

Türkçe Sözlük'te aşağıdaki kelimelerin yalnız köken dilleri belirtilmiş, özgün yazımları verilmemiştir:

Çince: çay, denyo, kungfu, mantı vb.

Ermenice: madımak, maşala, mıcır, moruk, murç, pezevenk, pırnakıl vb.

Hintçe: peçiç, sari.

İbranice: bolıçe, haham, havra, Karaim, kibutz.

Korece: tekvando.

Latince: altar, atlas, basya, defakto, drama, ego, fauna, fibula, filum, flora, forum vb.

Moğolca: ağa, batur, cebe, ceren, cilasun, çıdam, giray, kaburga, keşik vb.

Rumca: pırnal, pırpıt, piçuta, pilaki, pirina, pisi, piskopos vb.

Rusça: Bocuk, borç (çorbası), boyar, brıçka, çar, çariçe, çareviç, Duma, glasnost, greçka, harašo, izbe (Kubbealtı: Bulgarca), moskof, Moskof vb.

Slavca: lepiska.

Yunanca: karafaki, kartografya, kefeki, kibernetik, kiklotron, kiyanus, koma (II), kore, kozmografya, lepra, liken vb.

2. Köken Dili Bilinmeyen Kelimeler Sorunu

Türkçe Sözlük'te kökeni bilinmeyen alıntı kelimeler için de herhangi bir köken dili açıklaması yapılmamış, bu tür kelimeler âdeta Türkçe kabul edilmiştir. Kökeni bilinmeyenler için *Kubbealtı Lugatı*'nde "Kökü bulunamamıştır", "Kökü belli değildir" gibi bilgiler verilmektedir. TDK *Türkçe Sözlük*'te ilk kez yeni baskıda "köken dili bilinmiyor" anlamında *kdb.* kısaltmasının kullanılması kararı alınmışsa da çalışma tamamlanmadığı için doğuracağı sakıncalar dikkate alınarak şimdilik vazgeçilmiştir. İleriki baskılarda bu durum yeniden gözden geçirilmelidir. Aşağıda bazı örnekler gösterilmiştir:

ahar† a. kdb. Hattatların kâğıt cilalamak için kullandıkları nişasta ve yumurta akından yapılan özel bir karışım. (TDK TS 2011: köken verilmemiş, Kubbealtı: (أهار) i. (Fars. *āhār*), Eren: Far. *āhār*, kökenini bilmiyoruz).

Türkçe Sözlük'te bu kelimenin kökeni Farsça olarak gösterilmesi gerekir. Çünkü bizi ilgilendiren kelimenin köken dili değil, Türkçeye hangi dilden girdiğidir. Eren'in de belirttiği gibi, kökeni bilinmeyen bu kelime Türkçeye Farsça üzerinden girmiştir.

aksona† a. (akso'na) kdb. den. ► Basınçlanma. (TS 2011: Rumca).

alamana† a. (alama'na) kdb. den. Balık avlamakta veya yük taşımakta kullanılan, tek veya iki direkli ve açık güverteli, büyük kayık; alamanata. (TS 2011: Rumca, Kubbealtı: kökü belli değildir, Eren: kökenini bilmiyoruz).

ançüez† a. kdb. Genellikle hamsi bazen de çaça, sardalya veya tirsi balıklarından yapılan tuzlu ve yağlı ezme; hamsi ezmesi. (TS 2011: *Fransızca anchois*, Kubbealtı: Aslı İspanyolca *anchova* olan kelime çeşitli Avrupa dillerine girmiş olup Türkçe'ye hangi dilden geçtiği belli değildir).

arazbar† a. (arazba:rı) kdb. müz. Türk müziğinde neva perdesi üzerindeki bayati makamı dizisi, çargâh üzerindeki rast beşlisi ve uşşak dörtlüsünden meydana gelen birleşik bir makam. (TS 2011: *Arapça 'araz* + *Farsça bār*, Kubbealtı: (عريضار - عزربار) (< 'arazbār - 'arazbār, köken yazmıyor).

ardıye† *a. kdb.* **1.** Evlerde kullanılmayan, saklanması gereken eşyaların konulduğu bölüm. **2.** Genellikle ticaret eşyasının saklandığı yer; depo. **3.** Böyle bir yerde saklanan eşya için ödenen ücret. (TS 2011: *Arapça arđiyye, Kubbealtı: أرضيته* (Ar. *arđi* “yerle, toprakla ilgili”den *arđiyye* – *arđiyye* “ambar ücreti”).

asparagas *a. kdb.* ► Şişirme haber. (TS 2011: *İngilizce asparagus, Kubbealtı: kökü belli değildir, Eren: Kökenini bilmiyoruz*).

Nişanyan (<https://www.nisanyansozluk.com/>) (20.11.2022) kelimenin kökeniyle ilgili şu bilgileri veriyor:

İngilizce *asparagus* “kuşkonmaz” sözcüğünden alıntı olabilir; ancak bu kesin değildir. Bu sözcük Latince aynı anlama gelen *asparagus* sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Eski Yunanca aynı anlama gelen *aspharagos* ἀσφάραγος sözcüğünden alıntıdır.

Ek açıklama: “Uydurma haber” anlamı Hürriyet gazetesinde Yurdaer Acar ve Yener Tuğrul’un Türk sevgilisiyle bir gecekonduya yaşıyor” başlığıyla 1963 yılında çıkan bir haberinden türemiştir.

aşoz† *a. kdb. den.* Ahşap gemilerin omurgalarının uzunluğunca ve iki yanında borda kaplamalarının en dar yüzünü yerleştirmek için açılan keskin, sivri köşeli yuva. (TS 2011: Rumca, Kubealtı: < Yun. *Agathos*).

aznif *a. kdb.* Ortadaki taşın dört tarafına da sayı işlenebilen ve işlenen taşların toplamı beş ve beşin katları olduğu zaman puan alınan bir tür domino oyunu. (TS 2011: Ermenice, Kubbealtı: kökü belli değildir).

Türkçe Sözlük’ün eski baskısında kökeni belirtilmemiş birçok kelimenin kökeni yeni baskıda eklenmiştir. Aşağıda A harfinden seçilmiş bazı örnekler verilmiştir:

akala *a. İng. acala* Amerikan tohumundan yurdumuzda üretilen bir tür pamuk.

akü *a. Fr. accu fiz.* ► Akümülatör.

arp *a. Fr. harpe müz.* Dik tutularak çalınan, üç köşeli, telli çalgı; harp (II).

ate *sf. Fr. athée fel.* ► Tanrıtanımaz.

3. Türkçede Türetilen Kelimelerin Kökeni Sorunu

Türkçe Sözlük’ün şimdiye kadarki baskılarında, Türkçede türetilen ve “lûgat-i müvellede” denilen kelimelere köken olarak, kelime hangi dilin kurallarına göre türetilmişse o dil yazılmıştır. Bu tercihe zaman zaman itiraz edilmiş, bunun üzerine yeni baskıda “Türkçede türetilmiş” anlamında *T. tr.* kısaltması konulması gündeme gelmiştir. Bu kısaltmanın, Etimolojik Sözlük ile

paralel olması için şimdilik A maddesindeki aşağıdaki kelimelerde kullanılması tartışılmışsa da bu değişikliğin ileriki baskılara bırakılmasına karar verilmiştir. Bu kelimelerden bazıları aşağıda verilmiştir:

ailevi† *sf. (a:ilevi:) T. tr. 1.* Aileye dayalı: “*Ailevi bir laubalilikle genç adam, köşe koltuğuna kuruldu.*” -P. Safa. **2.** Aile ile ilgili. (TS eskisi: Arapça).

aleyhtar† *sf. (aleyhta:rı) T. tr.* Bir işe, davranışa veya düşünceye karşı çıkan, karşı olan; karşıtçı. (TS eskisi: Arapça+Farsça).

ameliyathane† *a. (ameliyatha:ne) T. tr.* Hastanelerde hastaların ameliyat edildiği özel bölüm. (TS eskisi: Arapça+Farsça).

asortik† *sf. T. tr. 1.* Giysilerini birbirine uygun giyen. **2.** ► Sosyetik. (TS eskisi: Fransızca, Kubbealtı: Fr. *assortique*).

Bunların dışında şu kelimelerin de Türkçede türetilmiş galat-ı fâhiş veya lügat-i müvellede olduğu bilinmektedir: Ahşap, bakir, bakire, davetiye, demirî, ehemmiyet, emniyet, enaniyet, felaket, hürriyet, katiyen, mağduriyet, muvaffakiyet, mefkûre, nezaket, rahibe, refah, salahiyet, tahkim, tayyare, ünsiyet, zafiyet vb. (bk. Yılmaz ve Tosun: 2021; Uygun: 2019).

Yeni baskıda bunlar ve benzeri kelimeler iyice araştırılmalıdır. Bu tür sözlere “Türkçede türetilmiş” uyarısı yapılabilir. Fakat hangi dilin kurallarına göre yapıldığı da mutlaka gösterilmelidir.

4. Batı Dillerinden Alıntı Kelimelerin Kökeni Sorunu

a. Batı kökenli kelimelerin Türkçeye geldiği dili tespit etmek her zaman mümkün değildir. Bu konuda sözlükler arasında da birlik yoktur. Bazı kelimelerin kökeni farklı sözlüklerde farklı gösterilmektedir. Sözlüklerin kimisi kelimenin Türkçeye girdiği dili verirken bazıları da kelimenin köken dilini vermektedir. Bir örneği şöyledir:

babafingo *a. (babafi'ngo) İt. papafigo 1. den.* Yelkenli gemilerde direklerin ve gabyanın üstünde bulunan en yüksek bölüm. **2. argo** ► Erkeklik organı. (TS eskisi: İt. *papafico*, Nişanyan: Yun. *papafingos* παπαφίγκος, Kubbealtı: Yun. *papafigos* < İtal. *papafigo*). Bu örnekte köken olarak, TDK *Türkçe Sözlük* İtalyancayı verirken Nişanyan ve Kubbealtı kelimenin Türkçeye girdiği Yunancayı göstermektedir.

b. *Türkçe Sözlük*'te A ile başlayan aşağıdaki kelimelerin kökenlerinde Etimolojik Sözlük Komisyonunun önerileriyle değişiklikler yapılmıştır. Bunlarda da yukarıdaki *ahar* ve *babafingo* örneklerindeki gibi kelimenin kökeniyle ilgili ikili durumlar ortaya çıkması muhtemeldir. Batı kökenli alıntı kelimelerin Türkçeye hangi dilden girdiği konusu üzerinde önemle durulmalıdır. Alıntı kelimelerin kökeni, Ali Seydi'nin hazırladığı, 1327 (1911) yılında

İstanbul'da basılan *Lisân-ı Osmânîde Müsta'mel Lügât-ı Ecnebiyye* ile karşılaştırıldığında farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

abaküs *a. İng. abacus mat.* Sayı boncuğu. (TS eskisi: *Fr. abacus*, krş. *Lügât-i Ecnebiyye*: أباكوس *Lat. abacuse*, Kubbealtı: *İng. abacus* < *Lat. abacus* < EYun. *abakos*).

akseptans *a. İng. acceptance eğt.* 1. Yabancı ülkelerde okuyacak öğrenciler için gönderilen kabul belgesi. 2. *tic.* Poliçelerin üzerine “kabulümdür” biçiminde yazılarak altı imzalanan açıklama; kabul. (TS eskisi: *Fr. acceptance*, *Kubbealtı: Fr. acceptance*).

amerikyum *a. (ameri'kyum) İng. americium kim.* Atom numarası 95, yapay olarak elde edilen aktinitlerden bir element (simgesi Am). (TS eskisi: *Fr. américium*, *Kubbealtı: Lat. américium*).

argonot *a. Fr. argonaute hay. b. Kafadan bacaklılardan, salyangoz kabuğu biçiminde kabuğu olan ve ahtapota benzeyen bir hayvan (Argonauta argo).* (TS eskisi: *Rumca*, *Kubbealtı: Yunanca*). Her iki sözlük de geldiği dildeki biçimi göstermemiştir.

armada *a. İsp. armada den. ► Donanma.* (TS eskisi: *İt. armata*, *Kubbealtı: İsp. armada*).

avokado *a. (avoka'do) İng. avocado bit. b. 1.* Defnegillerden, tropik iklime sahip bölgeler yanında subtropikal iklime veya Akdeniz iklimine sahip çeşitli bölgelerde yetiştirilen, sıralı yapraklı, çiçekleri yeşilimsi sarı renkte olan bir ağaç; Amerikan armudu (*Persea americana*). 2. Bu ağacın armuda benzeyen, yeşil, kırmızı veya erguvani renkte olan, etli bölümü krem sarı veya beyazımsı olan yemişi; Amerikan armudu. (TS eskisi: *İsp. avocado*, *Kubbealtı: İng. avokado* < *İsp.*, (*İng. avocado* < *İsp.*) *bota*. (*Kubbealtı'nda* iki adet *avokado* maddesi bulunmaktadır:

avokado i. (*İng. avokado* < *İsp.*) [Orta Amerika Aztekçesinden] Tropikal bölgelerde yetişen, armut biçiminde, büyük ve tek tohumlu, kalın kabuğu sarımsı, yeşil veya siyaha çalar koyu mor renkli, salatalarda da kullanılan yumuşak, etli meyve.

avokado i. (*İng. avocado* < *İsp.*) **bota.** Defnegiller familyasından bir ağaç ve bu ağacın meyvesi.

aysberg *a. Fr. iceberg 1. coğ. ► Buz dağı. 2. bit. b. Birleşikgillerden, ılıman iklimin hâkim olduğu yerlerde yetişen, yaprakları üst üste kapanıp yuvarlak bir top oluşturan, açık yeşil renkli, salatalarda kullanılan tek yıllık otsu bir bitki; atom.* (TS eskisi: *İng. iceberg*, *Kubbealtı: aysberk İng. iceberg*).

c. Bazı Batı kökenli kelimelerin köken dili değişmese de imlalarında değişiklikler yapılmıştır:

absent *a. Fr. absinthe* Pelinden yapılan sert bir içki. (TS eskisi: *absent*, Kubbealtı: yok).

afişe *sf. Fr. afficher* 1. “Açığa vurmak, belirtmek; duyurmak, dile düşürmek, reklam etmek; açıklamak” anlamlarındaki afişe etmek, “bir kimse bilinmeyen bir yönüyle tanınmak” anlamındaki afişe olmak birleşik fiillerinde geçen bir söz. 2. ekon. Açıklanmış olan. (TS eskisi: *affiché*, Kubbealtı: *Fr. affiché*.).

alamerikan *sf. Fr. à l'américain* Amerikan usulü. (TS eskisi: *à l'américain*).

arena *a. Fr. arène* 1. Boğa güreşi, yarış, oyun vb. gösteriler yapılan alan. 2. *mec.* Siyasi çekişmelerin geçtiği yer. (TS eskisi: *Fr. arena*, Kubbealtı: *İsp. arena < Lat. arena*).

armadura *a. İt. armadura den.* Gemide direklerle takılı halatları bağlamak için küpeşenin iç tarafında bulunan delikli ve çubuklu levha. (TS eskisi: *armatura*, Kubbealtı: yok).

askarit *a. Fr. ascaride hay. b. ►* Bağırsak solucanı. (TS eskisi: *Fr. ascarite*, Kubbealtı: *Fr. ascaride*).

ç. Arapça kökenli ‘*anber* ile Farsça *bāris*’ten oluşan *amberbaris* kelimesinin kökeni TS 2011 baskısında Latince verilmiş, bu köken yeni baskıda aşağıdaki gibi değiştirilmiştir:

amberbaris *a. Far. ‘amber-bāris bit. b. ►* Sarıçalı. (TS 2011: Latince, Kubbealtı: *amberberis*, kökü belli değildir, Steingass: ‘*ambar-bāris*, krş. Lügat-i Ecnebiyye: *amberbaris* أنبرباريس Rum. Lisân-ı avâmda kadıntuzluğu denilen ma’rûf nebât.)

Farsça-İngilizce Steingass sözlüğü sistem olarak ‘*amber* kelimesinin kökenini Arapça göstermekle birlikte, ‘*ambar-āgîn*, ‘*ambar-ālūd*, ‘*ambar-bār*, ‘*ambar-bāris*, ‘*ambar-boy*, ‘*ambar-pūş* vb. kelimeleri Farsça olarak göstermektedir (Steingass, 1984, s. 869). Arapça kökenli ‘*anber* kelimesi Farsçaya ‘*ambar* olarak geçmiş ve bu dilde birçok birleşik kelime meydana getirmiştir. Türkçe, bu kelimeyi Farsçadan aldığı için kelimenin kökeni de Farsça gösterilmektedir.

5. Eş Gösterenli Kelimeler Sorunu

2006 yılında genelağda Türkoloji Grubu’na bir üyenin “Dinlemek-İşitmek” başlığıyla gönderdiği bir yazı üzerine başlayan tartışma sonucunda Sertkaya yazmış olduğu (“Dinlemek-İşitmek Üzerine Yazışmalar” başlıklı

makalede grupta yapılan tartışmaları özetlemiş, *Türkçe Sözlük*'te (1998, s. 595) *dinlen-* “dinlenmek, duyulmak” ile *dinlen-* “sakinlemek, rahatlamak” anlamındaki iki farklı köke dayanan fiillerin aynı maddede yer almaması gerektiğini ortaya koymuştur (Sertkaya, 2006, s. 162-171). Bu yanlışlık, *Türkçe Sözlük*'ün 2005 yılındaki 10. baskısında düzeltilerek *dinlen-* fiili iki madde yapılmıştır (2005, s. 534).

Sertkaya'nın makalesiyle bu yanlışlık düzeltilmiş olsa da *Türkçe Sözlük*'te buna benzer bazı yanlışlıklar devam etmiştir. Özkan ile Mert, *Türkçe Sözlük* üzerinde yaptıkları bir çalışmayla bu konuyu ele almışlar ve sözlüğün 11. baskısında anlamları aynı madde içinde verilen eş gösterenli bazı kelimeleri vermişlerdir (Özkan ve Mert, 2020, s. 1-12). Bu uyarılar Güncel Türkçe Sözlük Kolu'nda dikkate alınarak aşağıda gösterildiği biçimde düzeltilmiştir. Bilindiği gibi, *Türkçe Sözlük*'ün sistemine göre, farklı köklerden türetilmiş sesteş kelimeler **I, II, III** olarak farklı madde başlarında, aynı maddenin farklı anlamları ise 1, 2, 3 olarak madde içinde gösterilmektedir. Eş gösterenlilerden her ikisinin kökeni Türkçe olabileceği gibi birisi alıntı da olabilmektedir.

anlık I Kısa süren, bir an içinde olan; enstantane. **2.** Bir anda oluşan, gelişen; spontane. (< Ar. *ān* ‘zaman’ + T. *lık*).

anlık II ruh b. 1. Duyu ve iradeden ayrı olarak düşünülen bilme yetisi. **2.** Anlama gücü; usa vurma, yargılama, müdrike, entelekt. (< T. *an* ‘zihin’ + *lık*).

Aynı köklerden türetilen *ansız* kelimesinin de ikiye ayrılması teklif edilmiştir.

Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında *an* kelimesi üç ayrı madde olarak verilmiş, fakat bu isimlerin ikisinden türeyen yeni isimler aynı madde altında toplanmıştır.

bağcı (I). 1. Bağlama işini yapan, bağlayan kimse. **2.** Soğuk haddehaneden çıkan metal şerit bobinlere bant yapıştırıran kimse. (< T. *bağ*+*cı*).

bağcı (II) Bağında ürün yetiştirip satan kimse. (< Far. *bāğ* + T. *cı*).

Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında bağ kelimesi birisi Türkçe, diğeri Farsça olmak üzere iki ayrı madde olarak alınmış olmasına rağmen türemiş biçimleri tek maddede verilmiştir.

bük (I) ► Dönemeç.

bük (II) 1. Akarsu kıyılarındaki verimli tarlalar; büklük. **2.** Ovada veya dere kıyısında çalı ve diken topluluğu. **3. ► Böğürtlen.**

çığ (I) Dağın bir noktasından kopup yuvarlanan ve yuvarlandıkça büyüyen kar kümesi.

çığ† (II) a. hlk. Bölme veya paravana.

etmek I 1. Bir işi yapmak. (...)

etmek II esk. Demek, söylemek. (< eyt-)

Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında *etmek* fiilinin 9. anlamı olarak “demek, söylemek” verilmiş ve bunun için Erzurumlu Emrah'ın “*Emrah eder düştüm dile / Bülbül figan eder güle.*” beyti tanık olarak gösterilmiştir. Sözlüğün yeni baskısında Tanzimat'tan önceki tanık cümleler elden geldiğince çıkarılarak güncelleri eklenmiştir. Ayrıca Tanzimat'tan sonra *eytmek* fiili ve bunun varyantları kullanılmadığı için kelime sözlükten çıkarılmıştır.

gezlemek† (I) (-i) 1. Bir hedefi vurmak için silaha gerekli doğrultuyu vermek; nişan almak. **2.** Okun gezini kirişe yerleştirmek.

gezlemek† (II) (-i) Bir yeri ölçmek. (< Far. *gez* ‘yer ölçmeye yarar düğümlü ip’).

Türkçe Sözlük'ün 2011 baskısında *gez* maddesi iki ayrı madde yapılmasına rağmen fiil biçimleri tek maddede toplanmıştır.

gölmek I hlk. Göl durumuna gelmek. (< *göl+er-*).

gölmek II hlk. Hayvanın ipi ayağına ve boynuna dolaşarak kalkamayacak biçimde yere yıkılmak. (< *köl-er-*).

irkmek I hlk. 1. Birikmek. **2. esk.** Biriktirmek.

irkmek II hlk. Tiksinmek. (< *ër-k-*).

işlik (I) ► Atölye. (< *iş+lik*).

işlik (II) hlk. ► Gömlek. (< *iç+lik*).

köklemek I 1. Ağaç veya bitkiyi kökü ile birlikte topraktan çıkarmak, kökertmek. (...)

köklemek II 1. Minder, şilte vb.nin iki yüzünü yer yer dikişlerle tutturmak. **2.** İnce saç örgülerinden birkaçını yeniden bir arada örmek. (< *kök* ‘sırım, dikiş yeri’).

kulluk I 1. Kul olma durumu; kölelik, ubudiyet. **2.** Kulun yaptığı iş.

kulluk II tar. ► Kolluk (II).

kundaklamak I 1. Bebeği kundağa sarmak. **2.** Saçları yemeninin içine toplayarak bağlamak. **3.** Tüfek namlusunu kundağa bağlamak. (< *kundak* ‘Yeni doğmuş çocuğu ilk aylarda sıkıca sarıp sarmalamaya yarayan geniş bez; belek vb.’). (Eren (2020, s. 332): < **kunda-k*; Gülensoy (2018, s. 460): *kong* ‘kalça’ + *da-* ‘kalçasından bağlamak’ + *k*).

kundaklamak (II) 1. Bir yeri kundakla yakmak. **2. mec.** Ara bozmak, aldatmak. (< Rum. *kundak* ‘Yangın çıkarmak için bir yere konulan tutuşmuş yağlı bez parçası vb.’)

Araştırmacılar *Türkçe Sözlük*’te *kundak* kelimesi I ve II olarak ayrıldığı için böyle bir yöntemi benimsemişlerdir. Kanımca *kundak* ve *kundaklamak* kelimeleri tek madde altında toplanmalıdır. Sözlükte Rumca olarak gösterilen 2. anlamın da Türkçe kökenli olduğunu düşünüyorum.

sirkelenmek I Birçok sirke türemek. (< *sirke* ‘bit, tahtakurusu vb. asalakların yumurtası; bit sikesi’ + *len-*).

sirkelenmek II İçine sirke konmak. (< *sirke* ‘Salatalara, yemeklere ekşilik vermek için kullanılan ekşimiş üzüm, elma, limon vb. suyu’ + *len-*)

Türkçe Sözlük’ün 2011 baskısında *sirke* kelimesi iki ayrı madde yapılmış olmasına rağmen bu isimden türemiş fiil biçimleri tek maddede verilmiştir.

tekin I 1. Boş, içinde kimse bulunmayan. **2.** Güvenilir (kişi, yer). **3.** İçinde doğaüstü varlıklar bulunmadığına inanılan (yer). (< *tek+in*).

tekin II esk. Eski Türklerde bir babanın taşınmaz mallarının mirasçısı olan en küçük oğlu. (< ET. *tëgin*).

Yeniden yayına hazırladığımız ve önümüzdeki süreçte basılacak olan *Türkçe Sözlük*’te bunlar düzeltilmiştir. Fakat bu konudaki hatalar Özkan ile Mert’in gösterdiklerinden ibaret değildir. Güncel *Türkçe Sözlük Kolu* üyelerince benzer yanlışlıklar tespit edilmiş ve düzeltilmiştir. Buna iki örnek verilmeyle yetinilecektir. İlk örnek *avara* sözü olacaktır.

Kelime *Türkçe Sözlük* 11. baskıda (2011, s. 189) şöyledir:

avara a. (ava'ra), İtalyanca avara 1. Üzerinde döndüğü ve kendisini taşıyan milden bağımsız olarak çalışan mekanizma. **2. ünlem** Kıyıya dayanılarak sandalın açılması için kürekçilere verilen komut. **3. denizcilik** Bir geminin başka bir gemiden veya kıyıdan açılması. **avara etmek** gemi yanaştığı kıyıdan veya başka bir gemiden uzaklaşmak. **(makinenin bir bölümünü) avaraya almak** o bölümün çalışmasını durdurmak.

Burada verilen 1. anlam ile **(makinenin bir bölümünü) avaraya almak** deyimini İtalyanca kökenli *avara* sözüne değil, Türkçeye Farsçadan giren *āvāra* ‘avare’ sözünden gelen *avara*’ya aittir.

Maddenin yeni biçimi şöyle olmuştur:

avara† (I) a. (ava'ra) İt. avara 1. den. Geminin yanaştığı kıyı veya iskeleden hareket ederek uzaklaşması. **2. ünl.** Bir geminin sahilden veya

yanıştığı başka bir gemiden uzaklaşması için verilen komut. **avara etmek** gemi yanıştığı kıyıdan veya başka bir gemiden uzaklaşmak.

avara (II) *sf. (a:va:ra) Far. āvāre ağız. 1. ► Avare. 2. Üzerinde döndüğü ve kendisini taşıyan milden bağımsız olarak çalışan (mekanizma). 3. mec. İşsiz güçsüz dolaşan (kimse). (makinenin bir bölümünü) avaraya almak o bölümün çalışmasını durdurmak. avara durmak (veya kalmak) mec. işsiz güçsüz olmak.*

→ **avara kasnak, avara kolu**

avara kasnak, -ğı *a. 1. Bir makinenin ana mili üzerinde bulunan ve makineyi çalıştırmadan boşa dönebilen kasnak. 2. mec. İşsiz güçsüz dolaşan kimse. avara kasnak (gibi) dolaşmak (veya gezinmek) işsiz güçsüz yaşamak.*

avara kolu *a. Bir dokuma tezgâhını çalıştıran veya durduran kol.*

İkinci örneğimiz *yutmak* fiiliyle ilgilidir. Kelime 11. baskıda (2011, s. 2618) şöyledir:

yutmak I Ağzında bulunan bir şeyi yutağa geçirmek. (...)

yutmak (II) *1. Haksız olarak kendine mal etmek, zorbalıkla elinden almak. 2. Oyunda bir şey kazanmak.*

yutmak (II) maddesinin 1. anlamı **yutmak (I)** maddesine gitmelidir. 2. anlam, *ut-* ‘Oyunda bir şey kazanmak’ fiilinin başında bir /y-/ ünsüzü türemesiyle meydana gelmiştir. Sözlük sistemine göre **üt-** (II) maddesine gönderilmeli ve anlam orada verilmelidir.

Maddenin yeni biçimi şöyledir:

yutmak†, -ar (I) (-i) *1. Ağzda bulunan bir şeyi yutağa geçirmek. 2. Haksız olarak kendine mal etmek, zorbalıkla elinden almak. 3. Tam ve doğru söylememek. 4. mec. İnanmak, aldanmak, kanmak. 5. mec. Söylemek istediği bir sözü kendini tutarak söylememek. 6. mec. İyice, eksiksiz olarak öğrenmek. 7. mec. Işık, ses gücünü, parlaklığını azaltmak. 8. tkz. Dayanıp sesini çıkarmamak, katlanmak.*

yutmak†, -ar (II) (-i) ► Ütmek (II).

6. Kişi Adları Sorunu

İçerisinde kişi adlarının yer aldığı atasözü, deyim ve kalıp sözlerin yazımı ile özellikle kişi adlarından türetilen cins adlarının yazımı zaman zaman sorun oluşturmaktadır. Bunun üç örneği *Ali Cengiz oyunu*, *Ali kıran baş kesen*, *Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi*'dir. *Türkçe Sözlük*'ün sistemine göre, bu tür sözlerin ilk kelimesi kişi adı olduğunda bu ad madde başı yapılı, ilk kelime olmadığı durumlarda madde başı yapılmaz. Bunun örneği de *Ali'nin külahını*

Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek'tir. Bu sözlerin yazımı ve anlamlandırılması 7. baskıdan beri sürekli değişmiştir:

Nasrettin Hoca öz. a. “Her yanı açık olduğu hâlde yalnız bir girişi bulunan veya kilitli olan yer” anlamındaki **Nasrettin Hoca'nın türbesi gibi** deyiminde geçen bir söz.

Diğer sözlerin Türkçe Sözlük'te görünüşleri şöyledir:

7. baskı (1983):

alicengiz b.a. Kurnazca ve haince düzen anlamında kullanılan **alicengiz oyunu** deyiminde geçer.

alıkları s. “Çok zorba” anlamında kullanılan **alıkları başkesen** deyiminde geçer.

8. baskı (1988):

Ali is. Ar. Kişi adı olarak aşağıdaki deyimlerde geçer: **Ali Cengiz oyunu** “kurnazca ve haince düzen” anlamında kullanılır. **Ali kırın baş kesen** çok zorba: “O kadar karı kızın içinde Ali kırın baş kesen olmuş...” -Tarık Dursun K. **Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek** (bir kimsenin) birinden aldığını ötekine, ötekinden aldığını bir başkasına vererek işini yürütmek (s. 52).

11. baskı (2011):

Ali öz. a. Ar. 'alî “Kurnazca ve haince düzen” anlamında **Ali Cengiz oyunu**, “çok zorba” anlamında **Ali kırın baş kesen**, “bir kimse birinden aldığını ötekine, ötekinden aldığını bir başkasına vererek işini yürütmek” anlamında **Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek** deyimlerinde geçen bir söz (s. 96).

Genelağda (21.11.2022):

Ali öz. a. Ar. 'alî “Çok zorba” anlamında **Ali kırın baş kesen**, “bir kimse birinden aldığını ötekine, ötekinden aldığını bir başkasına vererek işini yürütmek” anlamında **Ali'nin külâhını Veli'ye, Veli'nin külâhını Ali'ye giydirmek** deyimlerinde geçen bir söz.

alicengiz oyunu mecaz Kurnazca ve haince hazırlanmış hile, düzen, oyun.

Son zamanlarda bir haber sitesinde bu konuyla ilgili Armağan L. İlker (müstear olmalı!) adıyla “TDK sözlüklerinde sadece olumsuz anlamlarla tanımlanan "Ali" maddesi ve Türk Dil Kurumu ile Kültür Bakanı'na 11 soru” başlıklı bir yazı yayımlandı: <https://t24.com.tr/haber/tdk-sozluklerinde-sadece-olumsuz-anlamlarla-tanimlanan-ali-maddesi-ve-turk-dil-kurumu-ile-kultur->

[bakani-na-11-soru,1066353](#) (18 Ekim 2018). Aşağıdaki iddialar bu yazıdan alınmıştır:

“TDK "Ali" maddesinin açıklamasında "Ali kıran" olarak yer verilen, 1983/7. baskı'da yer alan "alıkları başkesen" ve "alicengiz oyunu" deyimlerinde geçen "ali"nin "özel isim" olduğu düşüncesiyle "Ali" maddesini tanımlasa da Yrd. Doç. Dr. Seyfullah Türkmen, 2009 yılında yayımladığı "Atasözleri ve Deyimlerde Yaşayan Kişi Adları" başlıklı makalesinde TDK'nın 1988'den bugüne kadar "Ali" karşılığı olarak verdiği "Ali Kıran"daki "ali"nin şahıs adıyla ilgisinin olmadığını belirtmektedir. Türkmen, "ali kıran baş kesen" deyiminin "Dalı kıran baş keser" sözünün konuşma dilinden günümüze gelmiş bir "galat", yanlışlık olduğunu iddia etmektedir. (...)

Türkmen aynı makalesinde, *Kubbealtı Lugati* yazarı Ayverdi'ye atıf yaparak "Ali Cengiz oyunu" deyimindeki "Ali"nin "özel isim" değil, "aile, soy" anlamına gelen "āl" olduğunu, "āl-i Cengiz" in de "Cengiz'in soyu" anlamına geldiğini belirtmektedir.”

TDK *Türkçe Sözlük*'te **alicengiz oyunu** maddesi *Kubbealtı Lugati*'nde olduğu ve Türkmen'in de belirttiği gibi düzeltilmiş, fakat **Ali kıran baş kesen** maddesi şimdilik olduğu gibi kalmıştır. Sözlük basılmadan önce bu konu tekrar ele alınıp gerekirse düzeltilmelidir.

Kişi adlarından türetilen kelimelerle ilgili başka sorunlar da vardır.

7. Yer Adları Sorunu

Dilimizde kullanılan bir kelimenin yer adı olduğu bazen fark edilememiştir. Mesela 11. baskıda *elbasan tava*sı maddesinde yer alan Elbasan'ın Arnavutluk'ta bir il olduğu atlanmış ve cins isim olarak gösterilmiştir.

Madde 11. baskıda şöyledir:

elbasan tavası *a.* Önceden haşlanarak hazırlanmış yağsız etin üzerine yoğurt ve çırpılmış yumurta karışımının dökülüp fırında pişirilmesiyle yapılan bir yemek (2011, s. 780).

Yeni baskıda şöyle düzeltilmiştir:

Elbasan tava *a.* ► Elbasan tava.

Elbasan tavası *a.* Önceden haşlanarak hazırlanmış yağsız etin üzerine yoğurt ve çırpılmış yumurta karışımının dökülüp fırında pişirilmesiyle yapılan bir yemek; Elbasan tava.

Sonuç:

Türkçe Sözlük ile ilgili yapılacak daha çok iş bulunmaktadır. Rahmetli Prof. Dr. Hasan Eren, “Sözlük un çuvalı gibidir, vurdukça tozur.” derdi. Eren’in kastettiği elbette yalnız *Türkçe Sözlük* değildir. Her sözlükte eksiklikler, yanlışlıklar olabilir. Bunu en aza indirmek için iyi niyetle çalışmak gerekir. Bilindiği gibi, sözlük bilimi Türkiye’de henüz emekleme evresindedir. Bu süreci hızlandırmamız ve bir an evvel sözlük bilimcileri yetiştirmemiz gerekir.

Kaynaklar

- Ali Seydî (2021). *Lisân-ı Osmânîde Müsta’mel Lügât-ı Ecnebiyye*, (haz. Recep Toparlı). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ayverdi, İ. (2010). *Kubbealtı Lugati, Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü (ETDES)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. İstanbul: Bilge Kültür-Sanat.
- Özkan, A. ve Mert, A. (2020). “Türkçe Sözlük’te Yer Alan Eş Gösterenli Bazı Sözcüklere İlişkin Düzeltme Önerileri”. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Nisan 2020 (48): 1-12.
- Sertkaya, O. F. (2006). “Dinlemek-İşitmek Üzerine Yazışmalar”. *Türk Dili*, 92 (656): 162-171.
- Steingass, F. (1984). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. 7. bs. London.
- Türk Dil Kurumu (1983). *Türkçe Sözlük*. 7. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1988). *Türkçe Sözlük*. 8. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (1998). *Türkçe Sözlük*. 9. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. 10. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Türk Dil Kurumu (2011). *Türkçe Sözlük*. 11. baskı. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Uygun, M. (2019). *Galatlar Üzerine Bir İnceleme ve Kâmûsı-ı Türki’de Galatlar*, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış yüksek lisans tezi.
- Yılmaz, K. ve Tosun, A. R. (2021), “Lehçe-i Osmânî’de Müvelled Olarak Nitelenen Kelimeler”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*. 8/20: 39-57.

Genelağ kaynakları:

- A.L. İlker (2018). “TDK Sözlüklerinde Sadece Olumsuz Anlamlarla Tanımlanan “Ali” Maddesi ve Türk Dil Kurumu ile Kültür Bakanı’na 11 Soru” <https://t24.com.tr/haber/tdk-sozluklerinde-sadece-olumsuz-anlamlarla->

[tanımlanan-ali-maddesi-ve-türk-dil-kurumu-ile-kultur-bakani-na-11-soru,1066353](#) (erişim tarihi: 18 Ekim 2022).

Nişanyan, Sevan (2002-2022). Nişanyan Sözlük (Çağdaş Türkçenin Etimolojisi). <https://www.nisanyansozluk.com/> (erişim tarihi: 20.11.2022)

TÜRKİYE’DE KÖKEN BİLİMİ ÇALIŞMALARI VE *EREN* *TÜRK DİLİNİN ETİMOLOJİK SÖZLÜĞÜ (ETDES)*

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN

Türk dil bilgisi ve dil bilimi alanlarında bilim dünyamıza pek çok eser kazandıran değerli meslektaşımız Prof. Dr. Günay Karaağaç anısına bu çalıştayı düzenleyen Ardahan Üniversitesi Rektörlüğüne, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanlığına çok teşekkür ederim. Büyük bir vefa örneği olan bu anlamlı toplantıda ben de Türkiye’de köken bilimi çalışmalarının genel bir değerlendirmesiyle birlikte önceki yıl yayına hazırladığım *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* üzerinde duracağım.

Türkiye’de Köken Bilimi Çalışmaları

Köken bilimi sözlüğü hazırlamak ve yayımlamak uzun soluklu, bazen de insan ömrünü aşan çalışmadır. *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’ne (TDES) yazdığı *Giriş*’te “etimolojik sözlüklerin geçmişi düşündürücü olay ve gelişmelerle doludur” sözüne Macar, Sırp, Hırvat, Fin köken bilimi sözlükleriyle Sevortyan’ın sözlüğünü örnek veren Eren’in şu yargısı bu durumu özetler: “Etimolojik sözlüklerin geçmişi bitmemiş veya yarım kalmış sözlük örnekleriyle ve *posthume* sözlük baskılarıyla doludur...” Ne yazık ki akıbet, Eren’in Türk Dil Kurumu için hazırlamakta olduğu *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nün yeni baskısı için de kaçınılmaz olmuştur. Hasan Eren, Türk Dil Kurumuna proje olarak önerdiği köken bilimi sözlüğünü tamamlayamadan aramızdan ayrıldı. Eren’in ilk baskısını yaptığı 1999 yılından 2007 yılında vefatına kadar geçen sürede yazdığı maddelerle, önceki yıllarda yayımladığı ancak ilk baskısına almaya fırsat bulamadığı maddeleri düzenleyerek *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’nü yayına hazırlamak bana nasip oldu.

Köken bilimi sözlüğü hazırlamanın, özellikle de Türkçe gibi kökleri tarihin derinliklerine uzanan, ölü veya canlı pek çok dille etkileşimde bulunmuş, geniş bir coğrafyada çok sayıda yazı dillerine ve ağızlarına sahip yaşayan dillerin sözlüklerini hazırlamanın kolay olmadığını biliyordum. Eren’in sözlüğünün yeni yayını yaparken bu zorlukları olanca ağırlığıyla yaşadım. Öte yandan elde edilmiş verileri önceden belirlenmiş ilkelerle, bilimsel özen ve titizlikle, baştan sona aynı düzen ve üslupla bir sözlük bilimine göre sözlüğe dönüştürmek de ayrıca işi zorlaştırmaktadır. Bütün bunlar Türk dilinin ideal köken bilimi sözlüğünün hazırlanmasını geciktirmiştir.

Bununla birlikte bir veya birkaç sözün kökeni üzerine makale veya bildiri hazırlamak daha kolay görülmektedir. Son yıllarda Türkiye’de köken bilimi makalelerinin, bildirilerinin nicelik bakımından arttığını görmek sevindirici. Bu çalışmalar içerisinde Türkçenin köken bilimi sözlüğünün hazırlanmasına katkı sağlayacak az sayıda da olsa çalışmalar çıkabilir.

Belirleyebildiğim kadarıyla sözlükler dışında bizde sözcüklerin kökenleriyle ilgili yazılar yazan ilk kişilerden biri Ebüzziya Mehmed Tevfik’tir. Ebüzziya, 1880 yılında yayımlamaya başladığı *Mecmua-i Ebüzziya*’nın beşinci sayısından itibaren yazdığı ansiklopedik bilgiler içeren yazılarının bir bölümünde sözcüklerin nereden geldiğine, kökeninin ne olduğuna, başka dillerdeki biçimlerine de değinmiştir. Ancak Ebüzziya’nın bu yazıları, bugünkü anlamıyla köken bilimi makalesi olmaktan uzaktır.

Güneş-Dil Teorisi döneminde bütün sözlerin kökenini Türkçeyle açıklama düşüncesiyle yazılan yazıları saymazsak ülkemizde bilimsel nitelikteki köken bilimi yazıları Ahmet Caferoğlu, Abdülkadir İnan ile başlamış Saadet Çağatay, Hasan Eren ve sonraki kuşaklarla devam etmiştir.

İki ayrı kaynakça çalışmasına (Güner, 2006; Güner ve Tüngüç Çelik, 2020) göre Türkiye’de yayımlanmış köken bilimi makalesi 810’dur. Bazı yazılarda birkaç sözcüğün kökeni üzerinde durulmuş olması dolayısıyla üzerinde çalışılmış söz varlığı, bu sayının üzerindedir. Nicelik bakımından köken bilim sözlükçüsünün işine yarayacak gibi görülen bu makalelerin özellikle son yıllarda hiçbir akademik öğrenim görmemiş veya akademik öğrenim görse de köken biliminin ilkelerinden habersiz meraklıların yazdığı denemeler için aynı hükmü vermek zordur. Öte yandan bu yazıları ve Eren’in *amateur* ve *dilettante* diye adlandırdığı örnekleri mumla aratacak, eli biraz kalem tutan çeşitli mesleklerden kişilerin, sosyal medyada ise klavye cambazlarının “etimoloji” adı altında yazdıklarıyla ortam gittikçe pervasızca at koşturulan bir alana dönüşmektedir. Bu gruhun amansızca tacizleri sonucunda sosyal medyada bilimin sesi neredeyse kısılmıştır.

Köken Bilimi Araştırmalarında Mevcut Durum

Türk köken bilimi araştırmalarının sağlıklı bir biçimde yürütülmesinde birtakım eksiklikler bulunduğunu belirtmek gerekir. Yetişmiş eleman sorunu önceliklidir. Doğrudan doğruya köken bilimi alanında çalışacak bilim insanının yetiştirileceği bölüm yoktur. Bunun nedeni üniversitelerimizde kuramsal ve uygulamalı köken bilimi derslerinin olmamasıdır. Birkaç bölümün programında “etimoloji” dersi bulunsa da bu derslerin çok azı köken biliminin kuram ve yöntemlerini, uygulamalarını konu edinmiştir. Derslerin çoğu Türkçenin köken bilgisi sözlüklerini ve çalışmalarını tanıtmaya niteliğindedir. Bunun sonucu olarak

bu alanda çalışacak kişi kendi kendisini yetiştirmek zorunda kalmaktadır. Türk dilinin çeşitli alanlarında çalışan meslektaşımız, yeterli birikim ve donanımına sahip olmadan etimoloji makalesi yazmaya girişmektedir. Konuyla ilgili yerli ve yabancı kaynaklara erişmeden, yabancı dil bilgisi olmadan yazılan makaleler daha baştan bilimsel yetkinlikten uzak kalmaktadır. Okumadan, araştırmadan yazan bir kuşak yetişiyor ne yazık ki...

Köken bilimi çalışmasında olmazsa olmaz diye nitelendirebileceğimiz veri, bir sözün Türkçede ilk kez ne zaman, nasıl, hangi anlamda ve ne biçimde geçtiğinin belirlenmesidir. Bu veriler olmadan sağlıklı bir makale yazılamaz. Bu veriyi sağlayacak *Türkçenin Tarihsel Sözlüğü*'nün yayımlanamamış, Yazı Devrimi öncesi ve sonrası Türkçenin derlemelerinin hazırlanamamış olması önemli sorunlardır. *Türkçenin Tarihsel Sözlüğü*'nün yayımlanması konusunda 2008 yılında önemli mesafe alınmıştı ancak dönemin Yüksek Kurum Başkanlığının müdahalesi neticesinde ne yazık ki yayımlanması mümkün olamadı. Şimdi bu çalışmanın sonuçlanmak üzere olduğunu öğrenmek sevindiricidir. Diğer yandan Türk Dil Kurumunun müşteri kurum olduğu Prof. Dr. Eşref Adalı yürütücülüğündeki 1928'den günümüze Türkçenin derlemine oluşturacak TÜBİTAK projesi de ne yazık ki 2013 yılında Türk Dil Kurumunun müşteri kurum olma isteğinden vazgeçmesi üzerine gerçekleştirilememiştir. Türkçedeki Arapça, Farsça, Ermenice, Rumca vb. dillerden alınma sözler üzerine birtakım çalışmalar yapılmış olsa da bu çalışmalar köken bilimi araştırmalarına kaynaklık edecek nitelikte değildir. Bu çalışmanın diğer dilleri de kapsayacak bir biçimde yapılması ve sözlüklerinin çıkarılması önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu eksiklikler karşısında köken bilimci ancak birtakım sözlükler, kaynaklar kullanarak bu sorunu aşmaya çalışmaktadır. Derlem niteliğinde olmasalar da Türk Dil Kurumunun Metin Veri Tabanı, Wikilala, Kadı Sicilleri gibi elektronik yayınlar söz varlığı araştırmaları için zengin kaynak niteliğindedir.

Bu olumsuzluklara rağmen ülkemizde köken bilimi sözlüğü yayımcılığı konusunda son yıllarda sevindirici gelişmeler yaşandığını görmekteyiz. Türk Dil Kurumu Başkanlığım sırasında yayımlanması için girişimlerde bulunduğum Andreas Tietze'nin *Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati* Türkiye Bilimler Akademisi tarafından yayımlandı. Türk Dil Kurumunda 2011 yılında başlattığımız Türkiye Türkçesi Köken Bilimi Sözlüğü Projesinin 2013 yılında fetret dönemine girmesinin ardından bugünkü Türk Dil Kurumu yönetimi tarafından canlandırılmasıyla A maddesinin tamamlandığını ve yakında erişime açılacağını öğrenmekten mutluluk duymaktayım.

Türk Dil Kurumunun bu konuda takdir edilecek bir diğer tutumu ise merhum Hasan Eren'in köken bilimi sözlüğünü yayımlaması ve ağ sayfasında erişime açmasıdır.

Bildirimi Türkiye'deki köken bilimi çalışmaları ve yayınları ile sınırlamış olsam da yakın zamanda yurt dışında Türk dilinin köken bilimi üzerine çok ciddi bilimsel çalışmalar yapıldığını ve yapılmakta olduğunu belirtmem gerekir. Türkiye'de yayımlanan *Etimoloji* (2011) kitabının ve çok sayıda köken bilimi makalesinin yazarı Marek Stachowski'nin *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache* (2019) adlı sözlüğü çıkmıştır. Önceki yıl yayımlanan bir yazımda Sevortyan'ın başlattığı köken bilimi sözlüğünün son cildinin yakında yayımlanacağı, Anna Dıbo ve Oleg Mudrak tarafından hazırlanmakta olan çevrim içi köken bilimi sözlüğünün ise Rusya Bilimler Akademisi ağ sayfasında önümüzdeki yıllarda erişime açılacağı bilgisini vermiştim (Akalin, 2020, s.11).

Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü

Ömrünü Türkçenin köken bilgisi araştırmalarına adanmış Hasan Eren, bu bilgi birikimini yazdığı makalelerle, sunduğu bildirilerle ortaya koymuştur. Eren'in bu uğurdaki en önemli eseri 1999 yılında yayımladığı *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*'dür (TDES).

Sözlüğünün gün yüzüne çıkmasından sonra da Eren, yeni sözlük maddeleri yazmaya devam etmiş, özellikle yurt dışındaki yeni yayınları değerlendirmiş, bazı sözcüklerle ilgili olarak meslektaşlarıyla yazışmış, böylece Türk köken bilimi çalışmalarını sürdürmüştü. Kurum içi projesi olarak sözlüğünün yeni baskısını Türk Dil Kurumu için hazırlarken ne yazık ki kendisini 2007 yılında kaybettik.

Kurumumuzun eski başkanlarından merhum Eren'in emeklerinin boşa gitmemesi düşüncesiyle vârisleriyle sözleşme imzalayarak eserin yeni baskısını hazırlama işine giriştim.⁷

Eren'in daktilo ettiği kâğıtları, el yazısıyla yazdığı fişleri, müsveddeleri, notları üzerinde çalışmaya başladığımda A4 boyutundaki daktiloda yazılmış kâğıtların bir bölümünün sözlüğün yeni maddelerine ait olduğunu gördüm. Bir bölümü ise ilk baskıdaki maddelere eklemeleri veya bu maddelerdeki

⁷ Bu arada, Eren ailesinin TDK'ye bağışladığı kitapların arasında kalan ve TDK Kitaplığında korunan dört koli içerisindeki evrakın da 2022 yazında vârislerin izniyle bana verildiğini belirtmeliyim. Yaptığım incelemede merhum Eren'in el yazısıyla yazdığı köken bilimi maddesi niteliğindeki fişlerini ve notlarını daktilo etmek üzere ayırdığını ancak bunları değerlendiremediğini gördüm. Bu fişleri ve notları *ETDES*'in yeni baskısında değerlendireceğim.

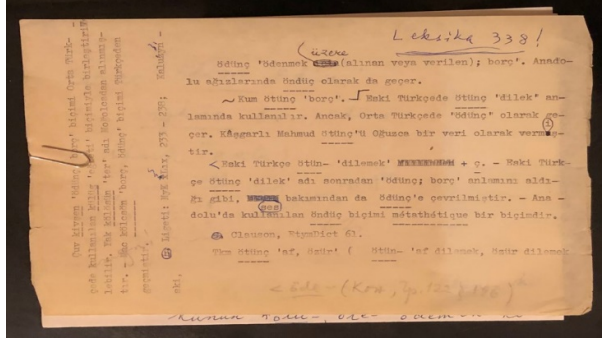
aktarma yapacağı açıktı ancak bunları yapmaya fırsat bulamamıştı. Bu türden fişlerdeki kaynak bilgilerinden yararlanarak Eren'in maddeye dönüştürmek isteyip de fırsat bulamadığı maddeleri de yazarak sözlüğe ekledim.

Bütün bunlar sözlüğün yeni baskısındaki genişletilmenin örnekleridir. Hazırladığım baskının geliştirilmiş olması ise sözlüğe eklediğim kullanım bilgileri, çeviri yazı işaretleri, terim açıklamaları ve dizinler bölümleridir.

Eren'in sözlüğünün genel özelliklerini şöyle sıralayabilirim: Türkologlar ve dil bilimciler için kaynak eserdir. Genellikle sözcük tabanlarını kapsar. Maddelerin yazımında kronolojik ve eleştirel yöntem izlenmiştir. Köken bilimi sözlük tipolojisine göre analitik niteliktedir. Maddeler genellikle makale boyutundadır. Türkiye Türkçesi ve ağızlarının yanı sıra Türk «diyalекtlerinin» ve ağızlarının söz varlığını da kapsar. Eren, “Altay Dilleri Kuramı”na karşı kuşkulu yaklaşmaktadır. Değindiği kaynaklarda geçen “Ana Altayca” verilerden söz ederken bu varsayımsal dönemi daima tırnak içerisinde yazmıştır. Makalelerinde ve derslerinde olduğu gibi sözlük maddelerinde de Eren rotasizm ve lambdasizm kuramına bağlı kalmıştır. Sözlüğünde de söz varlığının köken açıklamalarında bu kuramı göz önünde bulundurmuştur. Eren köken açıklamalarında Ramstedt'in aksine Gombocz'un görüşüne göre /r/ > /z/ ve /l/ > /ş/ tarafındadır. Eren bu tutumunu *Rotasizm ve Lambdasizm mi Yoksa Zetasizm ve Sigmatizm mi?* başlıklı bildirisinde de ayrıntılı bir biçimde göstermiştir. Eren'in köken bilimi yöntemi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bk. Yavuzarslan (2009).

Alıntı sözlerin köken açıklamasında Eren, sözün verici dildeki kökeni ve anlamı üzerinde durmuş, köprü dil, yani bir başka dil, aracılığıyla geçen sözcükleri de özenle ve titizlikle inceleyerek verici dile değin köken izini sürmüştür. Ancak sözün verici dile nereden geçtiği, o dil ailesindeki biçimleri üzerinde durmamıştır. Örneğin Türkçeye doğrudan veya dolaylı olarak Arapçadan geçmiş bir sözün köprü dildeki ve Arapçadaki biçimi, anlamı üzerinde dururken bu sözün Arapçaya hangi dilden veya dillerden geçtiği Eren'in ilgi alanına girmemiştir. Eren sözün Arapçadaki köken incelemesini Arap köken bilimcilere bırakmaktadır. Buna karşılık bir sözün Suriye Arapçasındaki, Irak Arapçasındaki, Mısır Arapçasındaki, Cezayir Arapçasındaki biçimlerini ayrı ayrı ele almıştır.

Eren, bu tutumunu batı dillerinden geçen sözcüklerde de göstermiştir. Pek çok sözlükte İtalyanca diye geçirtilen sözlerin köken açıklamasında Eren, Türkçeye Güney İtalyancadan mı Venedik İtalyancasından mı Ceneviz İtalyancasından mı geçtiğini maddelerde ayrı ayrı belirtmiştir.

Fişleri ve notları incelendiğinde merhum Hasan Eren'in olağanüstü düzeyde titiz ve özenli çalıştığı görülmektedir.

Sözlüğünün madde düzeninde de bu titizliği gösteren Eren, madde başı sözün kapsamına ve niteliğine göre

nadiren değişse de kurallı ve düzenli bir biçimde sözcüklerin köken açıklamasını vermeye çalışmıştır. Bu düzenin örneğini sözlüğün yeni baskısında *ağaç* maddesiyle verdim:

Eren ilk paragrafı madde başı sözün gösterilişine, tanımlarına ve Türkiye Türkçesi ağızlarındaki biçimlerine ayırmıştır.

İkinci paragrafta çağdaş Türk yazı dillerindeki ve ağızlarındaki biçimleri vermiştir.

Üçüncü paragraf tarihî Türk yazı dillerindeki biçimleri göstermektedir.

Dördüncü paragraf madde başı sözün köken açıklamasına ayrılmıştır.

Beşinci paragraf ise kendisinden önceki köken açıklamalarının en eskiden günümüze bir değerlendirmesini içerir. Bu paragrafta Eren, önceki açıklamalara eleştirilerini de eklemektedir.

Son paragraf ise Eren'in söz konusu maddenin yazımında kullandığı kaynakçasıdır. Eren burada çalışmalarında kullandığı temel başvuru kaynaklarını düzenli ve kurallı bir biçimde belirlediği kısaltmalarla vermekte, birkaç maddede geçen kaynakları ise madde içerisinde vermektedir. Eren'in sözlük bölümünde kaynaklara atıf yapma ve bunları kaynakçada gösterme tutumu, lisansüstü düzeyde verilen etik dersi için örnek olacak niteliktedir. Bununla birlikte TDES'in kaynakçasının aynı titizlik ve özenle hazırlanmadığı bir gerçektir. Kanımca bunun tek nedeni, baskısının aceleyle getirilmiş olmasıdır.

ETDES'in Söz Varlığı

Eren'in sözlüğüne aldığı maddeler içerisinde ağızlarımızın söz varlığından çok sayıda öge de bulunmaktadır. Birinci baskı için yapılan eleştirilerden biri de bölge ağızlarından sözcüklerin kökenlerinin üzerinde durulmuş olmasıydı. Eren'in bu tutumu nedensiz değildi. Bu sözcükler *Türkçe Sözlük*'ün baskılarında yer almış söz varlığı öğeleriydi. Yereldeki bu sözcüklerden Türkçe kökenli olanlar çağdaş Türk yazı dillerinde, ağızlarında da kullanılmaktaydı. Eren'in

dikkatle değerlendirdiği bu sözcükler Anadolu'nun Türk dünyası ile olan bağlarını gösteren kanıtlardı.

Ağızların yanı sıra denizcilik terimleri ve balık türleri de Eren'in kökenleri üzerinde durduğu söz varlığı ögelerindendi. Eren, ağızların söz varlığındaki bu ögeleri de titizlikle değerlendirmiştir. Yalnızca balık adları değil çiçek, ağaç, kuş, böcek, giysi, yemek vb. pek çok kavram alanına ait ağızlarımızdaki yüzlerce sözün kökeni üzerinde durmuştur. Bu yönüyle *ETDES*, ağızlarımızın söz varlığındaki Türkçe veya alıntı sözlerin kökenlerini ortaya koyan bir köken bilgisi sözlüğüdür.

Öte yandan ağızların söz varlığı bu coğrafyada kurduğumuz dil ilişkilerini gözler önüne seren önemli bir veri kaynağıdır. Eren, bu dil ilişkilerini kaynakların ışığında değerlendirmiş ve somut bir biçimde sözlüğüne yansıtmıştır.

Eren'in maddelerde ele aldığı sözcüklerin çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimlerini vermeye ayrı bir ilgi ve özen gösterdiği görülür. Bir sözcüğün tarihi Türk yazı dillerindeki biçimlerine geçmeden önce çağdaş Türk yazı dillerindeki ve ağızlarındaki biçimlere değinmesi köken açıklamasına yardımcı olacak verileri sağladığı gibi "Türk diyalektlerinde" yaşanan ses ve anlam değişiklikleri konusunda da bilgi vermektedir. Eren, Türkiye Türkçesindeki bir sözün karşılığında Türk lehçelerinde farklı sözler kullanılıyorsa bu sözleri ve kökenlerini de madde düzeni içerisinde ele almaktadır. Söz gelimi Türkçe *ada* sözünün ele alındığı maddede Kazan Tatarcasında *utraw*, Tara ve Kûrdak lehçelerinde *otrau*, Kumandılarda *odrū*, Çuvaşçada *utrav* sözlerinin kullanıldığını belirtmektedir. Ayrıca bunların Orta Türkçedeki *otruğ* 'ada' sözüne kökenlendiğini de kaydeder. Türk lehçelerinin söz varlığı ortaklığını gösteren bu bilgiler aynı zamanda çağdaş Türk yazı dillerinin köken bilgisi araştırmalarına önemli bir katkıdır.

ETDES, Türkiye Türkçesinin, Türk yazı dillerinin yanı sıra eski veya yeni komşu dillerle yaşadığımız dil ilişkileri sonucunda başta Balkan dilleri olmak üzere Orta Doğu, Avrupa ve Asya dillerinden pek çok sözün köken açıklamasını içeren maddelere sahiptir. Bu yönüyle *ETDES* yalnızca Türk dilinin köken bilgisi değil uzak veya yakın geçmişte Türkçenin dil ilişkisi içerisinde bulunduğu pek çok dilin de sözlüklerine katkıda bulunacak derecede önemli bir kaynaktır. Örneğin *kepenek*¹ maddesinde Türk lehçelerinde çeşitli biçimlerde geçen sözün kökenini verdikten sonra Macarca, Rusça ve Farsçadaki biçimlerin Türkçeden geçtiğini ortaya koymuştur.

İlk baskı *TDES*'teki 2.891 madde, *ETDES*'te 3.738'e ulaşmıştır. Madde başı sözlerin köken açıklaması sırasında Eren, ölü veya yaşayan iki yüzü aşkın

dilden binlerce sözcüğün tanıklığına başvurmuştur. Bunlar içerisinde kimi ölü dillerle çağ, yaşayan kimi dillerle de mesafe farklılıkları doğrudan dil ilişkisini değil köprü diller aracılığıyla kurulan dolaylı dil ilişkisini göstermektedir.

ETDES'in Tarihî ve Çağdaş Türk Lehçelerinden Tanıkları

Sözlükte Türkçe kökenli hemen her sözcüğün tarihî dönemlerdeki biçimleri ve anlamları da verilmiştir. Çağdaş Türk yazı dillerindeki ve ağızlarındaki söz varlığı öğelerinin köken açıklamalarının yapıldığı, örnek olarak verildiği veya dolaylı olarak değinildiği sözcüklerin dağılımı:

Afganistan Afşarları 1, Altay 368, Azerbaycan 932, Balkar 234, Baraba 28, Başkurt 245, Beltir 2, Çulum 2, Çuvaş 428, Gagavuz 5, Hakas 123, Halaç 50, Horasan 5, Kaça 96, Karaçay 34, Karagas 9, Karakalpak 116, Karay 24, Kazak 599, Kırgız 747, Kırım 8, Kızıl 13, Koybal 97, Kuğu 72, Kumandı 40, Kumuk 26, Kûrdak 15, Küerik 46, Madır 11, Mişer 4, Nogay 480, Özbek 306, Sagay 290, Salar 6, Sarı Uygur 22, Sart 36, Sayan 1, Soyot 54, Şor 324, Tarançı 128, Tatar 539, Teleüt 395, Tofa 5, Tölös 3, Tuba 20, Turalı 3, Tuva 220, Tümen 2, Türki 53, Türkmen 821, Uygur 64, Yakut 246.

Eren sözlüğünde yalnızca madde başı sözcük değil ilgili kavram alanına giren diğer sözcüklerin de kökenleri, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerindeki biçimleri ele alınmaktadır. Örneğin *şapka* maddesinde bu sözün kökenini tartışan Eren, tarihî ve çağdaş Türk yazı dillerinde bu kavram alanındaki *börk*, *kalpak*, *papak*, *malakay* sözcüklerini de sıralamıştır.

Ağızlarımızın Söz Varlığı

ETDES'in ağızlarımızın söz varlığındaki sözcüklerin kökeni üzerinde durulmasının yanı sıra madde başında değinilen sözcüklerin ağızlardaki değişkeleri de tanımın hemen ardından verilmiştir. Ağızlarımızın söz varlığından bu sözlükte değerlendirilen sözcüklerin değişkeleriyle birlikte toplam sayısı 2.520'dir.

Dil İlişkileri ve ETDES

Türkçenin alıcı veya verici dil olarak dil ilişkisinde bulunduğu dillerdeki söz varlığı öğeleri üzerine ETDES, araştırmacılara zengin bir malzeme sunmaktadır. Türkçenin söz varlığındaki sözcüklerin açıklandığı maddelerde değinilen yaşayan veya ölü dillerin sözcükleriyle ilgili veriler, Türkçenin tarih boyunca dil ve kültür ilişkilerini ortaya koyan görünümüdür.

Akkadca 8, Almanca 74, Ana Hint-Avrupa 5, Aramice 1, Arapça 541, Arnavutça 42, Asurca 4, Avesta 8, Aynuca 1, Buduhça 1, Bulgarca 452, Buryatça 6, Çekçe 4, Çince 33, Çingenece 10, Dido dili 1, Ermenice 393, Farsça 1194, Felemenkçe 4, Fince 11, Fransızca 212, Gotça 3, Grekçe 26, Gürcüce 4,

Haldece 1, Halhaca 5, Hırvatça 4, Hintçe 10, Hotence (Hoten-Saka) ve Sakaca 9, Hurrice 3, İbranice 2, İngilizce 61, İrani diller (Doğu İrani, Pehlevi) 20, İspanyolca 73, İtalyanca 347 (Ceneviz İtalyancası 1, Kuzey İtalyanca 4, Venedik İtalyancası 114), Japonca 9, Kabartayca 5, Kalmıkça 38, Katalanca 5, Korece 45, Kürtçe 160, Ladino 1, Latince 233, Lazca 1, Lehçe 1, Lezgice 2, Macarca 258, Makedonca 3, Mançu-Tunguzca (Mançuca, Tunguzca, Evenki) 10, Marice 2, Mezopotamya 1, Mingrelce 2, Moğolca 525, Monguorca 4, Mordvince 2, Ordosça 4, Osetçe 6, Ostyakça 3, Oyrotça 12, Ölotçe 1, Peştuca 2, Polca 5, Portekizce 36, Provestçe 3, Rumca 942, Rumence 70, Rusça 145, Quichua dili 1, Sami dilleri 1, Samoyedce 8, Sanskritçe 12, Sartça 35, Sırpça 356, Slavca 34, Soğdca 35, Sümerce 6, Süryani 2, Svahili 1, Tacikçe 46, Tibetçe 15, Toharca 9, Ukraynaca 1, Ural dilleri 2, Urduca 2, Uryanhayca 2, Vogulca 1, Yazgulami 1, Zazaca 1, Züryence 1.

Sonuç

Eren'in sözlüğü tarihsel ve çağdaş Türk dilinin söz varlığının kökenlerini, dil ilişkilerini ortaya koyan bir başvuru kaynağıdır. Maddelerde değinilen lehçeler ve diller, tarihi boyunca Türkçenin dil ilişkilerini somut bir biçimde gözler önüne seren veri tabanıdır. Türkçenin uzak yakın dillerle olan sözcük alışverişi, özellikle Türkçenin bu dillere verdiği sözcüklerin biçimleri Türk dilinin coğrafyasını çizen sağlam verilerdir. Eren, bu maddeleriyle şu açık gerçeği gözler önüne sermektedir: Türk dilinin köken bilgisi kaynaklarına bakılmadan Asya'daki, Avrupa'daki, Afrika'daki pek çok dilin köken bilgisi sözlüğü yazılamaz...

Kısacası *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* yalnızca ülkemizdeki köken bilimi çalışmaları için değil geçmişte ve bugün Türkçenin ilişki içerisinde bulunduğu dillerin köken bilimi araştırmaları için de önemli bir başvuru kaynağıdır.

Kaynaklar

- Akalın, Ş. H. (2020). "Sevortyan'ın Etimolojik Sözlüğü Nihayet Tamamlanıyor". *Türk Dili*. CXXXVIII, (824), (4-13).
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Eren, H. (2020). *Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Haz. Ş. H. Akalın. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Güner, G. (2006). "Türkiye'de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi". *TUBA*, 30, (11), (77-93).

- Güner, G., Tüngüç Çelik, K. (2020). “Türkiye’de Kelime Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makaleler Bibliyografyası II (2007-2020)”. *Türkbilig*, 39, (157-178).
- Stachowski, M. (2011). *Etimoloji*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
- Stachowski, M. (2019). *Kurzgefaßtes etymologisches Wörterbuch der türkischen Sprache*. Krakow: Księgarnia Akademicka.
- Yavuzarslan, P. (2009). “Prof. Dr. Hasan Eren’in Türkçenin Sözcük Varlığı Üzerine Yaptığı Çalışmalarda Etimolojik Prensipler”. *Türkbilig*. 18, (194-209).

TARİHİ VE ETİMOLOJİK TÜRKİYE TÜRKÇESİ LUGATİ HAKKINDA BİR İNCELEME

Prof. Dr. Nurettin DEMİR

Giriş

Avusturyalı Türkolog Andreas Tietze'nin, Türkiye'ye geldiği 1930'lu yıllardan başlayarak toplamış olduğu sözlük verilerine dayanan *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati (TETTL)*; içerdiği sözlük malzemesi, yapısı, amacı, yöntemi açısından Türkçenin sözvarlığı hakkında yapılan en önemli yayınlardan biridir. Uzun meslek hayatı boyunca Türkçenin sözvarlığı hakkında genel değerlendirmeler (1996), Türkçedeki alıntı kelimeler (1952, 1955, 1957, 1958, 1962, 1967, 1974, 1986), belli alanlara özgü sözvarlığının ortaya çıkarılması (1982, Renée ve Tietze 1958) gibi bir dizi yayın yapan Tietze'nin en kapsamlı eseri, uzun yıllar süren çalışmalarının sonucu olan *TETTL*'dir.

967 yazar ve 1959 eserden yararlanılarak hazırlanan *TETTL*'de; 41.945 madde başı, 10.284 alt madde olmak üzere toplam 52.229 sözlükbirim, sözlük birimleri tanıklamak için 895 eserden seçilen toplam 60.382 tanık cümle bulunur (ayrıca bk. 2022a, 2022b, 2022c).

Bugün için sözlükçülük açısından eskimiş usul ve yöntemlerle elde edilmiş verilere dayanan *TETTL*, şu şekilde özetleyebileceğimiz bir düzene sahiptir.

ana madde - anlam - etimoloji (varsa toplu bakış maddesine gönderme) - tanık cümleler - alt madde(ler) - tanım - tanık cümleler, varsa toplu bakış madesi (sadece Tietze'nin elinden çıkan kısımda).

Ana maddeler alfabetik sıraya göre dizilir, eş sesli maddeler Romen rakamları ile ayrılır. Sözlük maddesinin anlamı tek tırnak içinde verilir. Varsa birden çok anlam gösterilir. Etimoloji, bir önceki dilden bir kaynağa veya daha ayrıntılı etimolojinin bulunabileceği bir esere gönderme yapılarak verilebileceği gibi aracı dille girmiş olanlar da gösterilebilir ya da Tietze'nin kendisi bir öneri etimoloji yapar. Tanık cümleler, önlere konan ※ işareti ile kronolojik bir sıra halinde italik olarak verilir. Tanıkların alındığı metinlerin yazılış ya da yayın yılı, hicri veya miladi takvime göre verilir. Her bir tanık cümlemin sonunda, parantez içinde cümlemin alındığı kaynak hakkında bilgi bulunur. Buradaki bilgiler yazar veya eser adı, yıl, cilt, sayfa ya da beyit numarası, *Ferec* de olduğu gibi varak numarası gibi numaralarla verilir. Ana madde ile ilgili bilgilerden

sonra alt madde gelir. Alt maddede etimoloji yapılmaz. Tanık cümle aynı sistemle verilir. Tanığı olmayan maddelerin sonuna ※※ işareti konur.

abes ‘faydasız, boş, netice getirmeyen’ < Fa. ‘*abat*’ < Ar. ‘*abaṭan*’ ‘boşuna’. ※ *Hayf ola senüñle dız etmek yemek, | Hep ‘abesdür saña yënilen emek.* (M. Adamović 1994 [1368–86] no. 1589). ※ “*Yā bir söz için bu kadar emek şarf eylemek ‘abeş ile iştiğāl etmek demek olmaz mı?’ denilmesin.* (Reşid Paşa, YTEA 1974 [1890] I, 166). ※ *Yapılıcak işler dururken maziyle iştiğal etmek abestir.* (E. Atasü 1996 s. 122).

AD. **abet** ‘öğle yemeği; bir iş yerinde öğle yemeği için verilen ara, öğle tatili’ THASDD 63, T. Günay 1978 s. 308 < Rus. **obed** a.m. A. Tietze 1957 no. 147. ※※

TETTL’yi Yakından Tanıma İhtiyacı

Yüzlerce fişten oluşan TETTL’nin veri tabanını TÜBA adına yayına hazırlama görüşmeleri sırasında bizden fişlerdeki malzemeyi, “herhangi bir ekleme çıkarma yapmadan makul bir biçimde okuyucu ile buluşturmamız” istenmişti. Fişlerde; sözlük maddesi, maddenin tanımlanmasında ve tanıklanmasında kullanılacak kaynakların kısaltmaları, sayfa, satır, beyit, sure, ayet numaraları gibi farklı şeylere işaret eden rakamlar yanında nadir olarak etimoloji ve anlam notları bulunmaktaydı. Ancak bunların nasıl işleneceğine, kısaltmaların ve numaraların ne anlama geldiğine dair bir yönerge veya açıklama bulunmuyordu. Bu yüzden fişlerdeki veriler, Tietze’nin elinden çıkan kısım örnek alınarak sözlük maddesine dönüştürüldü. Tietze’nin terekesinde kalan fişleri sözlüğe dönüştürme sırasındaki TETTL’de daha ayrıntılı bakılması gereken pekçok yön olduğunu fark ettiğimizden, sözlüğün içeriğini anlamaya dönük bazı sorulara bilgisayar yardımıyla cevap aramak amacıyla TÜBİTAK SOBAG-1002 Programı kapsamında *Tarihî Ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı’ndeki Türkçe Sözcükler* adıyla bir proje hazırladım. TÜBİTAK tarafından desteklenmesi uygun görülen ve 01.09.2021-01.09.2022 tarihleri arasında yürütülen 121K713 numaralı projede TETTL’nin diğer editörü Emine Yılmaz da araştırmacı olarak görev aldı. Sonuçları daha geniş bir çalışmada paylaşılacak olan projenin temel araştırma soruları şunlardı:

1. TETTL’de kaç ana madde ve kaç alt madde bulunmaktadır. (Bu araştırma sorusunun ana madde kısmı paragraf başlarının sayılmasıyla bulunabileceği için yaklaşık olarak bilinmektedir, ancak alt maddelerin tam sayısı bilinmiyor?)

2. TETTL’de tanıkların kaynaklara göre dağılımı nasıldır ve dağılımın açıklanabilir nedeni var mıdır?

3. *TETTL*'deki kelimelerin dillere göre dağılımı nasıldır? Alıntı olanlar hangi dilden, ne zaman Türkçeye girmiştir?

4. *TETTL*'de dönemleri, anlamları tanıklamak için hangi kaynaktan kaç tanık alınmıştır?

5. Sözlük maddelerinin argo, ağız, tarihî dönemler vb. konularda dağılımı nasıldır.

6. Sözlük birimler ilk olarak hangi yüzyılda tanıklanmıştır, bu tanıklığın, ilgili dille ve kültür ögesiyle ilk temas vb. açıklanabilir bir nedeni var mı?

7. Kullanımdan kalkan kelimelerin, kullanımdan kalkmasına dair (gösterdiği kavramın yok olması, yerini başka bir kelimeye bırakması vb.) ip uçları bulunabilir mi?”.

Aşağıda bu projeden elde edilen sonuçların bir kısmı özetlenecektir.

***TETTL*'yi Hazırlama Aşamaları**

Tietze, sözlük verisi olarak “yapısında veya manasında açıklanacak bir şey olan”, “genel sözlüklere girmemiş” kelimeleri seçer. Bir sözlükbirimle ilgili farklı kaynaklardan bilgileri aynı fişte toplar. Daha az sayıda olmakla birlikte bir sözlükbirimin farklı fişlere yazıldığı da görülür, ama bu daha çok hakkında fazla veri bulunan sözlükbirimler için geçerlidir. Onun veri derleme yöntemi ile bir sözlükbirimi farklı dönemlerden ve eserlerden tutarlı bir biçimde bir araya getirmenin imkânsızlığı kendiliğinden anlaşılır. Örnek olarak *süci* kelimesini, geçtiği her yerde aynı fişe kaydetmek ciddi emek ve dikkat isteyen bir iştir. Ayrıca bir metinde Tietze'nin ilgisini çeken bir kelimenin başka bir metinde ilgisini çekmemiş olma ihtimali de yüksektir. Bu yüzden fişlerdeki bilgilerin farklı dönemleri aynı derece başarı ile temsil ettiğini söyleyemeyiz.

Tietze, verileri toplamaya erken başlasa da sözlüğü yazmaya sıra ancak 1984 yılında gelir. «Bir yıl içerisinde alfabenin ilk harfini (...) tamamladım, ancak bu bir yıl içerisinde çalışma alanı öylesine genişledi ki Methussalem [Nuh'un büyükbabası, 969 yıl yaşadığı varsayılır] kadar yaş yaşasam, bu eserin sonunu getirmemin mümkün olmayacağını anladım.” (I, cilt, s. 37) dediği sözlüğün onun elinden çıkan 1. cilt, ancak 2002'de, 2. cilt ise 2009 yılında yayımlanabilmiştir. Gerçekten de 1914 yılında doğan Tietze'nin ömrü, üzerinde çalışmaya ileri sayılacak bir yaşta başladığı bu eseri tamamlamaya yetmez. 2003 yılında vefatının ardından *TETTL*'in akıbeti belirsizleşir. Malzemenin önemini fark eden Türkiye Bilimler Akademisinin (TÜBA) o zamanki başkanı Prof. Dr. Ahmet Cevat Acar, Tietze ailesiyle anlaşarak yüzlerce fişten oluşan sözlük malzemesinin TÜBA tarafından satın alınmasını sağlar. Editörlük görevini Türk filolojisinin saygın isimlerinden Prof. Dr. Semih Tezcan üstlenir. Tezcan, daha önce basılan iki cildin üç cilde bölünmesiyle oluşan ilk 3 cildin ve bunlara ek

olarak ham hali hazır olan 4. cildin editörlüğünü yapar. Bu ciltler, 2016 yılında yayımlanır. Tezcan 15 Eylül 2017 tarihinde vefat eder. 2018 yılında Emine Yılmaz ve Nurettin Demir, *TETTL*'yi yayına hazırlama görevini üstlenir ve oluşturdukları küçük bir ekiple fişlerdeki verileri sözlük maddesine dönüştürmek suretiyle çok kısa bir sürede yayına hazırlarlar. Sözlük malzemesinin önemli bir kısmının ham verilerden ibaret olması nedeniyle edisyondan çok Tietze'nin verilerinden hareketle sözlük yazmaya çalışma, büyük bir emekle, çok kısa zamanda tamamlanır. İlk iki cilt arasında 7 yıl olduğu düşünülürse harcanan emek bir parça anlaşılabilir.

İlk cildin basımından sonra 2019 yılında *TETTL* tanıtımı için katıldığımız bir çalıştay sırasında Viyana'da Tietze tarafından hazırlanmış olmakla birlikte, eski ekipten Sena Doğan'ın elinde kalmış ancak ilk toplu baskıda değerlendirilmemiş 6300'ü aşkın yeni fiş ortaya çıkar. Bu nedenle bu fişlerin de değerlendirileceği yeni bir baskı hazırlanmasına karar verilir. Bu fişlerdeki verilerin de işlenmiş olduğu genişletilmiş, gözden geçirilmiş yeni baskı 2021 yılında 8 cilt olarak basılır.

Fişlerdeki Sözlük Verisinin İşlenmesi

Editörlere teslim edilen O harfine kadar olan malzeme kısmen işlenmiş, sonrasında ise bilgisayara aktarılınca şu şekilde görünen ham veriden oluşmaktaydı:

yogun 'dick, klobig' Atalar 13, 631, Blau Bos 244, **yogun** Veled 426, Piri 294-, **ince-yogun** Ferheng 73 (894), Zay. KD 1124, M. Kaşg. 92, Abu Hayyan 127, **yogunluk** 'Dicke' Zay. KD 1120, Radl. 3-412, **yogun** 'grob, ungeschliffen' Men. 3-5625

Görüldüğü üzere fişlerde sözlüğü oluşturan bileşenlerden madde başı bulunurken anlam ve etimoloji eksiktir. Tanık cümleler hakkında ise nerede bulunacaklarını gösteren, çok da açık olmayan ipuçları dışında bilgi yoktur. Fişteki bilgilerden hareketle hazırlanan *yoğun* maddesi şöyledir:

yogun/yogun 'kalın, büyük; kaba, yontulmamış, şişman, koyu' B. Atalay 1986 IV, 797 Caferoğlu 1931 s. 127, Meninski 1680 III, 5625, O. Blau 1868 s. 244, J. Th. Zenker 1876 II, 973, W. Radloff 1905 III, 412, H. Z. Koşay-İşhak Refet 1932 I, 427, DS 4286, R. Dankoff 12004 s. 283. < ETk. **yoğun** 'thick' G. Clauson 1972 s. 904. ※ *Olma semiz yemekden, sevmez Teñri yoğunu/ 'Ömr ikidür, bilgil; ço kısayı, dut uzunı!* (Sultân Veled 1341 [1226/1312] s. 42). ※ *Çün dikkü anuñ gövesi yoğunluğın gördi ve âvâzı heybetini işitdi, tama bağladı kim anuñ derisi dağı âvâzına göre ola, pes dürişdi ve ol tavulu yırtı, kırı yakudan ve yelden ayruk nesne bulumadı.* (A. Zajaczkowski 1934 [1405] I, 11). ※ *Kenârda bir sivri yüce münâre gibi kaya bitmiş; depesinde*

bir pulād direk berkinmiş ve ol direkden bir yoğun zencîr asılmış. (Ferec 855/1451 v. 44b-45a). ※ *Gördi bir ağac bitmiş ki hîc âferiyde anuñ gibi yoğun ve uzun ağac gördüğü yokdur. Şöyleki gölgesi ol dağı бүрүмүш.* (a.e. v. 195b). ※ *Dağı giyeler tonlar yaşıllar, ince barcından dağı yoğun barcından.* (A. Topaloğlu 1978 II, 337). ※ *Kurdun boynu yoğun olduğu işin kimseye inanmaz.* (Velet İzbudak 1936a. no. 13). ※ *Ulularla keşir ekenin yoğunu götine gider.* (a.e. no. 631). ※ *Sebzecilerde turp şüretlüler çok ola, keşür almağa gelene “Yoğına düş geldün” deyeler.* (M. Çavuşoğlu 1977 s. 151). ※ *Ağaccılarda yoğunlar çok ola.* (M. Çavuşoğlu 1977 [16. yy. başı] s. 153). ※ *Anda varan gemileri şuruk tarafında olan yoğun buruna bağlarlar.* (Pīrī Re’īs 1935 I, 294). *ince-yogun ‘ince kalın’*: ※ *Bağ ol barmağuna ki boğun boğun/ Düzübdür kimi ince kimi yoğun.* (Ferheng-nāme-i Sa’dī 1340/42 s. 73 no. 894). **yoğına oturt-** ‘kalına oturtmak’ (fıkra da cinsel ima vardır). ※ *Nolaydı bu laṭīfeyi etmeyeydüm. Ol ayıtdı: Niçün? Ben ayıtdum: Sizi yoğına oturttdı. Biraz buña dağı güldi, vāfir ‘aṭā etti.* (Zātī, M. Çavuşoğlu 1970 [16. yy.’ın ilk yarısı] II, 37).

Fişlerdeki verilerin işlenmesi, görüldüğünden daha karmaşıktır. Her şeyden önce elimizde bir kısaltma listesi, *TETTL*’nin hazırlanışına dair ilkeler yoktur. Daha önce yapılmış olan kelime listeleri, sözlük yayınları gibi eserlerin sonunda verileri kısaltma ve kaynakça listelerinden, örneğin Blau Bos 244 kısaltmasında olduğu gibi sadece ilgili yayına, madde başının geçtiği sayfaya gönderme yapan kaynaklara ulaşmak kolay olmuştur. Ancak özellikle tanık alınan kaynaklardaki veriler, sayfa numarasına veya *Hurşidname* gibi tarihî metinlerde beyit numarasına; bazı kaynaklarda sayfa numarası ve tanığın alındığı satıra, Kur’an çevirilerinde ayet ve sureye atıf yapabilmektedir. *Süheyl ü Nevbahar*’da atıf Cem Dilçin neşrine yapılmaktadır, ancak safya ve beyit numaraları yazmadaki sırayı takip etmektedir. Yine Yunus Emre’nin Şiirleri, *Kitab-ı Bahriye*, *Dede Korkut Kitabı* gibi bazı eserlerin *TETTL*’de farklı neşirleri kullanılmıştır. Kısaltma ile bunlardan hangisinin kast edildiği ise belli değildir.

Fişlerdeki veriler sözlükler ve sözvarlığı çalışmaları, yazmalar, metin neşirleri, romanlar, öyküler, bilimsel yazılar gibi çok farklı kaynaktan bir araya getirilmiştir. Tietze, öykü ve romanlardan tanıkları çoğunlukla ilk baskılardan seçmiştir. Bu yüzden de tanığa ulaşmak ancak Tietze’nin kullandığı baskıya ulaşmakla mümkün olabilmiştir. Örnek olarak Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın eserlerinin tamamında, Fakir Baykurt’un *Onuncu Köy* veya Orhan Kemal’in *Bereketli Toprak Üzerinde* gibi Cumhuriyet dönemi öykü ve romanlarında, her baskıda eserin dilinde birtakım tasarruflara gidilmiştir. Eserlerin dilindeki değiştirmeleri veya çıkarmalar tam da Tietze’nin ilgisini çeken kelimelerde

meydana gelebildiği için farklı baskıları olan eserlerden tanık cümlelere ancak Tietze'nin kullandığı kaynak kullanılırsa ulaşılabilmektedir.

TETTL'de Ne Var?

TETTL'nin sözlük olduğu için sözlükbirim tanımlarını bulundurması dışında başlığına da yansıyan tarihî, etimolojik, Türkiye Türkçesi olmak üzere üç farklı boyutu vardır.

TETTL tarihî bir lügattir. Anadolu'da oluşmaya başlayan Oğuzca temelli yazı dilinin ilk örneklerinden 21. yüzyılın başına kadar olan dönemi kapsar. Madde başları farklı tarihî ve sosyal tabakada toplanabilecek kaynaklardan seçilmiştir.

1. Akademik yayınlarda Eski Anadolu Türkçesi veya Eski Türkiye Türkçesi olarak adlandırılan 14.-15. yüzyıldan kalan, bazıları sonradan kopyalanmış metinler, madde başlarının ilk tanıklandığı tabakayı oluşturur. *Ferec ba'd eş-Şidde*'nin 1451 yılından kalma Budapeşte nüshası, Sultan Veled, Şeyyad Hamza, Yunus Emre gibi şairlerin şiirleri, 'Ömer bin Mezîd'in *Mecmû'atü'n-nezâ'ir* adlı eseri bu grupta yer alır. Diğerlerine göre çok daha zengin bir dil verisi sunan *Ferec*, *TETTL*'de en fazla tanık cümle alınan metindir. Bu yüzden bir sözlükbirimin ilk tanıklandığı kaynak olarak çok sık kullanılır.

2. 16.-18. yüzyıllar arası orta Osmanlıca veya klasik Osmanlıca dönemine ait kaynaklar: Zati, Gelibolulu Ali gibi yazarlar burada yer alır.

3. 19. yüzyıldan 1928'e kadar olan ve Türk dili ve edebiyatında Batı etkisinin görülmeye başlandığı Yeni Osmanlıca tabakası. Namık Kemal, Ahmed Rasim, Ahmed Mithad, Hüseyin Rahmi Gürpınar gibi yazarlar bu tabakaya dâhildir.

4. Ermeni harfli metinler: *Eremya Çehlebi Kömürjian's Armeno-Turkish poem "The Jewish bride"* (17. yy.), Vartan Paşa'nın *Akabi Hikayesi* (1851) burada yer alır.

5. Evangelinos Misailidis'in *Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Cefakâr-u Cefakeş)* (1871/72) adlı Yunan harfleriyle yazılmış metni. Tietze bu kaynaktan sıkça yararlanır.

6. 1928-1950: Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş sonrasında yazılmış metinler: Bu metinlerde *da/de* ayrı yazılır ama *ta/te* biçimleri de görülür, *söylüyeceğim* veya *söyliyeceğim* gibi o zamanki yazımı yansıtan örnekler bu tabakadaki metinlerde geçer.

7. 1928-1950 arasında derlenip yayımlanmış, bir kısmı standart yazımla olan ağız metinleri. Bu metinler arasında Ömer Asım Aksoy'un *Gaziantep Ağzı*, Ahmed Caferoğlu'nun derlemeleri gibi yayınlar önemli bir yer tutar.

8. 1950-1970 arasında yazılan metinler. Bu dönemde yeni yazım oldukça yaygınlaşmıştır, *da/de* ayrı yazılır, ama *söylüyeceğimiz* ve *söyliyeceğimiz* biçimleri görülür.

9. 1970-1980 arasında yazılan metinler, bu dönemin metinlerinde bazı yazarların TDK yazım kurallarına uymadığı görülür.

10. 1970-1980 arası ağız metinleri.

11. 1980 sonrası metinler. TDK yazım kurallarına bazı yazarlar uyar bazıları uymaz.

Tietze'nin madde başlarını tanıklamak için kullandığı tarih kronikleri, tiyatro eserleri, kırsal konu alan öykü ve romanlar gibi metinlerin ortak özelliği, konuşma diline yakın bir dille yazılmış olmalarıdır. Bizzat üzerinde çalıştığı Gelibolulu Ali'nin eserleri gibi çok az metin, bu ilkenin istisnasını oluşturur. Örnek olarak *Halid Ziya*, *Abdülhak Hamid* gibi, dönemlerinde halk diline uzak bir dil tercihi olan yazarların eserlerinden çok nadir olarak tanık cümle alınır. Hüseyin Rahmi Gürpınar veya Sermet Muhtar Alus gibi İstanbul konuşma dilini çok iyi yansıtan yazarların; Fakir Baykurt, Orhan Kemal gibi köy hayatını veya "küçük adamı" anlatan toplumsal gerçekçi yazarların hem çok fazla eserinden yararlanılır hem de onların eserlerinden çok fazla tanığa başvurulur. Tietze, Cumhuriyet sonrasında yazılmış bilimsel metinleri de tanık olarak kullanır. Hamit Zübeyr Koşay'ın 1944 tarihli *Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme* (Ankara), Selahattin Batu'nun *Türkiye Keçi Irkları ve Keçi Yetiştirme Bilgisi* (Ankara 1951) gibi yayınlar bunlar arasındadır.

Tietze, *TETTL*'nin tarihî lügat olması için Türkçenin yukarıdaki dil tabakalarını belirlemiş olmakla birlikte her bir sözlükbirimin bu tabakalardaki temsilini ve ilk görülmesinden sonra yapısında ve anlamında nasıl değişimler olduğunu *TETTL*'de kronolojik olarak takip etmek güçtür. Örnek olarak **fani** sözcüğü ilk belirlendiği tanıktan sonra ancak 20. yüzyıldan iki yazardan tanıklanmıştır. Bu, elbette kelimenin aradan geçen zamanda kullanılmadığını göstermez, ama Tietze bir kelimeyi farklı dönemlerden tanıklamak gibi bir yola gitmez, daha doğrusu onun yöntemi ile böyle bir iş, bir kişinin altından kalkabileceği bir şey değildir:

fani 'geçici, baki olmayan' < Ar. **fānī** a.m. ※ *Söz kalur bâkī, tavar fānī olur, | Diriyi dut, koğıl anı kim ölür.* (Sultân Veled 1958 [1226 /1512] s. 17). ※ *İnsanlar niçin her gün birbirlerini daha fazla öldürerek fani ve geçici olduklarını iyice anlamıyorlar?* (Peyami Safa 1930 s. 28). ※ *Varlığı dünyada*

hiçbir iz bırakmamalıydı. Bu dünya geçiciydi, fanilerindi. Kimseye yük olmamak, farkedilmemek, geçip gitmek isterdi. (M. Mungan 1996 s. 491).

TETTL, başlıkta yer aldığı üzere bir *etimoloji* *lugatıdır*. Etimolojik açıklamalar için Tietze, Gerard Clauson'un *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* (Oxford 1972), Gerhard Doerfer'in *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen*. (Wiesbaden, 1963-1975), Hasan Eren'in *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Ankara, 1999) gibi Türk dilinin önemli etimoloji sözlükleri yanında, Türkçenin kelime aldığı dillerin etimoloji sözlüklerine de başvurur. Ayrıca Türkçeye geçmiş alıntı kelimelerle ilgili kitap ve makaleleri kullanır. Etimoloji açıklamalarında genel olarak ilgili kelimenin veya etimolojisinin bulunabileceği kaynaklara gönderme yapmakla yetinir, bunların olmadığı durumlarda kelimenin etimolojisini yapmaktan ve kelimenin tarihine gitmekten ya da zaman zaman ansiklopedik bilgi vermekten de geri durmaz, örn.:

abanoz I 'bir ağaç cinsi ve o ağacın sert ve siyah tahtası' < Fa. veya Ar. *abanūs/abnūs* < Yun. *ἄβενος* (ébenos) G. Meyer 1893 s. 28. ※ *Ol adacıge abanos adası dërler* (Pîrî Re'îs 1935 [932/1525] s. 183).

Osm. **bisat** 'kilim, halı' < Ar. *bisāt* a.m. [/bɪs/ 'sermek' kökünden] A. Tietze 1992 s. 306. ※ *Buyurdu, sarâyında anuñçün yahşı maķâm tertîb êtdiler, bisâtlar, dõşekler, şâhâne dõşediler.* (Ferec 855/1451 v. 71a). Krş. *bisat*.

AD. **bise I/müs/pis II/pisbal/pise/pisibal/piz/pus III/pusa/pürz/püs/püz** 'zamk; katran, sarı katran' THASDD 1409 kr. Gürc. **psi** 'sakız, reçine' E. Cherkesi 1950 s. 214. < Yun. *πίσσα* (pissa) a.m. A. Tietze 1955 no. 217. ※ ※

Osm. **bisebeb** 'sebebsiz' < Fa. *bî-* 'olmayan' ve *sabab* 'sebeb'. ※ *Oşbu cādū 'avrat bî-sebeb bize bu kadar ihsân eyledi; kørkaram bî-sebeb şāyed gērū bizi kahr êde.* (Ferec 855/1451 v. 102a).

faaliyet 'canlı bir çalışma safhası, çalışkanlık, hamaratlık, hareket' < *faal* sıfatına dayanan Ar. usulü soyut isim (nomen abstractum) (b. **âciliyet** ?), fakat Ar. *fa'āl* 'tesirli' sıfatından soyut isim *fā'iltiya* 'tesirlilik'."

fabrika/favrika/paprika 'makinelerle mücehhez büyük imalâthane' < İt. *fabbrica* a.m. [Lat. *fabrica* 'usta işçiliği' < *faber* 'usta zenaatçı'] G. Meyer 1893 s. 13.

gevrek I 'kuru olan ve kolayca parçalanın (şey)' < *gevre-* + fiilden participium activum (etken sıfat fiil, aktif partisip) manasında sıfat yapan **-k** eki, b. **akık** ?

TETTL, her şeyden önce *Türkiye Türkçesinin*, Anadolu'da ortaya çıkan ve sonra Balkanlar'da da kullanılan Oğuzca temelli dilin *lugatıdır*. Ancak ilgi çekici

bir biçimde, lugatte Çağatayca, Kıpçakça gibi tarihî dönemlerden, Azerbaycan Türkçesi, Gagauzca, Karaçay-Balkarca gibi kardeş dillerden, hatta Moğolca gibi akraba dillerden bile kelimelere rastlanır. Çok nadir olarak öteki Türk dil ve lehçelerine atıf yapıldığı da olur, ama bunların sayıları çok azdır. Bu diller içinde Azerbaycan Türkçesinin yeri diğerlerinden farklıdır. Tietze; *TETTL*'de *Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti* gibi sözlükleri kullanmakla kalmaz, aynı zamanda Azerbaycan Türkçesi eserlerinden epeyce tanık cümle de alır.

Sözlüğün başlığında yer almamakla birlikte, Tietze'nin kendi hazırladığı ciltlere özgü bir yön olan *Toplu Bakış Maddelerinden* de kısaca söz etmek gerekir. Tietze bu maddelerde, sözlüğün çeşitli bölümlerinde geçen ancak ortak yönü olan sözlükbirimlerle ilgili ansiklopedik bilgiler verir. Aynı özelliğin görüldüğü daha sonraki maddelerde, ayrıntılı açıklama yapmak yerine ilgili toplu bakış maddesine gönderme yapmakla yetinir. Örnek olarak Türkçeye Fransızca söyleyişe göre alınan sonu *-siyon* ile biten kelimelerle ilgili toplu bakış maddesi şöyledir:

“**aberasyon** (optik terimi) ‘bir şuaın, bir ışık kaynağından uzanan ışık tellerinin normal yolundan sapması’ <Fr. *aberration* a.m. (Lat. *aberrare* ‘yoldan sapmak’)]. ※※

Fr.’dan alınma kelimeler arasında sonu *-siyon/-syon* ile bitenler çoktur. Bunlar Lat. *-tio[n]* eki ile fiilden teşkil edilmiş nomina actionis (oluş ve kılış isimleri) manasında isimlerdir. A-B ve C-E ciltlerindeki: *aberasyon, adaptasyon, adisyon, aglütinasyon, aksiyon, alüvyon, ampütasyon, dejenerasyon, deklarasyon, delegasyon, depresyon, devalüasyon, diksiyon, direksiyon I, direksiyon II/dreksiyon, ekspozisyon, enflasyon, enformasyon, engizisyon, enjeksiyon, entegrasyon, ereksiyon, erozyon*. Bunların tesiri altında Türkçe esaslar üzerinde argo tabirler kurulmuştur: *aşırmasyon, atmasyon, uydurmasyon*.”

direksiyon maddesi işlenirken ayrıntılı bilgi yerine “b. *aberasyon*” biçiminde biçiminde açıklamanın verildiği maddeye gönderme yapılır. 4. ciltten itibaren yeni toplu bakış maddesi yazılmamış, ancak madde başlarında toplu bakış maddelerine göndermeler yapılmıştır.

Ana Maddeler ve Alt Maddeler

TETTL'deki ana maddeler koyu harflerle düz olarak verilir. Aynı maddenin farklı varyantları varsa, maddenin tanımlandığı yerde hepsi sıralanır, varyantlar madde başı olarak alınır ama az sayıda örnek dışında tanım yerine tanımın yapıldığı maddeye gönderme yapılır, örn.:

AD. **karpize/karpuca/karbuzye/karkıza** ‘büyük boy demir çivi’ DS 2667 <Yun. (Karadeniz diyal.) *καρφίτζα/καρπούτζα* (karfıtza/karfütza) ‘demir

çivi' (*karfi* 'çivi' + *-itza* küçültme eki, A.A. Papadopoulos 1958 I, 413. Krş, *garpuca*. Yunanca küçültme eki *-ίτσα / -ίτζα (itsa/itca)*, Tietze 1955 no. 319. ※ ※

karkıza b. *karpize*.

Tietze'nin temel ilkesi tutarlı olmaktan çok ulaşılabilir olmak gibi görünmektedir. Tanım ve diğer sözlük bilgileri en eski biçimi temsil eden varyantta veya daha modern bir varyantta verilebilir.

Sözlük maddeleri, *TETTL*'nin kaynaklarında yer alan eserlerden seçilir. Sözlüklerde tanımlanmamış maddelerin anlamları metinden hareketle verilir.

EOsm. **erk** 'kudret; ihtiyar' TS 1500-1501 < ETk. **erk** a.m. Clauson 1972 s. 220. ※ ※

erkenci 'erken davranan' <*erken* + burada geçici bir vasfı ifade eden *-ci* eki, krş. *evci*. ※ *Hepiniz erkencisiniz bu sabah*. (A. Nesin 1959b s. 58).

Alt maddelerin seçiminde aynı yol izlenir, ancak alt maddelerin belirlenmesinde bir tutarlılık görülmez. Örnek olarak *et-*, *ol-* gibi yardımcı fiiller, alt madde ana madde olarak alınabilirler:

AD. **bang et-** 'çağırmaq' THASDD 1624 < Fa. **bāng** 'ses, çığlık' F. J. Steingass 1892 s. 152 + Tü. **et-** ※ ※

AD. **berhay** 'feryat, ağıt, figan, yas' THASDD 192, 1431, Ö. A. Aksoy 1946 III, 91, DS 634 < Ar. **barḥā** a.m. A. Tietze 1958 no. 6. ※ *Bu berhayı, bu vaveylâyı Büyük Menderes ovanın ufukla biredşen derinliklerine günlerce taşır*. (S. Kocagöz 1941 s. 57). **berhay çağır-** 'imdat diye bağırmaq, yardım istemek' H. Z. Koşay-İ. Refet 1932 I, 32. **berhay et-/berihay et-** 'feryad etmek, acı acı bağırmaq' THASDD 193, Ö. A. Aksoy 1946 III, 91.

Sözlük birim seçiminde tekil kelimeler, birleşik kelimeler, kalıp ifadeler, atasözleri gibi farklı yapıların alınabildiğini, bunların ana madde veya alt madde olarak verilebildiğini belirtmek gerekir:

bergüzar 'yadigâr' <Fa. **bar-gudār** a.m. b. **haracgüzar** ※ ※

bermuda/Bermuda şortu 'dizlerin biraz üstünde biten dar şort'

satu bâzâr et- 'alışveriş yapmak':

abadan 'mamur' <Fa. **ābādān** a.m., varyantı **āvādān** (**b. ab I/āv** krş. **abad ol-**. Osm. **bir ābādān şehir** 'bozulmamış, iyi hâlde olan bir şehir'.

aman II çeşitli manalarda nida (rica, şaşkınlık, öfke ifade edebilir): < **aman I**. Rica: ※ *Aman Fati, bu huydan vazgeç!* (Mahmud Yesari 1932 s. 188). Hayret: ※ *Aman, ne iyi buldun, Sabi!* (Mahmud Yesari 1932 s. 222). Öfke: ※ *Aman, tamam! Bu soğuk nevanın neresini Villi Friç'e benzetiyorsun?*

(Mahmud Yesari 1932 s. 44). Kuvvetlendirmeler: ※ *Amaan!*: *Amaaan, bıktım bu hayattan!* (B. Felek 1947 s. 11). **aman aman** ‘hayret uyandıran, hayranlığa düşürücü’: ※ *Kendisinin de memeleri “aman aman” değildi.* (N. Üstün 1968 s. 53). **aman Allah/amanâllah** ‘çeşitli duyguları ifade eden nida: ※ *Aman Allah gürültüye gidiyorum!* (S. M. Alus 1944 s. 123). **aman sen de** ‘adam sen de’: ※ *Aman sen de! Eşya dedikleri kim bilir nasıl şeylerdir?* (H. R. Gürpınar 1927n s. 63). **aman yarabbi** ‘aman Allah’: ※ *Aman yarabbi! Ben ne halt ettim, ne halt ettim de bin beş yüz gurus için yakayı ele verüb rezil oldum?* (O. C. Kaygılı 1339 s. 5).

Anlam

TETTL’de geleneksel sözlüklerdeki tanımlardan yararlanılmakla birlikte asıl önemli olan ilgili maddenin alıntılanan metin içinde ne anlama geldiğidir. Tanım, tanık cümleye göre yapılır. Bu yapılırken, varsa kelimenin belli bir dönemdeki anlamına ve zaman içinde geçirdiği anlam değişimlerine işaret edilir. Örnek olarak **agâh** kelimesi açıklanırken, “EOsm.da (Fa.da olduğu gibi) isim olarak da kullanılırdı: ‘haber’: ※ *Kimsenün bundan âgâhı yok.* (Ferec 855/1451 v. 123a).” Aynı şekilde “aile ve cemiyet içinde saygı ile anılan erkek” anlamıyla verilen **ağa/aga** kelimesinin tanımında “EOsm.da kölenin sahibi **ağası** olurdu” açıklaması verilir ve kelimenin bu anlamı *Ferec*’den alınan *Ve illâ sen bu hey’etde ben saña ağa olımazam* cümlesi ile örneklendirilir.

ağır I kelimesinin anlamı olarak da EOsm.da “kalabalık ve iyi silahlanmış (ordu)” anlamına geldiği yazılır ve tanım *Ferec*’den örneklendirilir.

ahbab/ahbap ‘arkadaş’ anlamına gelen kelimenin EOsm.da “Arapçadaki gibi hep çoğul manasında” olduğu belirtilir.

aksam ‘kısımlar, parçalar’ kelimesinin EOsm.’da ‘zümreler’ anlamına geldiği belirtilerek açıklama yine ‘Âlî 1587’den örneklendirilir.

‘Bir yerden bir yere veya bir şekilden bir başka şekle geçirmek’ anlamına gelen **aktar-** kelimesinin EOsm.da ‘devirmek, yere sermek’ anlamına geldiği de Mercüme Aḥmed’den (15. yüzyıl) bir örnekle tanıklanır.

Günümüzde de kullanılan **al-** fiilinin anlamı hakkında ayrıntılı açıklama yapılmazken, EOsm.da. ‘alt etmek, yenmek’ manasıyla kullanıldığı *Ferec*’den bir tanık cümle ile gösterilir.

ala maddesinde alt madde olarak verilmekle birlikte ayrı madde başı olarak da alınabilecek durumdaki **ala tenlü/ala** ‘cüzamlı’ kelimesi A. Zajaczkowski 1937 [1405] II’den hareketle tanıklanır.

alâmet maddesinde kelimenin EOsm.’da ‘korkunç ceza, ukubet’ anlamına geldiği, EOsm. **alâmet eyle-** ‘işaret vermek’ anlamıyla kullanıldığı belirtilir.

Günümüzde de kullanılan **aldır-** fiilinin EOsm. ‘savaşta kaybetmek, kaptırmak’ anlamıyla kullanıldığı da Dede Korkut kitabından bir örnekle tanıklanır.

Son olarak **alkış** kelimesinin EOsm.’da ‘hayır dileği, dua’ anlamıyla kullanıldığı verilir ve *Ferec*’den tanık cümle ile gösterilir.

Anlam farklarından söz ederken ilgi çekici **alaca** maddesi altındaki şu açıklamaya da işaret etmek gerekir: “EOsm. **alaca bulaca** mensucat ticaretinde kullanılan, manası tam anlaşılmayan bir istilah. İtalyan (Floransa) tüccarları buna *allaggia bollaggio* derlerdi, manası için b. G. R. B. Richards 1932 s. 301 “a form of trimming for curtains, probably little gold balls (?)” diyor.” açıklamasında olduğu gibi, zaman zaman ansiklopedik bilgiler de verilir.

Kısaltmalar, Yazar ve Eser Adları

TETTL’nde dil, eser ve dönem adlarını gösteren çok çeşitli kısaltma vardır. Örnek olarak Osmanlıca için O. ya da Osm., EOsm., Anadolu Dialectleri için AD., AD; ve AD, Fransızca için Fr. ve Franz., Farsça için F. ve Fa. örneklerinde görüldüğü gibi kısaltmalarda tutarlılık yoktur. Maddelerin, tanımların veya tanık cümlelerin alındığı kaynak ve yazarlara dair kısaltmalarda da tutarsızlıklar olduğu yazılım yardımıyla ortaya çıkarılmıştır, örn.:

Gelibolulu Ali: (‘Ālī 1581 I, 184), (‘Ālī 1979 (988) 1581 I, 115), (‘Ālī 1994 [1591-99] s. 255), (‘Ālī 1588-89 v. 227a), (‘Ālī 1956 [1586-87] s. 171), (‘Ālī 1982 II [1581], 217), (‘Ālī 1982 [1581] II, 122) vb.

Ş. Elçin: (Ş. Elçin 1977-78 [1876] s. 210), (Ş. Elçin 1977-78 s. 213), (Ş. Elçin 1977-78 [18. yy.’ın sonu-19. yy.’ın başı] s. 197).

Örneklerde de görüldüğü gibi hem yazar ve eser adlarının verilmesi de tek biçimli değildir. Ayrıca eserin tarihi verilirken yazıldığı yıl veya yayımlandığı yılın tarihi verilebilmektedir. Yayımlandığı yıla atıf yapıldığında eserin yazıldığı yıl ya da yüzyıl parantez için verilebilmekte ya da göz ardı edilebilmektedir. Ciltleri gösteren rakamlar, kullanılan köşeli veya yay parantezlerdeki tutarsızlıklar da düzenli bir taramada verilerin doğru belirlenmesini güçleştirmiştir.

Dikkat çekici hususlardan biri de kaynakların yazar, yayıncı ve eser adı ile verilebilmesidir. Örnek olarak Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli metinlerinden olan *Süheyl ü Nevbahar*’dan alınan örnekler gösterilirken C. Dilçin 1991 s. 334, Mes’ūd bin Aḥmed 1991 no. 3392 biçiminde atıf yapılabilmektedir. *Ferhengname-i Sadi* ise çeşitli biçimlerde ama eser adı ile gösterilmektedir. Aynı durumu Zati gibi çok atıf yapılan bir yazarda ya da daha seyrek geçen Yunus Emre’den alınan örneklerde de görürüz.

Kelime Alınan Diller

TETTL'de 200'den fazla dile atıf vardır. Ancak bunlardan bir kısmı, dil olmadığı halde **TETTL**'deki tutarsızlıktan kaynaklanan, aslında dil işareti olmayan şeylerdir. Yine de **TETTL**'deki maddelerin arkasında 200 kadar farklı dil olduğunu söyleyebiliriz. En fazla kelime alınan diller, biraz sadeleştirilmiş, manuel olarak kontrol edilmiştir. İnceleme sonucu **TETTL**'de en fazla şu dillere atıf yapıldığı görülmüştür: Arapça (5671), Farsça (4457), Yunanca (2671), Fransızca (1962) ve İtalyanca (1283). Bu sonuç, aslında tahmin edilebilecek bir sonuçtur. Çünkü Türkçenin en fazla ilişkide olduğu, en fazla kelime aldığı diller, bunlardır. Yine Rumeli diyalektlerinde Slav dillerinden, Karadeniz ağızlarında Gürcüceden olduğu gibi belli bölgelerde komşu dillerden yoğun alıntı olduğu görülmektedir.

Türkçeye yoğun kelime vermiş olan dillerin yanında sınırlı sayıda kelime alınan diller de vardır. Örnek olarak **bumerang** ve **kanguru** kelimeleri Avusturya dillerinden alınmıştır. **TETTL**'de **banka** kelimesinin İtalyanca kanalıyla Langobiden, tekstil terimi olan **batik**'in Flamanca yoluyla Cava dilinden, **bek II** 'havagazı lambasının ucu' kelimesinin Fransızca üzerinden Keltçeden alınması gibi sözvarlığı araştırmaları açısından ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır.

Türkçe Varyantlar ve Kardeş Diller

Sözlükte maddeler açıklanırken Eski Osmanlıca, Osmanlıca, Anadolu Ağızları (bk. Demir 2022), Argo gibi ayrımlar yapılır. Proje çerçevesinde Türkçenin tarihi veya yerel varyantlarının **TETTL**'de nasıl bir dağılım gösterdiği de belirlenmeye çalışılmıştır. Bu araştırma sorusu da yazılım yardımı ve manuel olarak eksiksiz biçimde ortaya çıkarılmıştır.

ETTL'deki sözlük maddelerinin taşıdığı tarihi, sosyal veya yerel varyantın adının ve adı geçen kısaltmalara kaç sözcükte atıf yapıldığının listesi şöyledir:

Anadolu Diyalektleri	7965
Osmanlıca	3954
Eski Türkçe	2139
Türkçe	1420
Argo	1172
Eski Osmanlıca	1406
Azerbaycan Türkçesi	803
Rumeli Diyalekt.	157
Çağatayca	86

Karaçay-Balkarca	64
Neolojizm	38
Kırgızca	15
Özbekçe	4
Yeni Uygurca	4
Tatarca	6
Gagavuzca	11
Kıpçak	1

Bu işaretlemelerden Anadolu diyalektlerini gösteren AD., Argo sözcükleri gösteren (Argo), Rumeli diyelektlerini gösteren RD., Eski Osmanlıca'yı gösteren EOsm. ve Osmanlıca olarak işaretlenen maddeleri gösteren Osm. kısaltmaları, madde başında veya madde içinde kullanılır. Kısaltmanın madde başında olması durumunda maddenin bu varyant türüne ait olduğu, içerde ise ilgili maddenin işaretlenen varyantta farklı bir yapısı veya anlamı olduğunu gösterir.

(Argo) **cephane** 'afyon' F. Devellioğlu 1959, H. Aktunç 1990 < **cebhane/cephane** (saklanan malzeme olmak itibarıyla).

cins 'nevi, ırk' < Ar. **cins** < Yun. **γενος** (génos) a.m. /.../ (Argo) 'garip, tuhaf, başka türlü, normal değil'.

AD. **cip II/cib** 'büsbütün, çok' DS 1963 s. 983.

civarina/civarna /.../ AD. 'hortum; rüzgârla karışık yağmur, kar fırtınası!' DS 1963 s. 942, 987 < İt. (Venedik diyal.) ***ciavarina** a.m., asıl mana 'oğlak' Kahane-Tietze 1958.

Listede Türkiye Türkçesinin tarihî dönemleri ile yerel ve sosyal varyantlarını gösteren işaretlemelerin olması anlaşılır durumdadır. Azerbaycan Türkçesine çokça atıf olması, Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış sözlüklerden yararlanılmasından ve Azerbaycan Türkçesi ile yazılmış eserlerden tanık cümle alınmasından kaynaklanır. Diğer Türk dillerine pek yer verilmezken Karaçay-Balkarcaya 64 atıf yapılmasının nedeni ise W. Pröhle'nin 1909 tarihli Karaçayca kelime listesi ile H. Eren'in 1963 yılında yayımladığı Anadolu ağızlarındaki Kafkasya kökenli ögelere dair yazısının kullanılmış olmasıdır.

Tarihî dönemlere gelince şu tespitlerde bulunabiliriz: G. Clauson'un 13. yüzyıl öncesi Türkçenin etimoloji sözlüğü, *Divanu Lugati't-Türk* gibi 13. yüzyıl öncesi kaynaklar etimoloji için sıkça kullanılır. Anadolu'da Türk yazı dilinin oluşmaya başlamasından sonra olan dönemlerdeki kaynaklara ise çok nadir olarak atıf vardır. Bunlardan Tietze'nin Çağ. olarak işaretlediği kelimelerin bir kısmına S. Tezcan not düşerek Çağatayca olmadıklarını belirtmiştir. Kıpçakçaya sadece **güciğen** maddesinde atıf yapılır. 'Kartal; akbaba' anlamına gelen

kelimenin < Kıpç. **köçgen** ‘kartal’ kelimesinden Türkçeye geçtiği, onun da ETk. **köçgün** ‘göçkün’ kelimesinden geliyor olabileceğine işaret edilir.

Çağdaş Türk dillerini gösteren kısaltmaların kullanıldığı maddelerle ilgili olarak şu hususları belirtmek bulguların yorumlanması açısından önemlidir. Örnek olarak Özb. kısaltması *TETTL*’nin tamamında **bök/böke**, AD. **çik/cik**, **karış-** ve **oldaş** maddelerinde geçer. Ama bu maddelerin sadece biri Özbekçeden alınan bir kelimeyi gösterir. Geri kalanlar karşılaştırma amacıyla kullanılır. Türk dillerine dair atıfların önemli bir kısmı şu iki örnekte olduğu gibidir:

bök/böke ‘aşık kemiğinin yumru, tümsek tarafı, çik tarafının karşıtı’ DS 1963 s. 767 <ETk. **bög** a.m. Clauson 1972; krş. Kırg. **bök/bögö** (Yudaşın 1965), Özb. **puk/pukka** (UTIL II, 606); Mo. **böh** (G.J. Ramstedt 1935). Aşığın diğer yüzleri için b. **alçı II** ve **aşı III**, **döve** ve **tök**, **cuk II** ve **çik**.

AD. **çik/cik** ‘aşık kemiğinin çukur tarafı, **bök** tarafının karşıtı’ THASDD 1939 S. 349, DS 1963 s. 1212 (**çik**, **cak**, **cık**, **cik**, **cike**, **çık**) <ETk. **çik** a.m. Clauson 1972; krş. Özb. **çikka** (UTIL 367), Kırg. **çik/çige** (K.K. Yudaşın 1965 ve 860); Mo. **çoxı** (G.J. Ramstedt 1935).

Evliya Çelebi’den alınan **oldaş** ‘yoldaş’ kelimesi ise Özbekçe kökenden getirilir. Yine Evliya Çelebi’den alınan Tatarca kökenli **olan** ‘şehzade’ kelimesi, **ötrük II** ‘yalan’ kelimelerinde de benzer bir durum vardır. Ancak bu kelimeleri Evliya Çelebi’nin ilgili dillerden örnek olarak mı yoksa kendi metninin söz dağarcığının bir parçası olarak mı kullandığı belirtilmez.

Kırgızcaya 15 defa atıf yapılır. **Bücür** ve **sulu** kelimelerinin Kırgızca kökenli olduğu bilgisi verilirken geri kalanlar, yukarıdaki modele göre karşılaştırma için kullanılır.

Gagavuzcaya yapılan 11 atfın durumu ve dağılımı ilgi çekicidir. Anadolu ağızlarında, özellikle de Rumeli ağızlarında görülen şu kelimeler Gagavuzcadan getirilir:

D. **çüven** ‘tunçtan yapılan dibi yuvarlak tencere’ DS 1963 s. 1310 < Gag. **çüven** a.m. Krş. **çuğun/cuğun**. Belki Anadolu yerli ağızı değildir.

RD. **gercik/gecik/geğercik/gencik/gerçik/geycik** ‘güzel, yakışıklı, zarif, şık’ 95 THASDD 1939 S. 599, 603, 610, 612, 613, 621, DS 1963 s. 1994, < Gag. **gercik** a.m. N. A. Baskakov 1973.

selsele (Gag.) ‘aile’ < Ar. **silsile** ‘soysop, ocak’ ※※

sesle- II ‘dinlemek, kulak vermek’ DS 1963 s. 3592, J. Thury 1885, Gag. **seslä-** ‘dinlemek; lauschen’. ※※

Bir atıf ise ilgili kelimenin Gagavuzcada olduğuna işaret etmek için kullanılır, ayrıca Gagavuzcadan tanık cümle de alınmıştır:

oban ‘dere yataklarındaki yağmur veya kar suyu birikintisi’ DS 1963 s. 3260, Gag. **oban** ‘bataklık, çılık göl’.

EOsm. **durgut**– ‘ayağa durdurmak; ayakta durdurmak’ /.../ Gag. **dur**– filinin causativum hâli olarak aynen böyle bir **durgut**– fiili vardır (N. A. Baskakov 1973): ※ (Gag.) *Padişah birdän durgudër beygirini*. (Budjaktan seslär 1959).

Geri kalan 3 atıftan **eni konu** maddesinde Gag. **enikunu** ‘dikkatle, özenerek, sakince’ RD. **ıslah II** Gag. **islä** kelimesi ile karşılaştırma amacıyla, **kasımpatı** maddesinde kelimenin ortaya çıkışı “**kasım** mevsiminde açan **pat** çiçeği olabilir dendikten sonra “aynı bitkiye Gag. **kasım çiçää** denmesi de bunu teyid eder” açıklamasında geçer.

Yeni Uygurcaya yapılan 4 atıftan **bozulaş**– maddesi aynı manaya gelen Yeni Uygurca **buzla**– ve **buram buram** maddesinin türediği düşünülen ETK. **bur**– ‘tutmek’, **bura**– ‘koklamak; kokmak’ ile karşılaştırma için kullanılır. Buna karşılık ‘patlamak’ anlamına gelen **bös**– maddesinin Uygurca **bös**–, **iğde** kelimesinin YUyg. **yigdä** < Mo. **jigde** kelimelerinden getirildiği yazılır.

Genel Değerlendirme ve Sonuç

TETTL, Türk dili tarihi ve sözlükçülüğü açısından *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü*, standart Türkçenin sözlükleri gibi mevcutların yerini almayan, onları tamamlayan temel eserlerden biridir. 13. yüzyıldan 21. yüzyılın başına kadar olan dönemde üretilen sözlük, akademik araştırmalar ve metinler yardımıyla Türk dilinin tarihi ve coğrafi dağılımını temsil eden geniş bir veri tabanından Tietze’nin belli ölçütler çerçevesinde keyfi olarak seçmiş olduğu ana ve alt maddeleri içine almaktadır. Madde başı, tanımı, etimolojisi ve tanık cümlelerine yer vermesi açısından da benzeri olmayan bir çalışmadır. Hiçbir yerde kayıtlı olmayan pek çok kelime bu sözlüğe girmiş, pek çok yeni anlam ortaya konmuş ve tanıklanmıştır. Özellikle mevcut standart sözlüklerin ihmal ettiği alanlardan çok sayıda veriyi içermesi *TETTL*’i çok değerli kılmaktadır. *TETTL*, öylesine bir sözlük değildir; dil, tarih, kültür araştırmaları başta olmak üzere çeşitli alanlar için zengin veri sunmaktadır. Yeni araştırmalar ve sözlük çalışmaları için sağlam bir temel oluşturan, eski usulle hazırlanmış bir lugattir.

TETTL, içerdiği veriler bakımından benzeri olmayan, pek çok yeni çalışmaya zemin hazırlayacak bir yayın, daha iyisinin hazırlanması ve eksiklerinin tamamlanması için de kışkırtıcı bir meydan okumadır. Türk dili alanındaki pek çok çalışma ancak Türk Dil Kurumu tarafından hazırlanan *Derleme Sözlüğü*, *Tarama Sözlüğü* gibi sözlükler sayesinde mümkün olmuştur. *TETTL* pek çok yeni yayına kaynaklık etmeye adaydır. Benzer türden yeni çalışmalar günümüzün bilgi birikimi, insan kaynakları ve sözlük hazırlamada

kullanılabilecek teknolojik gelişmeler göz önüne getirilince eskisinden çok daha kısa sürede ve çok daha sistematik yapılabilecek durumdadır. *TETTL* bütün kusurlarına rağmen çok ilginç veriler barındıran, Türk sözlükçülüğü adına yapılmış çok önemli bir çalışma, bundan sonraki tarihi ve etimolojik sözlük çalışmalarında aşılması gereken bir standart durumundadır.

Kaynaklar

- Demir, Nurettin (2022). “Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde Ağız Verilerinin Değerlendirilişi.” *Andreas Tietze ve Avusturya Türkolojisi*. Ed. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Emre Çetinkaya. Wien: Neu Welt Verlag. s. 61-72.
- Kahane, Henry ve Renée, Tietze, Andreas 1958 *The Lingua Franca in the Levant. Turkish nautical terms of Italian and Greek origin*. Urbana, Illinois.
- Tietze, Andreas 1952 “Die formalen Veränderungen an neueren europäischen Lehnwörtern im Türkischen”. *Oriens* V, s. 230–268.
- Tietze, Andreas 1955 “Griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch”. *Oriens* VIII, s. 204-257.
- Tietze, Andreas 1957 “Slavische Lehnwörter in der türkischen Volkssprache”. *Oriens* X, s. 1-47.
- Tietze, Andreas 1958 “Direkte arabische Entlehnungen im anatolischen Türkisch”. *Mélanges Jean Deny*. Ankara, s. 255-333.
- Tietze, Andreas 1962 “Einige weitere griechische Lehnwörter im anatolischen Türkisch”. *Németh armağanı*. Ankara, s. 373-388.
- Tietze, Andreas 1967 “Persian loanwords in Anatolian Turkish”. *Oriens* XX, s. 125–168.
- Tietze, Andreas 1974 “Ein slavisches Lehnwort in den früh–osmanischen Chroniken”. *WZKM* LXV-LXVI, s. 219–222.
- Tietze, Andreas 1982 “Die Zusammensetzung des gewerblichen Wortschatzes in der
- Tietze, Andreas 1986 “The influence of English on the Turkish language”. *English in contact with other languages. Studies in honour of Broder Carstensen on the occasion of his 60th birthday*. Hazırlayan: Wolfgang Viertel–Wolf-Dietrich Bald. Budapest.
- Tietze, Andreas 1996 “Der türkeitürkische Wortschatz”. *ArchOtt* XIV, s. 5-37.
- Yılmaz, Emine (2022a). *Andreas Tietze ve Avusturya Türkolojisi*. Ed. E. Yılmaz, N. Demir, E. Çetinkaya. Wien: Neue Welt Verlag. ISBN 978-3-9503981-3-7, s. 103-112.
- Yılmaz, Emine (2022b). “Definition and Exemplification of Lexical Units in Andreas Tietze’s Historical and Etymological Turkish Dictionary”, *Ayagka Tegimlig Bahşı: Festschrift in Honor of Marcel Erdal*, Editörler: İrina

- Nevskaya, Hatice Şirin, Ferruh Ağca. *Journal of Turkish Studies, Special Edition*, s. 545-554.
- Yılmaz, Emine (2022c). “Tarihî ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati’nde Sözlü Veriler”. *Andreas Tietze ve Avusturya Türkolojisi*. Ed. Emine Yılmaz, Nurettin Demir, Emre Çetinkaya. Wien: Neu Welt Verlag. s. 105-114.

**KÖKEN BİLİMCİ OLARAK PROF. DR. TUNCER
GÜLENSOY**

Prof. Dr. Ahmet BURAN

Sayın başkan, sayın rektör, değerli meslektaşlarım, sevgili öğrenciler, değerli katılımcılar; sözlerime başlarken hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Günay Karaağaç Hocamızın ölüm yıl dönümü dolayısıyla Türk dilinin çok önemli, çok özel bir konusu hakkında güzel bir toplantıda bir aradayız. Bu vesileyle bizleri burada bir araya getiren Ardahan Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Biber'e ve Ardahan Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı Sayın Prof. Dr. Mustafa Şenel'e huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Mustafa Şenel, benim öğrencim. Onun yeteneğini, çalışkanlığını, gayretini ve organizatörlüğünü çok yakından biliyorum. Onun becerisinin nitelikli bir örneğini bugün yapılan bu toplantıda da gördük. Bundan sonra da daha birçok güzel faaliyete imza atacağına eminim.

Efendim, Günay Karaağaç benim çok yakın bir dostum, ağabeyimdi. Kendisiyle unutamayacağım birçok hatıram var. Karaağaç'tan kısa bir süre sonra, Prof. Dr. Tuncer Gülensoy da aramızdan ayrıldı. Tuncer Gülensoy benim doktora hocamdır. Ben onun ilk doktorantıyım. Dolayısıyla ben Karaağaç hakkında değil, ilk doktorantı ve halefi olarak Tuncer Gülensoy hakkında konuşacağım. Elbette konumuz yine köken bilimi olacak. Günay Bey'in öğrencileri burada, Karaağaç'ın onlar tarafından anlatılması daha şık ve anlamlı olur.

Tuncer Gülensoy, Türkiye Türkolojisinin en önemli hocalarından biri idi. Alanın mensupları elbette yakından tanıyorlar. Gülensoy Hoca'nın geniş bir

çalışma alanı vardı. Türkoloji'nin hemen her alanında çalışmış, yazmış, söz söylemiş bir hocamızdı. Mongolistik, Altayistik, etimoloji, Türkiye Türkçesi ağzları, tarihî metinler, halk edebiyatı, folklor, etnoloji gibi çok çeşitli alanlarda önemli araştırmaları vardı. Bugün özellikle burada etimoloji konusunu konuşacağımız için ben “bir köken bilimci olarak Tuncer Gülensoy”u yaptıkları, yazdıklarıyla kısaca tanıtmaya, çalışmalarını değerlendirmeye çalışacağım.

Etimolog olarak Tuncer Gülensoy Hoca'mız...

Tuncer Gülensoy Hoca'm, 2018 yılında Fırat Üniversitesinde “Türk Dilinin Etimolojik Sözlükleri ve Etimoloji ile ilgili Sorunlar” konulu bir konferans vermişti. O konferansta Tuncer Gülensoy, Türkiye’de Türkçe için yayımlanan etimolojik sözlükler ile ilgili bir değerlendirme yapmış; etimolojik sözlüklerde görülen yöntem, bilgi ve içerik eksikliklerine değinmiş ve sözlük yazarlarından bazılarının bakış açılarını eleştirmişti.

Aşağıdaki fotoğraf, büyük bir ilgiyle dinlenen bu konferanstan çekilmiştir:

Hoca'nın makaleleri toplu olarak yayımlandı. Bu makaleler; Türkoloji, Altayistik, Mongolistik, Halk bilimi ana başlıklarıyla tasnif edilebilecek yazılarından oluşmaktadır. Eser, iki cilt halinde yayımlandı.

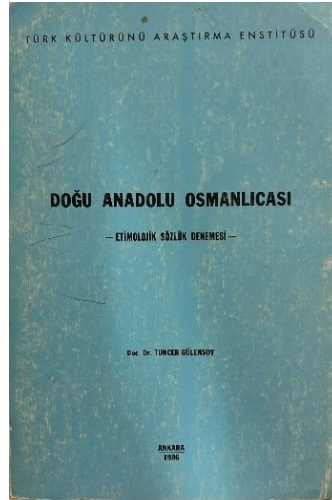

Gülensoy'un daha önce farklı yerlerde yayımlanan köken bilimi ile ilgili yazıları da bu makaleler kitaplarının içinde bir araya getirilmiştir. Etimoloji ile ilgili yazdığı yazılarına bakıldığında Hoca'mızın bu konuya epey zaman ve emek ayırdığı ve birçok çalışma yaptığı görülür. Onun kökenbilimine dair yazıları Makaleler kitaplarının Türkoloji başlığını taşıyan birinci cildinde yer almaktadır. Kitap içinde "Etimoloji ve Dil Araştırmaları" başlığı altında verilen yazıları topluca aşağıdadır:

Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY	
III. Bölüm: Etimoloji ve Dil Araştırmaları	
Türkçedeki [Y (> <), J] A (> <), u] P-] Fili Üzerine	267
Türkçede Önses [Y+]) Ünsüzü ve <i>Yılan - İ/İ) Lan - İyılan</i>	271
Türkiye ve Kırgız Türkçelerinde 'Kip' ler	279
Kırgız Türkçesinde Önses (K- / ->) Ünsüzü	289
Elazığ, Tunceli, Bingöl ve Diyarbakır Yörelerindeki Boy, Soy, Oymak ve Aşiret Adları Üzerine	293
Türkçede <i>Töre, Töre ve Ağalık, Lüklik, İrtica, Demokrasi</i> Sözcükleri Üzerine	309
Türkiye Türkçesinde Yaşayan " <i>Küçük</i> ", " <i>Kıçık</i> ", " <i>Kıçık</i> " ve " <i>Keçi</i> " Sözcükleri	317
Kâşgarlı Mahmut'un Eserinin Adı Üzerine	321
" <i>Manas</i> " Adı Üzerine	323
" <i>Cebe</i> " Adı Hakkında	327
" <i>Emre</i> " Adı Üzerine	333
Türk Tarihinde <i>Osman</i> ve <i>Bâyezid</i> Adları Üzerine	341
Türkçe " <i>Sarımsak</i> " Adı Üzerine	345
Türkçe Üzerine Notlar: " <i>Yoğurt</i> "	349
Türklerde " <i>Günül</i> " Sözcüğü	351
Türklerde " <i>Sarı-Sakal-Bayık</i> " Kelimeleri (Etimolojileri ve Anlamları)	353
Çok Eski Bir Türkçe Bitki Adı: " <i>Yılan</i> "	359
" <i>Ulan/Lan</i> " Sözcüğünün Kökeni Nedir?	363
<i>Barajçık</i> ve <i>Obama</i> Adları Üzerine	365
Türk Tarih ve Kültüründe " <i>Kazan</i> " Sözcüğü	369
Çuvaşça ve Zazaca Üzerine Notlar	373
Kürmanç ve Zazacadaki Türkçe Ödünç Sözcükler	377
Kürtçe ve Zazacadaki Türkçe Kelimeler	381
Zazalar	385
<i>Zana</i> mı? <i>Dana</i> mı? (Kürtler-Farslar-Zazalar)	387
Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat'teki Türkçe ve Moğolca Sözcükler	389
Başka Dillere Mal Edilmek İstenen Türkçe Sözcükler	397
10	

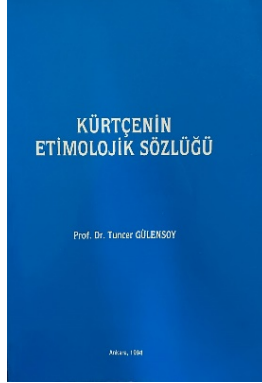
1981 yılında Fırat Üniversitesine geldiğinde o henüz doçent, ben de lisans öğrencisiydim. Fırat'ta çalıştığı yıllarda bazı çalışmalar yaptı. Ben lisans öğrencisiyken hocanın yaptığı çalışmaların bir bölümünün içinde yer aldım. Yani lisans öğrencisi olmama rağmen beni de bazı çalışmalara katıyordu. Beraber köylere gidiyor, derlemeler yapıyorduk. Lisans öğrencisiyken başlayan birlikte çalışmamız, daha sonra yüksek lisans ve doktora süreçleriyle devam ettiği için Fırat Üniversitesinde yaptığı çalışmaları yakından biliyorum. Nitekim bir bölümüne de bizzat katıldım.

Bu çalışmaların önemlilerinden birisi, *Doğu Anadolu Osmanlıcası* adlı kitaptır. Ana başlığın altında, alt başlık olarak *Etimolojik Sözlük Denemesi* yazmaktadır. Yani esasen deneme de olsa, bir köken bilimi çalışmasıdır.

Hoca, *Doğu Anadolu Osmanlıcası* terimini kullanınca, “Doğu Anadolu Osmanlıcası mı olur?” diye epeyce tepki gösterenler olmuştu. Tabii bu terimi kullanırken hocanın bir amacı vardı. Doğu ya da Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde konuşulan yerel dillerdeki Arapça, Farsça ve Türkçe kökenli kelimeler, yerel dillerde, özgün kaynak dillerdeki biçimlerine göre önemli ölçüde ses ve şekil değişikliklerine uğruyordu. Osmanlı Türkçesi yazı dilinde de kullanılan bu kelimeler, adeta Osmanlı Türkçesindeki standart şekillerin bozulmuş halinden ibaret idi. İşte bu çalışmanın temel amacı, bu kelimelerin etimolojik olarak hangi dile ait olduklarının tespiti ve özgün şekilleriyle olan ilgilerinin ortaya konmasıdır.

Aslında eserin içine bakıldığı zaman yapılan şeyin garip bir şey olmadığı görülür. Çünkü kelime verilmiştir, kelimenin anlamı verilmiştir, kökeni

Oysa şimdi yeni yeni bu tür çalışmalar yapmamız gerektiğini anlıyoruz. Evet, biz Türkologuz, daha çok Türkçeyi araştırıyoruz ama Türkiye’de Türkçe dışında da diller var. Bu diller hakkında Avrupa’da, Amerika’da ve başka yerlerde araştırmalar yapılıyor. Çok zaman yanlışlarla dolu olsa da bazı eserler yazılıyor. Kendi ülkemizin içindeki diller konusunda Türkiye’deki dilcilerin bir birikimi yok, yerel diller konusunda yetişmiş uzmanımız yok. Tuncer Hocam Türkiye’deki yerel diller konusunun öncüsüdür. Bu alanda çalışanlar, şöyle ya da böyle, yargılanıp yaftalanıyor, fırsat verilmiyor. Türkiye’de yerel diller konusu asla bilimsel bir anlayış ile değerlendirilemezmiş gibi bu konularda çalışanlar ya Türkçülük yapmakla, inkârcılıkla ya da Kürtçülük, bölücülük ve etnikçilikle suçlanıyor.

Şükrü Halûk Akalın Bey iyi hatırlayacak, başkanlığı yıllarındaydı. O zaman Avrupa Birliği Bakanlığı kurulmuştu. Avrupa Birliği Bakanlığı Türkiye’deki yerel ve azınlık dilleri hakkında TDK’dan bir rapor istemişti. Bir heyetle birlikte bu raporu hazırlayalım diye beni de davet etmişti. Sonra biz bir araya geldik, bir rapor hazırladık, Türk Dil Kurumu, onu ilgili yerlere sundu. Yani Türkiye’deki dillerle ilgili güvenilir bir veri yok. UNESCO Türkiye Milli Komitesinin *Tehlikedeki Diller Çalışma Grubu* var. UNESCO Türkiye’deki dillerle ilgili bilgi istiyor, veri tabanına ekleyecek. Ya bu dillerle ilgili doğru olmayan bilgileri sitelerine koyan etnikçi yapıların verdiği bilgileri, rakamları kullanacaklar yahut güvenilir, sağlam, bilimsel bir kaynaktan yararlanacaklar. Başka kimden yararlansınlar? Bizim Türkologların hiçbirinin Türkiye’deki yerel dillerle ilgili bir hazırlığı yok. Bu konularda bilgi edinmek isteyen kişi ve kurumlar, ya etnik bölücülük yapan bazı grupların oluşturduğu sivil toplum örgütlerinin yazdıklarından, gerçeği yansıtmayan rakamlardan yararlanarak bu bilgileri alıyorlar ya da kendileri el yordamıyla, doğru-yanlış bir şeyler tespit etmeye çalışıyorlar. Türkiye’de dilci olan araştırmacılar, bilim adamlarına böyle bir sorumluluk düşmez mi? Türkiye’de Türkçe dışındaki başka dillerin varlığı,

bir gerçektir. O zaman Türkçenin dışındaki diğer dillerle ilgili bazı çalışmalar da yapılmalı. Kendi gerçeğimiz, kendi bakış açımız içerisinde ve en doğru şekliyle ortaya konmalı, açıklanmalıdır.

Tuncer Hocam böyle bir çalışma yaptı. Ben bu çalışmaların yakın şahidiyim. İçinde de bulundum, *Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü* kitabına benim de iki üç makalemi aldı.

Kürtçenin Etimolojik Sözlüğü'nde, Gülensoy, Kürtçe olarak gösterilen kelimeyi madde başı olarak alıyor, sonra anlamını veriyor, sonra aynı kelimenin Osmanlı Türkçesindeki şeklini veriyor. Ondan sonra aynı kelimenin Türk lehçe ve ağızlarındaki şekillerini veriyor. Bu şekilde hepsinin bilgisini sıralıyor: Kürtçe kelime, anlamı, Osmanlıcadaki şekli, Türkiye Türkçesindeki şekli, lehçelerdeki şekli, ağızlardaki şekli. Hepsini bir arada veriyor. Etimolojik sözlüklere baktığımızda kelimelerin anlamı, tarihi, kökeni, ekleri, diğer dil ve lehçelerdeki durumu, ağızlardaki durumu gibi özellikleri belirtiliyor.

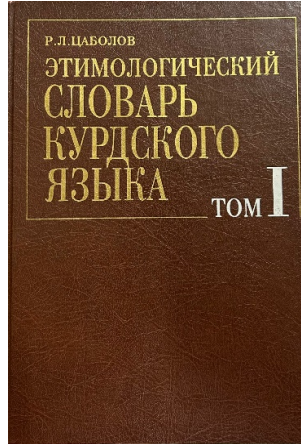
KÜRTÇE olarak gösterilen kelime	ANLAMI	Aynı Kelimenin Osmanlı Türkçesindeki Şekli	ANLAMI	Aynı Kelimenin Türkiye Türkçesindeki Şekli	KELİMENİN KÖKENİ (Makası)	AYNI KELİMENİN TÜRK LEHÇE ve AĞIZLARINDAKİ ANADOLU AĞIZLARINDAKİ ŞEKLİ
ahad	enli	ahad	ahad	ahad	<Ar. vıad> (T. I, 429)	
ahid	diğer	ahid	ahid	ahid	<Ar. vıad> (T. I, 429)	- OT. İbn. (EWT. 3)
ahim	iman	Adem	Adem	Adem	<Ar. vıad> (T. I, 170)	
ahit	ahit, vıad	ahit	ahit	ahit	<Ar. vıad> (T. I, 160)	-Ar. Küt. vıad, Çim. Ar. Küt. vıad (EWT. 3), T. I, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726, 727, 728, 729, 730, 731, 732, 733, 734, 735, 736, 737, 738, 739, 740, 741, 742, 743, 744, 745, 746, 747, 748, 749, 750, 751, 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760, 761, 762, 763, 764, 765, 766, 767, 768, 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776, 777, 778, 779, 780, 781, 782, 783, 784, 785, 786, 787, 788, 789, 790, 791, 792, 793, 794, 795, 796, 797, 798, 799, 800, 801, 802, 803, 804, 805, 806, 807, 808, 809, 810, 811, 812, 813, 814, 815, 816, 817, 818, 819, 820, 821, 822, 823, 824, 825, 826, 827, 828, 829, 830, 831, 832, 833, 834, 835, 836, 837, 838, 839, 840, 841, 842, 843, 844, 845, 846, 847, 848, 849, 850, 851, 852, 853, 854, 855, 856, 857, 858, 859, 860, 861, 862, 863, 864, 865, 866, 867, 868, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 876, 877, 878, 879, 880, 881, 882, 883, 884, 885, 886, 887, 888, 889, 890, 891, 892, 893, 894, 895, 896, 897, 898, 899, 900, 901, 902, 903, 904, 905, 906, 907, 908, 909, 910, 911, 912, 913, 914, 915, 916, 917, 918, 919, 920, 921, 922, 923, 924, 925, 926, 927, 928, 929, 930, 931, 932, 933, 934, 935, 936, 937, 938, 939, 940, 941, 942, 943, 944, 945, 946, 947, 948, 949, 950, 951, 952, 953, 954, 955, 956, 957, 958, 959, 960, 961, 962, 963, 964, 965, 966, 967, 968, 969, 970, 971, 972, 973, 974, 975, 976, 977, 978, 979, 980, 981, 982, 983, 984, 985, 986, 987, 988, 989, 990, 991, 992, 993, 994, 995, 996, 997, 998, 999, 1000

Bir gün, bir derste “nevrüz” kelimesinin Farsça olduğunu söyledim. Sınıftan bir öğrenci “Hocam, bu kelime Kürtçe”, dedi. Dedim ki “Evet, Kürtçede de kullanılıyor. Türkçede de kullanılıyor. Osmanlı Türkçesinde de yaygın kullandığımız bir kelimeydi. Biz Türkçede kullanılabilecek da Farsça kökenli diyoruz”. Bunun diğer Türk dillerinde de kullanımlarını görmek mümkün. Mesela Kırgızlar “nooruz” diye kullanıyor. Kırgızcadaki bu kullanımına da Kırgızca demiyoruz. Günlük kullanımda Kırgızca ama kökenine baktığımızda köken olarak Farsça diyoruz. Farsça kökenli olan bir kelime ya da genel anlamda başka bir dilden alınmış bir kelime kaynak dilden hedef dile gelirken bazı ses değişikliklerine, anlam değişikliklerine uğrar. Bu doğal bir süreçtir. Kelimenin kökenini dikkate almadan değişmiş şekline ve son kazandığı anlama bakarak bu kelime o kaynak dilden değil de bu hedef dile aittir diye bir tespit yapılırsa, bu bilimsel olmaz. O kelimenin kökeni söylenir. Kazandığı anlam varsa bu anlamı kazanmış denir ya da ses değişimine uğramışsa şu ses değişimlerine uğradığı

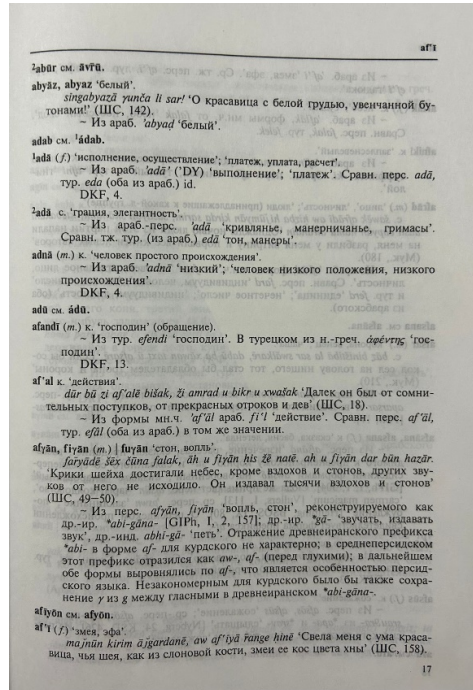
belirtilir. Dolayısıyla bunlar Türkiye’de henüz üzerinde doğru düzgün birbirimizi anlayarak konuşamadığımız konulardır.

Bir öğrencim ile birlikte (Berna Yüksel) *Türkiye’de Etnik Gruplar ve Diller* diye bir kitap yazdım. Bana: “Sen etnikçi mi oldun?” diye soranlar ya da bu kitaptan dolayı etnikçilik yaptığımı söyleyenler oldu. Türkiye’deki dilleri ve etnik grupların kimler olduğunu, nerede yaşadıklarını, ne kadar olduklarını araştırmak ve doğru bilgiler halinde ortaya koymak herhangi bir ayrımcılık yapmak anlamına gelmez. Biz yapmıyoruz ama Avrupalı, Amerikalı araştırmacılar, bazen de özel amaçlarla, yapıyor, biz de o bilgileri gözü kapalı kullanıyoruz. Hatta doğru mu, yanlış mı diye hiç düşünmeden ve eleştirmeden kullanıyoruz. Kendimiz yapalım, yapmalıyız. Tuncer Hocam bir çığır açmıştı ama böyle tepkiler ve hücumlar da oldu; yadırgandı, suçlandı.

Yukarıdan beri anlatmaya çalıştığım gerçeğin en güzel örneklerinden biri Rus Bilimler Akademisinin yayımladığı *Kürt Dilinin Etimolojik Sözlüğü*’dür (Etimologičeskij Slovar Kurdsogo Yazıka).

2004’te Moskova’da bir kongreye (ICANAS) katılmıştım. Kitabı orada gördüm, aldım. Sonra bununla ilgili bir makale de yazdım. Bu kitapta yapılan Tuncer Hoca’mızın yaptığından hiç farklı değil. Rusçada “из” kelimesi bizdeki “+DAn” eki ile yaptığımız anlamı karşılıyor. Sözlükte, Kürtçe madde başı olarak yazılmış sonra anlamı veriliyor, örnek cümlesi veriliyor, açıklaması yapılıyor. Sonunda “из араб” [Arapça’dan] diyor, “из пер.” [Farsçadan] diyor, “из тур.” [Türkçeden] diyor yani Türkçeden, Arapçadan, Farsçadan diye örneklendiriyor.

Ben bunların sayımını yaptım. Kaç kelime hangi dilden diye tespit ettim. % 40 Arapça, % 39'u Farsça gösterilmiş. 39 küsuru de var ama 39 diyelim. % 15'i Türkçe, % 2-% 2,5 arası Ermenice. Başka diller de var. Başka dillerden alınan kelimeleri topladığımız zaman % 99,6 çıkıyor. Rus Bilimler Akademisi, bunu bu şekilde ortaya koyunca buna saygı duyuluyor ve bilimsel olarak kabul ediliyor. Ama bunu aramızdan biri yaptığı zaman o çeşitli şekillerde yaftalanıyor; işin içine siyaset giriyor ve bilimsel sonuçlar kişilerin siyasal beklentilerine göre bir anlam kazanmaya başlıyor.

Kürtçe kelimelerin kökeni ile ilgili eğer Tuncer Gülensoy'un yazdıkları yanlış diyorsanız Rus Bilimler Akademisinin yayımladığı sözlüğün oranlarıyla Tuncer Gülensoy sözlüğünün oranlarını karşılaştırın. Göreceksiniz ki Rus Bilimler Akademisinin yazdığıyla Tuncer Gülensoy'un yazdığı arasında hiçbir fark yok.

Tuncer Hoca'mız bütün bu hazırlık aşamalarından sonra Günay Hoca'nın son sözlük çalışması gibi son şaheseri diyebileceğimiz *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* adlı eserini hazırladı. Eser, Şükrü Halûk Akalın'ın başkanlığı döneminde Türk Dil Kurumu yayını olarak basıldı.

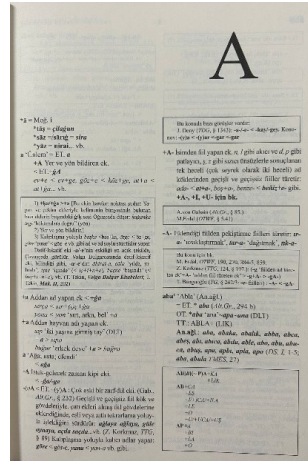
Birinci baskısı tükendi. İkinci baskı yapıldı, o da bitti. Eser, Türkiye’de oldukça çok müracaat edilen kaynak eserlerden biri, birçok atıf da almaktadır. Bu sözlükten pek çok kişi yararlanıyor. Birinci baskı altı bin adet basıldı, bitti. İkinci baskı da aynı sayıda basıldı ve tükendi. Sonra üçüncü baskı yapılacağı zaman Şükrü Halûk Akalın’ın görevi süresi dolmuştu, yeni bir başkan gelmişti. Maalesef eserin üçüncü baskısı yapılmadı.

Eserin üçüncü baskısı, Bilge-Kültür-sanat Yayınlarından çıktı. Eserin girişinde Hoca, bazı sitemlerde bulunuyor. Tuncer Hoca, kitabın üçüncü baskısı yapılmayınca TDK’ye dilekçe ile başvuruyor, kitabın baskısının yapıp yapılmayacağını soruyor. Uzun süre cevap verilmiyor. Uzunca bir zaman sonra cevap veriliyor ve “basmayacağız” deniliyor. İki baskı yaptıktan ve her iki baskı da tükendikten sonra üçüncü baskıda “yayımlamayacağız” deniliyor. Ondan sonra sözlük, iki cilt birleştirilerek tek cilt hâlinde *Bilge Kültür Sanat* Yayınevi tarafından basılıyor. Tuncer Hoca; ilk yayınlardan sonra yapılan eleştirileri, kitap hakkında yazılan yazıları, kendisinin fark ettiği bir kısım yanlışları gözden geçirerek yeni düzeltmeler ve ilaveler ile bu eseri yeniden yayımladı.

Birinci ve ikinci baskı olarak Türk Dil Kurumundan çıkan kitabın birinci cildi 608 sayfa, ikinci cilt 1204 sayfa toplam 1812 sayfalık bir eserdir. Üçüncü baskı tek ciltte toplandı ve ince kâğıt kullanıldı, 988 sayfalık bir eser oldu. Oldukça hacimli bir eser. Etimolojik çalışmaların zorluğunu, yanıltıcılığını işin ehli çok iyi biliyor. Bu kadar hacimli bir eserde, on binlerce kelimenin etimolojisi yapılmış, içinde gözden kaçmış birkaç kelime olabilir. Bu her çalışmada olabilecek, herkesin yapabileceği bir şeydir. Bazı yanlışlar olabilir ki, onu kendisi de her zaman kabul ederdi. Bazı küçük yanlışlar, yapılan işin güzelliğini, verilen emeğin değerini ortadan kaldırmaz. Az olsalar da, bardağın dolu tarafını görmek istemeyen kişilerin namert dedikoduları hocamızı üzüyordu, bundan dolayı da sitemde bulunuyordu.

Eser, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Kökenli Kelimelerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'dür. Dolayısıyla sadece Türkçe kökenli kelimelerin etimolojisi yapılmıştır. Madde başında yer alan kelimenin anlamı, ekleri veriliyor, tarihî metinlerdeki durumu gösteriliyor, çağdaş Türk lehçelerindeki durumu, Türkiye Türkçesi ağızlarındaki şekilleri ile anlamları veriliyor. Ayrıca kelime hangi dillere geçmişse, o dillerdeki biçimi gösteriliyor. Tuncer Hoca, Ahmet Temir Hoca'mızdan sonra Moğolca bilen, Moğolca üzerine çalışan tek bilim adamıydı. Moğolca bildiği ve Altayistik ile de ilgili olduğu için Altay dillerindeki durumunu, Moğolcadaki durumunu açıklıyor. Böylece kelimenin hikâyesi bir bütün hâlinde ve bir etimolojik sözlükte olması gereken şekliyle bir araya getirilmiş oluyor. Bir kelimenin her boyutunu gösterdiği için sözlük, kullanıcıların işini kolaylaştırıyor.

Sözlüğün girişinde Tuncer Hoca'nın teşekkürleri var. Türkiye Türkolojisine hizmet eden aşağı yukarı bütün arkadaşlarımızın isimlerini anarak onlara teşekkür ediyor. Bir de sözlükle ilgili yapılan bazı dedikodular hakkında sitemleri var. Ahmet Bircan Ercilasun Hoca'mızın, *Dil Araştırmaları Dergisinde* Gülensoy'un sözlüğü ile ilgili bir eleştiri yazısı yayımlandı. Tuncer Hoca bunu gayet makul karşıladı ve ondan yararlandı. Bazı kelimeler hakkında farklı düşünmek ya da farklı etimoloji önerileri yapmak da mümkündür. Mesele eleştiri değil, kötü olan saygısızlık ve bilimsellikten öte dedikodu etmektir. Bakınız, birinci ve ikinci baskıları Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan eserin üçüncü baskısı neden yapılmaz? Önceki yönetim neye göre iki baskı yayımladı, sonraki yönetim neye göre yayımlamadı? İkincisi, bazı kişiler, etimolojik sözlükler ile ilgili değerlendirmeler yapıyor, amatör ya da akademik bütün etimolojik sözlüklerden söz ediyorlar, Gülensoy sözlüğünü görmezden geliyorlar. Kamuoyunun en çok yararlandığı, hemen her çevreden en çok atıf alan sözlük bu sözlük, sen bahsetmesen ne olur!

Tuncer Hoca, sözlüğün bu yeni yayımına şöyle bir not koymuş:

NOT: Elinizdeki bu 3. baskı sözülük, yeniden gözden geçirilmiş, yeni makale ve tebliğlerde sunulan bilgi, görüş ve yorumlarla genişletilmiş; bibliyografyaya da yeni eser ve makaleler eklenmiştir. Bu eser, Türkoloji öğrenimi gören dilci ve tarihçiler ile Türkçede yaşayan binlerce *Türkçe kelime (sözcük)* ve ekin "*soy kütüğünü*" merak eden Türkçe sevdalıları için bir kaynak eserdir.

Bu eseri görmezden gelenlere söyleyecek tek sözüm şudur: "*Eğer bir eseri beğenmiyorsanız, daha iyisini ve güzeline siz yazın ve ortaya koyun! Biz de ufukumuzu genişletelim.*" TG

Evet, bu eseri görmezden gelen ya da beğenmeyenlerin oturup bundan daha iyisini ortaya koymaları gerekir, söylenecek en güzel söz budur.

Ben tekrar Günay Karaağaç ve Tuncer Gülensoy'a Allah'tan rahmet diliyorum. Sabır ve ilginiz için hepinize teşekkür ederim.

TDK KÖKEN BİLGİSİ SÖZLÜĞÜ PİLOT MADDE BAŞLARI: A HARFİ

Prof. Dr. Hatice ŞİRİN

Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın'ın Türk Dil Kurumu Başkanlığı döneminde 2011-2013 yıllarında yürütölmek ve 2013 sonunda yayımlanmak üzere DPT'ye Türkiye Türkçesinin köken bilgisi sözlüğünün hazırlanması ve yayımlanması için başvuruda bulunulmuş ve bu proje kabul edilmişti. Bu kapsamda Türk Dil Kurumu, 12-13 Temmuz 2011 tarihinde Ankara'da yurt dışı ve yurt dışından çok sayıda bilim insanının katılımıyla kapsamlı bir çalıştay düzenlemişti. Ancak Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın'ın 12.01.2012 tarihinde kendi isteğiyle başkanlık görevinden ayrılması ve Prof. Dr. M. Sinan Kaçalın'ın TDK Başkanlığına atanmasıyla bu sözlüğün yazım süreciyle ilişkili bir dizi değışiklik yapıldı. Prof. Dr. M. Sinan Kaçalın döneminde, Sözlük Kolu Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ölmez'in girişimleriyle Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü'nün yazılması için ayrıntılı bir dijital sistem kuruldu ve Ş. Halûk Akalın dönemindeki yazar ve hakem heyetleri değıştirildi. Ancak maddelerin yazımına çeşitli sebeplerden dolayı başlanamadı. Prof. Dr. M. Sinan Kaçalın'ın görev süresinin 26 Haziran 2018'de sona erip yerine Prof. Dr. Gürer Gülsevin'in TDK başkanlığına atanmasıyla sekiz yıl evvel başlayan süreç yeni bir dönemece girdi. Türk Dil Kurumunun yeni dönem üyelerinden oluşan bir ekiple yeni bir komisyon kuruldu ama bu komisyon kısa süre içinde lağvedilip Prof. Dr. Ş. Halûk Akalın döneminde yürürlüğe giren projeyle yola devam kararı alındı. Proje ekibi bu yeni dönemde de değıştirildi. Türk Dil Kurumu başkanlığı, Türkiye'deki çeşitli üniversitelerde görev yapan 183 Türk Dili ve Edebiyatı uzmanını, sözlük yazarı ve hakemi olarak atadı. Projede, ayrıca, Prof. Dr. M. Sinan Kaçalın başkanlığı döneminde belirlenen "İlmî Araştırmacı" adı altında genellikle lisansüstü öğrencilerinin yer aldığı yardımcı bir heyet de yer almaktaydı.

Projenin tanıtım toplantısı, 26.07.2019 tarihinde saat 10.00'da Türk Dil Kurumunda yapıldı. Böylelikle Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü Projesi, Prof. Dr. Gürer Gülsevin başkanlığında, Prof. Dr. Zeki Kaymaz, Prof. Dr. Hatice Şirin, Prof. Dr. Feyzi Ersoy, Prof. Dr. Ahmet Karadoğan ve Uzman Serdar Karaca'dan oluşan yürütme kurulu üyeleriyle çalışma hayatına başlamış oldu. Proje Yürütme Kurulu üyeleri tarafından öncelikle 45 sayfalık bir Madde Yazım Kılavuzu hazırlandı ve Prof. Dr. M. Sinan Kaçalın başkanlığı döneminde TDK tarafından oluşturulan ağ sayfasına yüklendi. A harfiyle başlayan maddelere

yazar ve hakem ataması işlemleri 2019 yılı boyunca devam etti. Ancak teoride büyük beklentilerle başlayan çalışmalar, pratikte aynı büyüklükteki sıkıntıları beraberinde getirdi. Daha maddelerin yazılıp hakemlere gönderilme aşamasında, böylesi kalabalık bir kadroyla homojen bir çalışmanın yapılmasının imkânsızlığı ortaya çıktı. Yazar ve hakemlerin önünde **A.** Ekip çalışmasına hazırlıklı ve birbiriyle uyum halinde çalışabilecek deneyimli kadroların olmayışı, **B.** Madde yazımında gerekli olan literatüre ulaşmada finansal zorluklar, **C.** Zengin bir metin veri tabanının bulunmayışı gibi aşılması hayli zor pek çok problem durmaktaydı. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen, yazar ve hakemlerin kişisel gayretleriyle üstesinden gelmeye çalıştıkları bu maddi sorunlarla birlikte maddelerin yazımına başlandı. Hakem onayından geçen ilk madde, verilerin toplandığı ağ sayfasında 1.11.2019'da Yürütme Kurulu üyeleri tarafından onaylandı. Ocak 2021'de 693, Ocak 2022'de 1054 sözcük daha yazılıp onaylandı. Mart 2022'ye gelindiğinde ise A harfiyle başlayan tüm maddelerin (1759 adet) yazımı tamamlanmıştı. Böylece, yaklaşık iki buçuk yıl içinde A harfiyle başlayan sözcüklerin tamamı yazılmış oldu. Ancak iş bununla bitmiyordu. Yazımı tamamlanan maddelerde üslup tutarsızlıkları, bilgi eksikleri ve yanlışları, teknik aksaklıklar gibi bir dizi problem bulunmaktaydı.

Türkçenin Köken Bilgisi Sözlüğü'nün, mevzuatta bir editörü olmadığı halde, Atatürk'ün kurduğu Türk Dil Kurumunun itibarının zedelenmemesi ve bu tür bilimsel çalışmalarda editörlüğün elzem olduğu düşüncesiyle kişisel ve gayriresmî olarak, maddi bir karşılık talep etmeksizin bu işi üstlenmeye karar verdim. Böylelikle her maddeyi yeniden işlemeye başladım. Bu hizmeti, maddelerin yazılıp hakem onayından geçmeye başladığı Kasım 2019'dan Mart 2022'ye kadar sürdürdüm. Mart 2022'de tüm maddelerin (gayriresmî) editörlüğünü tamamlayıp A fasikülünü TDK Başkanlığına teslim ettim. Bu maddelerden 369'una yazarlık, 301'ine de hakemlik (toplam 669 madde) yaptığım için, editörlük işinin farklı yazar ve hakemlerce yazılıp onaylanan 1090 maddeyi haiz olduğunu da belirtmeliyim.

Aşağıda yer alan pilot maddeler bir Türkçe kök, bir Türkçe türev, bir Türkçe birleşik kelime, iki Arapça alıntı, bir Arapça kökten Türkçede türetilmiş sözcük, bir doublet (İtalyanca ve Fransızca) alıntı, bir Dil Devrimi sözcüğü olup kendi yazdığım maddelerdir.

1. *āç* “(karnı) aç”.

İlk defa Bilge Kağan yazıtında (735) tanıklanır. Türkmençe *āç* ve Yakutça *ās* biçimlerinden, aslen uzun ünlülü olduğu anlaşılır (Tekin 1995: 171). Eski Türkçeden itibaren temel anlamının yanı sıra “açgözlü” mecazlaşmasıyla görülür. Eski Uygurca tıp belgelerinde *aç karın* “aç karın”, *aç bağırsuk* a.a., Manihaist metinlerde *aç suvsuz* “aç susuz”, Karahanlıcada *aç bol-* “aç olmak,

iştahı kabarmak”, Harezmi Türkçesinde *aç kal-*, *aç tut-* “aç bırakmak” ibarelerinde görülür (EDPT: 16; UW: 37; Arat 1979: 4522; Yüce 1993:187/7). Eski Anadolu Türkçesinde *ac* biçiminde *cim*’le (چ) yazılır. Meninski lugatında madde başı *ac* (اچ), madde içi örnekler *aç* (اچ) biçimindedir: *aç karnına* (اچ کړنه), *gözi açdur* (اچدر کوزی) (1680: 55). Eski Anadolu Türkçesinde, arkaik araç durumu ekiyle kalıplaşmış *acın* “aç halde; açlıktan” zarfı sıklıkla görülür: *kût bulmadın ger acın ölesin* (Ahmedî, İskender-nâme, 1390). Kamus-ı Türki’de, bilinen anlamlarının yanında “kuraktan ziyade kavrulmuş toprak” anlamı da verilip *aç acına* “aç olarak, bir şey yemeksizin”; *aç doyurmak* “fukarayı it’âm etmek”; *aç karnına* “aç iken, daha bir şey yemeden” deyimleri kaydedilir.

Az. T. *ac*; Türkmence, Gagavuzca, Halaçça *āç*; Özbekçe *āç*; Başkurtça *as*; Kazakça, Nogayca, Karakalpakça, Tuvaca *aş*; Hakasça *as*; Yakutça *ās*, Çuvaşça *vış* dışındaki Türk lehçelerinde özgün biçim korunur.

türk bodun aç erti (Bilge Kağan Yazıtı, 735).

közi tok kerek neñke suklanmasa / közi aç todumaz bu dünyā yēse (Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, 1069).

bu kün men aç kaldım aş yok ermiş nelük halknı konukladın (Rabgûzî, Kısasü’l-Enbiyâ, 1310-11)

zâlim işledügi güçi ne bilür / karnı aç mülhid orucı ne bilür (Mantıku’t-Tayr, 1317).

kassâb çeşmesi boğazından cümle Van ‘askeri aç kurd koyuna girer gibi girdiler (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 17. yy.)

Kaynaklar: EDPT; ESTY; KEWTS; TETTL; UW; Arat, R. R. (1979), Kutadgu Bilig I Metin, 2. Baskı, Ankara: TDK Yayınları; Tatçı, M. (1990). Yunus Emre Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları, 96.s.; Tekin, T. (1995). Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler, Ankara: Simurg; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi IV. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 305 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu - Dizini (Hzl. Y. Dağlı - S. A. Kahraman), İstanbul 2000: Yapı Kredi Yayınları, 133.s.; Yavuz, K. (2007). Gülşehrî’nin Mantıku’t-tayr’ı (Gülşen-nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma, 2 Cilt, Ankara: Kırşehir Valiliği Yayını (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10685,girispdf.pdf?0>), 2197; Akdoğan, Y. (tarihsiz). Ahmedî, İskender-nâme, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10667,ahmediskendernameyasarakdoganpdf.pdf?0>), 1249.

2. adım “yürümek için yapılan ayak atışlarının her biri” < T. *āt-* + T. eylemden ad yapım eki *-m*.

Harezm ve Eski Anadolu Türkçesinden (14. yy.) itibaren tanıklanır. Eski Türkçede tanıklanmayan kök biçim (*āt-*) Türkmencenin ağızlarındaki *āt-* “adım atmak” olarak korunur; Süheyl ü Nevbahar, Muhammediye gibi Eski Anadolu Türkçesi metinlerde *ad-* “adım atmak” biçiminde geçer (TTS I: 20; Tietze-Tekin 1989: 287; KEWTS: 53). Meninski lugatında “*adüm* (أدم) Ar. hatve (خطوة), Far. gâm (گام), Lat. gressus” olarak tanımlanıp “*bir kaç adüm karşı varüp elin eline aldı; adüm adüm* (أدم أدم) “adım adım (gradatim, pedatim); *adüm admak / atmak* (ادمق ادمق) veya *adlamak* (أدلمق); *adümlamak* (أدملق) “adım atmak” (gressum facere) olarak kayıtlıdır (1680: 116).

“Adım” için Türk lehçelerinin bir kısmında *adım*, bir kısmında *atlam* kullanılır: Kzk., Kkp., Nog., Tat. *adım*; Az. *addım*; Trkm. *ādim*; Bşk. *azım*; Karay, Krç. Blk. *atlam*; Hak. *altam* vd. Tuvacada ise *bazım* (< *bas-* “basmak”) ve *tepkiiş* (< *tep-* “ayakla vurmak, tepmek”) kullanılır.

körer-men bir adım ornı hālī ermez cümle kök üzesi ferīşte birle tolug turur (Nehcü’l-Ferâdis, 1358).

ferşdin ‘arşka tegi yeter adımı (Kıyasü’l-Enbiyâ, 1310-11).

agu içmedin lokmasın kim yudar / belâ çekmedin adımın kim adar (Süheyl ü Nevbahar, 14. yy.).

gören cemālūñi hayrân kalur turur gidemez / sözün edebilemez adımın adabilemez (Taşlıcalı Yahya Bey Divanı, 16. yy.).

Kaynaklar: KEWTS; TTS; Meninski, F. M. (1680). Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, İstanbul: Simurg Yayınları; Çavuşoğlu, M. (1977). Yahya Bey Divan (Tenkidli Basım), İstanbul: İ.Ü. E.F. Yayınları, 163/2; Eckmann, J. (1984). Nehcü’l-Ferâdis, Uştmahların Açık Yolu, Cennetlerin Açık Yolu II: Metin, (Hızl.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları; Tietze-Tekin (1989). “Tarama Sözlüğü Üzerine Bazı Açıklamalar” 1989, Cilt 5 , Sayı 13, 285-294.s.; Ata, Aysu (1997). Kıyasü’l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II Dizin, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; 238r/19-20; Ata, A. (1998). Nehcü’l-Feradis Dizin-Sözlük, Ankara: TDK Yayınları, 149/9; Tatar Têlénêñ Añlatmalı Sözlégé, Tom I, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı 1997; Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları; Arıkoğlu, E. (2005). Örnekli Hakasça - Türkçe Sözlük, Ankara: Akçağ; Azerbaycan Dilinin İzahlı Lüğeti (Hzr. Ağamusa Ahundov), Bakı: Şerk-Gerb 2006; Ölmez, M. (2007). Tuvacanın Söz Varlığı, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag; Eker, S. (2013). “Ana Türkçedeki Uzun Ünlülerin Kıpçak Dillerindeki Kimi İzlerine Dair”, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Semih Tezcan’a Armağan, Cilt:13, Yıl:13, 13:145-167.s.; Kazak Edebi Tiliniñ Sözdigi, Tom I, Almatı 2011.

3. aşer- “hamilelikte bazı yiyeceklere karşı aşırı düşkünlük göstermek, çok arzulamak veya nefret etmek, tiksirmek” < T. aş + T. yér-. bk. aş; bk. yer-.

T. aş “aş” + yér- “kötü bulmak, beğenmemek” (TETTL I: 140). İlk kez DLT’de aş yér- “yemekten tiksirmek” olarak geçer (DLT: 427). Eski Uygurcada yér- eyleminin ér- varyantının da (türevleri için bk. OTWF: 287, 366, 772) bulunması, günümüzdeki aşer- biçiminin daha eskiye dayanan bir aş ér- varyantının olabileceğini düşündürür ancak Osmanlıca metinlerde ve sözlüklerde, eylemi çoğunlukla /ye/ (ی) ile kaydedilmiştir: aş yermek (يرمك أش): to loathe cooked food and long for nasty things; to long for unusual food like a pregnant woman (yemek yemeyi istememek ve hoş kokmayan şeyleri canı çekmek; gebe kadın gibi değişik gıdaları yemek istemek)” (TELex:117); aş yermek (galatı aş ermek) “gebe kadın yemekten tiksirmek, (KamTü: 72).

er aşig yérđi (Kaşgarlı Mahmut, Dîvânu Lugâti’t-Türk, 1072).

şöyle sîr itdünj cihân halkın simâtundan şehâ / iştihâya aş yéredđi mâ ‘ideñde her şikem (Figâni Divanı, 16. yy.).

ol lebler ile aş yérer belki kanuma / imrenmesün dehânu meded iki cânlıdur (Bâki Dîvânı, 16. yy.).

Meselâ profesör kadınlarda “aşerme”yi anlatıyor değil mi? Profesör müfrit aşermeyi bir nevi şımarıklık olarak telâkki eder (Akşam, 15.05.1937).

Kaynaklar: KamTü; TEx; TETTL; Küçük, S. (1994). Bâki Dîvânı, 120.s.

(=<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10596,bakidivanisabahattinkucukpdf.pdf?0>); Cankurt, G. Ç. (2015). Figâni Divanı Gramatikal İndeksi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Yrd. Doç. Dr. Ali İhsan Yapıcı), 16. s.; Akkoyunlu Ziyat (2014). Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lugâti’t-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, Ankara: TDK Yayınları; Akşam Gazetesi Arşivi.

4. adam “insan; erkek” < Ar. âdem (آدم) “Hz. Adem”.

Kitab-ı Mukaddes ve Kur’an-ı Kerim’de zikredilen ilk insan. İbranice *âdhām* “toprak, insan; insanlık” sözcüğünün kutsal kitaplarla tüm dünyaya yayılması sonucu, dünya dillerinde özel olarak ilk peygamberin adı; genelleşerek de kişi adı ve soyadı olarak kullanılır. Köken bilgisi çalışmalarında, özgün anlamının “toprak” olması sebebiyle, Latince *humus* “toprak” ve *homo* “insan” ile karşılaştırılarak incelenir. Türkçede özgün biçim *âdem*, kişi adı; ünlü uyumuyla ortaya çıkan ikincil biçim adam “kişi, insan” karşılığında kullanılır (TETTL; WebsDic.).

Manihaist muhite ait Eski Uygurca belgelerde kişi adı (*Adam Togrıl*) ve “insan” için kullanılır: *başlantı yetinç adam agunı* “Başladı yedinci insan (?)’sı”. Eski Uygurcadaki biçim, Yeni Farsça (آدم)’den geçmiştir (UW; DTS).

Arapça *âdem* (آدم) ve *âdemî* ise, Türkçede Karahanlı Türkçesi ilk Kur’an çevirilerinden itibaren “Hz. Adem, ilk insan, ilk peygamber; Hz. Adem’in soyundan gelenler, Ademoğulları; insan, kişi, beşer” anlamlarıyla görülür: *ay âdem ukturgıl anlarka atlarını* “Ey Adem! Onlara adlarını izah et.” (TİEM 73 5r/6); *yarattımız ok kişilerni ya’ni âdemni kurug balçıkdn* “İnsanları, yani ademi balçıktan yarattık.” (TİEM 73 193 v/1); *yaratıldı âdemî küçsüz* “İnsan güçsüz yaratıldı.” (Ata 2004: 26/7a3). Kutadgu Bilig’de “yeryüzündeki ilk insan (Adem)” için *apa* sözcüğü kullanılır: *apa oğlanı* “insanoğlu”; *apalı havalı ajun* “Ademli Havvalı kainat” vd. bk. *apa*.

Codex Cumanicus’ta Hz. Adem’in adı olarak ve *adam* biçiminde kayıtlıdır: *adam yazuhı için ölümlü bolduh* “Adem’in günahı yüzünden ölümlü olduk.” Harezmi-Altonordu ve Çağatayca döneminde, aynı anlamlarla *âdem* (آدم) ve *âdemî* “insan” biçimlerinde kullanımı sürer: *âdemî suretli boldı* “İnsan görünümlü oldu” (Mukaddimetü’l-Edeb, 1128-1144); *biz âdemni yaratmazdan aşnu aymadımız mu kim âdem oğlanları cin bini’l cänn meñizlig kan tökgeyler tip* “Biz Adem’i yaratmadan önce söylemedik mi ki, insan oğulları cin bini’l cänn gibi kan dökecekler diye.” (Kıyasü’l-Enbiyâ, 1310); *ni yañdın sorsangız anıarmen iy cän / keşik kuş âdemî cinn ü periden* “Ne hakkında sorsanız anlarım ben ey can / Geyik, kuş, insan, cin ve periden” (Hüsrev ü Şirin, 1341); *takı âdem köñli harâmını ârzular takı harâmka kasd kılur* “Ve insan gönlü haramı arzular ve harama niyetlenir.” (Nehcü’l-Ferâdis, 1358); *erür evvel âdem muhammed sonı* “İlk (peygamber) Adem, sonuncusu Muhammed’dir.” (Mu’inü’l-Mürîd, 15. yy.); *barınça altı cihet, yitti kök ü dört erkân / cihânda bolganiça nesl-i âdem ü havvâ* “Var oldukça altı yön, yedi gök, dört erkan (unsur) / Cihanda olduğu müddetçe Adem ile Havva nesli (Mevlâna Sekkâkî Divanı, 15. yy.); *alur ol yüz ağız birle perî vü âdemî köñlin* “O yüz ve göz ile, peri ve insanların gönlünü çeler.” (Lutfî Divanı (15. yy.); *imdi âdemdin tâ bu vaktgaça kim târih minde yetmiş birde turur* “Şimdi Adem’den bu zamana kadar tarih 1071’dir (Şecere-i Terâkime, 1659-60) vd.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinde Arapça özgün imlasıyla (آدم) ve ilerleyici benzeşmeyle ortaya çıkan *adam* (آدام) biçimiyle görülür: *bir kuş indı bu kula gökten bayık / söyledi adam* (آدام) *diliyle eyle bil* (Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha, 14. yy.); *kudretinden çün düzetdi ‘âlemi / kendü nûrından yaratdı âdemi* (Mantuku’t-Tayr, 1317) vd.

Osmanlıcada da hem *âdem* hem *adam* biçimlerinin yan yana kullanıldığı, Batılıların yazdığı Latin harfli Osmanlıca gramerler, sözlükler ve konuşma

kılavuzları sayesinde anlaşılır. Meninski lugatında (1680) آدم *ādem* “إنسان *insān*. Homo, adamus” maddesinde *ādem oğlanı* “insan oğlu”; *ieban ādem* “yabani, vahşi adam”, *ādem ierine tutmak* “adam yerine koymak”, *ādem ierine tutmamak, komamak* “adam yerine koymamak”; *ādemine göre* “adamına göre” açıklamalarında, Latin harfli *ādem* yazımı görülür. Filippo Argentin Regola del Parlare Turcho, 1533 ve Jakab Harsányi-Nagy, Colloquia Familiaria Turcico-Latina (1672)’de ise, *ādem* biçiminin yanında *adam* da kayıtlıdır: *adamdān adamā farch uar* “Adamdan adam fark var”; *giüzel, şöhetli, okumis ve is györmis adam ola* “Güzel, şöhetli, okumuş ve iş görmüş adam olmalı”. (Merhan 2009: 127; Kara 1973: 80).

Müslüman Türk boylarının dillerinde (*kişi* sözcüğünün yanı sıra), olağan ses değişimleriyle kullanımı sürer: Tatarca *edem*, Başkurtça *ezem*, Uygurca *adem*, Özbekçe *ādam*, Kazakça, Kırgızca, Türkmençe, Karaçay-Malkarca, Azerbaycan Türkçesi *adam* vd. Sibirya lehçelerinde ise “insan” anlamında, Eski Türkçe *kişi* sözcüğü kullanılır (Altayca, Tuvaca *kiji*; Hakasça *kızı*, Yakutça *kihi* vd.). Bk. *kişi*.

dīni islām kendüsi comard adam / yohsula etmek virür her dem-be-dem (Şeyyad Hamza, Yusuf ve Zeliha, 13. yy.).

beg olıçak oda yakar ‘ālemi / öldürür zulmıyla yüz biñ ādemi (Mantiku’t-Tayr, 1317).

kendü hālın bilmeyen ādem degül / aña hayvān dir-iseñ sen gam degül (Âşık Paşa, Garib-nâme, 1330).

nitekim togdıydı ādem atamız / togdı kopdı atasuz u anasuz (Âşık Paşa, Garib-nâme, 1330).

ādem oğlanı kaçan yohsul ola çalaba yalvarur (Tebareke Tefsiri, 1330).

ādem oğlanı hiç dek oturmaya / belā darta iyliğı götürmeye (Süheyl ü Nevbahar, 14. yy.).

yılanuñ ağızına vurdı azuların dökdi ‘akrebe vurdı boğunların kesdi tā kim ādem oğlanın incitmeyeler (Tārih-i Şāhi, 1572).

biñ mübtelāyı mihnet ile her dem öldürür / dil-ber mülāyım olmayıcak ādem öldürür (Baki Divanı, 16. yy.).

Kaynaklar: LOsm; TETTL; TTK; WebsDic; Meninski, F. M. (1680). Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae, İstanbul: Simurg Yayınları; Ebüzziya Tevfik (1891). Lugat-ı Ebüzziyâ, İstanbul: Matbaa-i Ebüzziya; Hazai, György (1973). Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert: Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsány, Budapest: Akademiai Kiado; Eckmann, J. (1984). Nehcü’l-Ferādis,

Uştmahların Açuç Yolu, Cennetlerin Açık Yolu II: Metin, (Hızl.: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), Ankara: TDK Yayınları; Schwarz, H. G. (1992). An Uyghur-English Dictionary, Western Washington University; Yüce, N. (1993). Mukaddimetü'l-Edeb, Ankara: TDK Yayınları; Küçük, S. (1994). Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım), Ankara: TDK Yayınları; Kargı Ölmez, Zuhâl (1996). Şecere-i Terakime (Türkmenlerin Soy Kütüğü), Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi Simurg; Tatar Têlênêġ Añlatmalî Sözlêġê, Tom I, Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı 1997; Karaağaç, G. (1997). Lutfî Divanı Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları; Ata, Aysu (1997). Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları), I Giriş-Metin-Tıpkıbasım; II Dizin, Ankara: TDK Yayınları; Ata, A. (1998). Nehcü'l-Feradis Dizin-Sözlük, Ankara: TDK Yayınları; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi III. Kitap, (Hızl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1999; Naskali, E. G.-Duranlı, M. (1999). Altayca-Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları; Eraslan, K. (1999). Mevlâna Sekkâkî Divanı, Ankara: TDK Yayınları; Tavkul, U. (2000). Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü, Ankara: TDK Yayınları; Hacıeminoğlu, N. (2000). Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri, Ankara: TDK Yayınları; Arıkoğlu, E. (2005). Örnekli Hakasça - Türkçe Sözlük, Ankara: Akçağ; Azerbaycan Dilinin İzahlı Lûġeti (Hzr. Ağamusa Ahundov), Bakı: Şerk-Gerb 2006; Ölmez, M. (2007). Tuvacanın Söz Varlığı, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag; Yavuz, K. (2007). Gülşehri'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşen-nâme) Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma, 2 Cilt, Ankara: Kırşehir Valiliġi Yayını (<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10685,girispdf.pdf?0>); Toparlı, R.-Argunşah, M. (2008). Mu'inü'l-Mürîd, Ankara: TDK Yayınları; Adamović, M. (2009). Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi (Çev. A. Merhan), Ankara: TDK Yayınları; Kazak Edebi Tilinin Sözdüġi, Tom I, Almatı 2011; Kırgız Tilinin Tüşündürmö Sözdüġü, Birinçi Bölük, Bişkek 2019.

5. aktar “baharat veya güzel kokular satan kimse veya dükkân”
< Ar. ‘aṭṭār (عطار) “koku ve ilaç satıcısı”.

Ar. ‘aṭṭār (عطار) “koku, parfüm, esans” kökünden türeyen meslek adı.

Türkçede 13. yüzyıldan itibaren tanıklanır. Aktar biçimi aykırılışma (benzeşmezlik; dissimilation) sonucunda ortaya çıkar. Regola del Parlare Turco'daki *actâr* ve Meninski lugatında vulgar kaydıyla belirtilen *achtar*, aykırılışmanın en geç 15. yüzyılda gerçekleştiğini gösterir. Lehçe-i Osmani'de “sabıkta itriyat satan, miskçi, baharcı. Halen hırdavatçı” olarak tanımlanır.

Türkçede “güzel kokulu esans satıcısı, parfümerici; tıbbi ilaç satıcısı, eczacı” anlamının yanı sıra “mahalle aralarında iğne iplik gibi ufak tefek şeyler satan dükkâncı” karşılığında da kullanılır (KamTü.).

terāzū anga gerek bakkāl ola / ya bezirgān tājir ü 'attār ola (Yunus Emre Divanı, 13. yy.).

ben gül severem anuñ için hārī severem / ben şekker için külb-i 'attārī severem (Kadı Burhaneddin Divanı, 1393.).

derzileri ve haffāfları ve attārları ve kahvehāne ve kuyumcuları ve bozahāneleri gāyet çokdur, ammā zırhcıları yokdur (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 17. yy.).

Kaynaklar: DMWA; KamTü; LehçOsm; TETTL; Meninski, F. M. (1680). Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae III, İstanbul: Simurg Yayınları, 731.s.; Ergin, M. (1980). Kadı Burhaneddin Divanı, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fak. Yay., Tatçı, M. (1990). Yunus Emre Divanı, Ankara: Akçağ Yayınları, 341.s.; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini (Hzl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul 2002: Yapı Kredi Yayınları, 217.s.

6. aktariye “aktarın sattığı şeyler”

Ar. ‘aṭṭār (عطار) “koku ve ilaç satıcısı” sözcüğünden Osmanlıcada (‘aṭṭāriyye عطاريه) türetilir. Yazı dilinde 18.-19. yüzyıldan itibaren tanıklanır.

bu makûle kahve ve attāriye ve duhān fūrūht edenlerden fevt olanların tereklerinden duhāncı esnāfının alacağı ne vechile alınır ise kahveci tüccārının dahi alacağı ol vechile edā olunup... (İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil, 1822- 1831).

çam dolap ve eczā ve’ attāriye ve sāir hırdavat (Anadolu Sadāreti Mahkemesi 2 Numaralı Sicil, 1835-1841).

Tahtakalede Tabir efendinin aktariye dükkânından yangın çıkmış, dükkân tamamilen yanmıştır (Akşam, 22.03.1932).

Kaynaklar: DMWA; İstanbul Mahkemesi 154 Numaralı Sicil (H. 1237-1246 / M. 1822- 1831), cilt: 88, sayfa: 439, hüküm no: 246, orijinal metin no: [88a-1], Akşam Gazetesi Arşivi.

7. Alman “Cermen soyundan olan halk” < Fr. *Allemand* < Lat. *alamannus*, *alemannus* “Ren, Tuna ve Main ırmakları arasında yerleşmiş Cermen halkları konfederasyonu”.

Türkçeye mükerrer alıntı (doublet) olarak girmiş sözcüklerden. Eski Anadolu Türkçesinde İtalyancadan *Alaman* (< Alamanno), Osmanlıcanın son döneminde Fransızcadan *Alman* (< Fr. Allemand) biçiminde geçer. Meninski lugatında (1680) “*alaman* (الامان): Germanus. Alaman daghı (طاغی الامان): Alpes Germaniæ (alman Alpleri)”; Lehçe-i Osmani’de (1876) “*Alman* (المان / الامان): Almanyalı. Almanca Germany vilâyeti, aslında Nemse, nemçe el-yevm Prusya,

Bavyera, Saksonya, Vitenburk, Badhes, Maklemborak, Vaymar, Oldenburk, Bronzevik, Maynengen, Koporak, Anheld, Rudostad, Valedik, Cemahir, Ansa, Atik memâlikini hâvi bir ülkedir” olarak açıklanır.

Alaman, halk ağzında “Almanlar; Almanya”, argoda “(büyük para olduğu dönemde) bütün on liralık” karşılığında kullanılmıştır (TETTL: 66; Devellioğlu 1980: 55). Redhouse, bilinen anlamlarından başka “a plundering expedition; a foray; a raid (“yağma için düzenlenen sefer; çapul; akın”)” anlamını da kaydeder (TELex: 180).

tatar u as u efrenğ ü alaman / ki biri yüz ere virmezdi âmân (Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme, 14. yy.).

sultân gıyâse'd-dîn dahı bir müddet evin ve ehl-i 'ayâlin adada koyup alâmân iline varmışdı alâmân begi aña firâvân ni'am ve emvâl virmişdi (Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme, 1423).

anur darbından iklîm-i alâmân / olubdur niçe kez alan ü talan (Edirneli Nazmî Dîvânı, 16. yy.).

alaman dağlarında fîl kadar bir ayu dutup kırk sene kâmil bu ayuyu macaristânda oynadup vâfir hazîne peydâ edüp (Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi, 17. yy.).

Kendisi Fransız edebiyatını güzel tedris eylediği gibi bir de bir Alman muzika muallimesi vardır ki gitara ve keman ve harpe ve piyano sazlarını pek mükemmel tedris eder (Ahmet Midhat Efendi, Müşâhedât, 1890).

... bu hâl-i iptilâyı Alman şairi Goethe meşhur Werther hikâyesinde gayet tabîî bir surette tasvir etmiş olduğundan bir kere de o hikâyenin Fransızca tercümesini okumak lâzım olduğunu Mösyö Piyer ne kadar ciddi bir tavır ile şakirdine tefhim etmiş idi (Recâizâde Mahmut Ekrem, Araba Sevdası, 1896).

Kaynaklar: CNRTL; LOsm; TEx; TETTL; Meninski, F. M. (1680). Thesaurus Linguarum Orientalium Turcicae-Arabicae-Persicae I, İstanbul: Simurg Yayınları, 373. s.; Ahmet Midhat Efendi (1890). Müşâhedât, (Ed. E. Kolaç, Transkripsiyon: E. Arslan-M. Ever-G. Yüksel), Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları 2018, 152. s.; Recâizâde Mahmut Ekrem (1896). Araba Sevdası (Ed. Sabahattin Çağın-Fazıl Gökçek), İstanbul: Özgür Yayınları, 63/312. s.; Ayan, Hüseyin (1979). Şeyhoğlu Mustafa Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd) İnceleme-Metin-Sözlük, Konu Dizini, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi. 298. s.; Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi VI. Kitap, Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyon-Dizini (Hızl. S. A. Kahraman-Y. Dağlı), İstanbul 2002: Yapı Kredi Yayınları, 217. s. Bakır, (2008). Yazıcızâde Ali'nin Selçuk-Nâme İsimli Eserinin Edisyon Kritiği, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi

(Danışman: Prof. Dr. Hüseyin Salman), 178. s.; Üst, Sibel (2011). Edirneli Nazmî Dîvânı (İnceleme-Metin), Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, 1423. s. (<http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/dosya/1-292426/h/edirneli-nazmi-divanisayfa19903981.pdf>), 3830. s.

8. aç “birbirini kesen iki yüzey veya aynı noktadan çıkan iki yarım doğrunun oluşturduğu geometrik biçim, zaviye” < T. aç- + T. eylemden ad yapım eki -ı. bk. aç-

Atatürk tarafından yazılan Geometri kitabında (1937), Arapça *zâviye* karşılığında türetilen geometri terimi. Aç- eyleminden Türkiye Türkçesindeki -I eylemden ad yapım eki ile türetilir. Dil Devrimi yıllarında aynı ekle *anı*, *yeti*, *güdü*, *duyu*, *konu*, *sanı* vb. birçok sözcük oluşturulur (OTCK). Atatürk, Geometri kitabında “zâid” için *artı*, “taksim” için *bölü*, “madrûb” için *çarpı* terimlerini de aynı ekle türetmiş; “nâkıs” için de Eski Türkçede *eksü-* eyleminin Türkiye Türkçesindeki kök biçimini (bkz. *eksi*) önermiştir.

Açı sözcüğünün “görüş, yön” anlamı, İngilizce ve Fransızcadaki “açı” anlamı *angle* sözünün “bakış açısı” anlamından yapılan bir anlam kopyasıdır.

Bir aç, bir noktadan ayrılan iki doğru çizgi arasındaki açıklıktır (Atatürk, Geometri, 1937).

Düşey olarak görüş açısı daha da küçüktür, çünkü gözün altındaki elmacık kemikleri ile gözün üstündeki kaş kemerleri bakışı daraltırlar (Suut Kemal Yetkin, Rönesans Sanatı, 1943).

Bu şekiller, bize kolaylıkla anlatırlar ki, ekvator dan kutba doğru gidildikçe, gök ün kutbu ve ekvatoru ile yıldız yörüngelerinin ufuk üstünde yaptıkları aç, coğrafî enlem ile değişir. (Besim Darkot, Kartografya Dersleri, 1947).

Kaynaklar: WebsDict.; Coll.Dict.; CNRLT; OTCK; Atatürk, Mustafa Kemal (2017). Geometri (1937 Yılındaki Baskıdan Tıpkı Baskı). Ankara: TDK Yayınları; Darkot, Besim (1947). Kartografya Dersleri, Üçler Basımevi, 25. s.; Yetkin, Suut Kemal (1943). “Tanıtma: Rönesans Sanatı. Yazan: Mazhar Şevket İpşir, İ.Ü. Yayınları, 1942”, DTCF Dergisi, Cilt 1, Sayı 1, 100. s.; Baga, E. (2012). Osmanlı Klasik Dönemde Cebir. Yayımlanmamış Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı İslam Felsefesi Bilim Dalı.

GÜNAY KARAAĞAÇ VE TÜRK DİLİ ARAŞTIRMALARI

Prof. Dr. Mustafa ÖNER

Günay Karaağaç ve Eğitimi

Türkiye Türkolojisi ve dolayısıyla gelişen Türk millî bilinci XX. yüzyılın başlarında, özellikle 1908 Meşrutiyet devriminin daha serbest düşünce ortamında gelişen objektif bilimsel düşünce ortamında doğmuştur: Ahmed Midhat, Ömer Seyfeddin, Şemseddin Sami, Necib Asım, Ziya Gökalp, Fuad Köseraif, Bursalı Mehmed Tahir, Veled Çelebi, Necib Türkçü, Rıza Tevfik, Fuad Köprülü gibi yazar ve bilginler hem Batı'daki Türkoloji yayınlarını ülkeye taşımakta hem de Türk yazı dilinin ve genel olarak siyasî ve kültürel düzeyde Türk millî kimliğinin oluşmasına çalışmaktadır (Sadoğlu, 2003: 107-187; Levend, 1972: 300-388; Heyd, 1979: 123-172). Bu iklimde Avrupalı bir bilim disiplini olarak gelişen Türkiye Türkolojisinin öncü hocaları sayabileceğimiz Fuat Köprülü, Yahya Kemal, Reşit Rahmeti Arat, Zeki Velidi Togan, Ahmet Hamdi Tanpınar, Mecdud Mansuroğlu İstanbul ekolünü kurmuşlardır.

Günay Karaağaç (1949-2021) da İstanbul'da bu ilk kuşak hocaların asistanları olan Muharrem Ergin, Mehmet Kaplan, Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Necmettin Hacıeminoğlu, Ali Alparslan, Ömer Faruk Akün, Kemal Eraslan, Mertol Tulum gibi hocalarının dersleri ve bilimsel araştırmaları çevresinde yetişmiştir. İzmir kırsalında doğup büyüyen G. Karaağaç, İzmir'de Karşıyaka Lisesi mezunudur ve şehir merkezinde yatılı okuduğu bu tarihî lisede Nahit Ulvi Akgün ve Samim Kocagöz gibi öğretmenlerden eğitim almıştır. 1967'de girdiği İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden ise 1971'de mezun olmuştur; köyünden gelip Karşıyakalı olan genç bir de İstanbulludur. Tanıkların anlatımlarına göre, öğrenciliğinde parlak zekâsı ve çalışkanlığı ile hocalarının dikkatini çekmiştir. 1972-1975 yılları arasında Bergama Lisesinde, 1975-1978 yıllarında İstanbul Ticaret Lisesinde edebiyat öğretmeni olarak çalışmaya başlamıştır. Belirtmek isterim ki derslerinde ve bilimsel araştırmalarında, zekâsı kadar meseleyi hemen ortaya koyan ve doğrudan sonuca odaklanan bu öğretmenlik ustalığı ve pratiği de çok dikkat çekiciydi.

G. Karaağaç, 1978'de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Umumi Türk Dili Kürsüsüne asistan oldu. Kürsü Başkanı Prof. Dr. Muharrem Ergin (1923-1995) ve Doç. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu

(1932-1996) onun hem Türk dili hem de Türk millî kültürü bakımından çok etkili olan hocalarıdır.

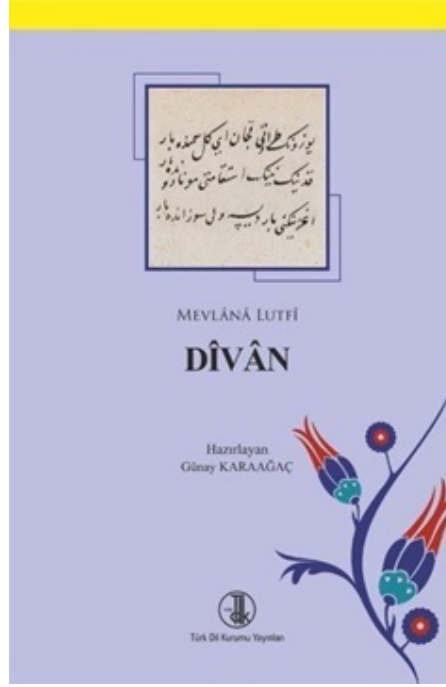

Metin Bilgisi (Tekstoloji) Çalışmaları

Ali Şir Nevai gibi Türkistan'ın merkezinden, Heratlı bir edip olan Çağatay şairi Mevlana Lutfi'nin divanı, danışmanı Muharrem Ergin tarafından kendisine doktora tezi konusu olarak verilmiştir. Bu divanın 20 kadar nüshasına dayanarak kurduğu metni tenkitli neşre hazırlamıştır. 1983'te savunulan bu kapsamlı doktora tezi, o yıl bizzat TDK üyesi olsa da çok sonra bu kurumun yayınları arasında basılabilmıştır: *Lutfi Divanı: Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım* Ankara 1997, XXXIX + 732. s. (gözden geçirilen ikinci baskısı: *Mevlânâ Lutfi-Divânı*, Hazırlayan: Günay KARAAĞAÇ, Ankara 2020, 2. Baskı, 948 s.)

Bu yayının girişindeki *Oğuz-Kıpçak Unsurları; Eski Türkçedeki Gelişmelerin İzleri ve Çağatayca Hususiyetler* bölümleri; devrin diğer eserlerinden, *Mirâcnâme, Letâfetnâme, Muhabbetnâme, Gedâi Divanı, Mahzenü'l Esrâr* gibi metinlerden ses ve şekil bilgisi unsurlarının tespiti ile gramer karşılaştırmasına dayanmaktadır. G. Karaağaç, R. R. Arat'ın kurduğu ve *Kutadgu Bilig* ve *Atabetü'l-Hakâyık* yayınlarıyla örneğini verdiği tarihî ve karşılaştırmalı filoloji yöntemleriyle Lutfi Divanı'nın metnini ve dizinini yapmıştır. R. R. Arat'ın vefatıyla eksik kalan *Kutadgu Bilig İndeksi* M. Ergin'in yönetiminde kürsüde hazırlanmış ve Ankara'da Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü'nde 1979'da basılmıştı; işte bu gramer indeksi İstanbul Türkoloji

mektebinin ve tabii olarak G. Karaağaç'ın sonraki bütün çalışmalarında da yaptırdığı lisansüstü tezlerde de örnek aldığı bir yayın oldu.

G. Karaağaç, *Lutfi Divanı*'nın giriş bölümünde de metnin ses ve şekil özelliklerini tek tek fişlemiş ve saydığı özelliklerin sıklık oranlarını göstermiştir. Türk üniversitelerinde klasik Türk edebiyatının birçok eserinin dizin veya sözlük yapılmadan sadece metin transkripsiyonlarının verildiği dikkate alınınca Lutfi Divanı'nın böyle işlenmesi dil araştırmaları için iyi bir örnektir.

Öğrencisi ve arkadaşı Halil Açıkgöz ile birlikte topladıkları Azerbaycan manileri külliyyatını da bu titiz metin yayını çalışmalarına eklemek gerekir: İzmir'e geldiğinde daktilo metnini rafta hazır gördüğüm ve Türk Dünyasının ortasına henüz Demir Perde geriliyken Azerbaycan Türkçesinin o dönemde nadide bir örneği olarak duran bu büyük metne kendisinin emriyle bir lugatçe hazırlayıp eklediğim çalışma, ülkemizde maalesef eksik olmayan şahsi rekabet duygularının kurbanı olarak çok geç yayımlanma imkânı buldu: *Azerbaycan Bayatıları* (Haz. G. Karaağaç; H. Açıkgöz Ankara, 1998: TDK Yay. 706) başlıklı bu eserde 80'li yıllarda Azerbaycan Cumhuriyeti, İran ve Irak'tan derlenen Azerbaycan Türkçesi *bayatı* yayınları edisyon kritik yöntemi ile

birleştirilmiş ve 681 sayfalık özgün bir metin meydana getirilmiştir, kitapta 6000'den fazla Azerbaycan manisi vardır.

Altayistik Yaklaşımı

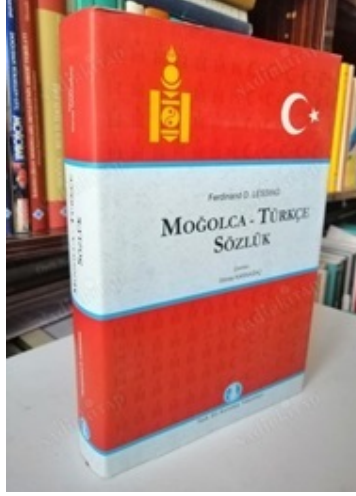
Prof. Dr. G. Karaağaç, Moğolca başta olmak üzere Altay dillerinin köken akrabalığına inanan ve birçok çalışmasını da bu çerçevede yürüten bir Türkolog idi.

İstanbul'da Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı tarafından 1983'te basılan ve ülkede pek benzeri olmayan *Altay Dilleri Teorisi*'nin yazarı Osman Nedim Tuna'nın (1923-2001) bu yayının dizgisini yapan Dr. G. Karaağaç'a çok etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Hocası Muharrem Ergin'in yakın dostu olan Osman Nedim Tuna, ABD'de Prof. Dr. Nicholas Poppe'nin asistanı olarak yirmi yıl kadar çalışıp ülkeye döndüğünde, özellikle Moğolca bilgisiyle fark edilen bu hocanın Altayistik ufkundan G. Karaağaç'ın çok yararlandığını belirtmek gerekir. Nitekim 1983'ten itibaren birlikte üye oldukları TDK'de bağlantıları hep devam etmiştir.

Cengiz Han zamanından beri bilinen tarihî sebepler ve çağımızda Soğuk Savaş'ın doğurduğu ortam ve yabancı dil bilgisinin eksikliği dolayısıyla Türkiye Türkolojisi, Moğolcaya uzak iken G. Karaağaç'ın bu dile ve Türkçeyle tarihî ilgisine büyük bir önem vererek Ahmet Temir, Hasan Eren ve Tuncer Gülensoy gibi Türkiye'deki ilk Mongolistler kuşağına katıldığını belirtmek gerekir.

Bilim dünyasında büyük bir gelişme gösteren Altayistik çalışmalarının çağımızdaki en büyük bilgini olan Nicholas Poppe'nin (1897-1991) *Grammar of Written Mongolian* (Wiesbaden 1954) başlıklı kitabı da G. Karaağaç'ın İngilizceden dilimize kazandırdığı eserlerden biridir: N. Poppe, *Moğol Yazı Dilinin Grameri* (Çev. Günay KARAAĞAÇ) Ankara, 2019: TDK Yay. 1182, 240 s.

Alman asıllı Amerikalı dilci Ferdinand D. Lessing'in (1882-1961) ilkin California'da 1960'da basılan 1226 sayfa hacmindeki büyük eseri *Mongolian-English Dictionary* de G. Karaağaç tarafından Türkçeye çevrilmiştir: Ferdinand D. Lessing, *Moğolca-Türkçe* (Çeviren: Günay Karaağaç) 2 Cilt, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2003, xxiii+1769 s. Bunun Türkiye Türkolojisinde başka bir Altay diline ait ilk ansiklopedik sözlük olduğunu söylemeliyiz. Nitekim Moğolca yayınlarına, ortak olarak hazırlanan bir konuşma kılavuzunu da eklemek gerekir: Günay Karaağaç; Yavuz Kartallıoğlu, *Moğolca Konuşma Kılavuzu*, İstanbul 2009: Kitabevi Yay., 233 s.

Böylece G. Karaağaç, İstanbul'da Muharrem Ergin'in başkanı olduğu Umumi Türk Dili Kürsüsü asistanı iken çevirdiği N. Poppe'nin “Orta Moğolcadaki Türkçe Kelimeler” (*Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 29 S., 1983) başlıklı makalesiyle girdiği bu alana binlerce sayfa hacminde Moğol grameri ve sözlüğü katkısı yapmıştır.

Ömrünün sonuna kadar sebatla sürdürdüğü ve henüz yayımlanmadan kalan ve iki dilin tarih öncesi etimolojik ilişkisini ortaya koymak istediği Türkçe ve Moğolca karşılaştırmalı kökendeşler sözlüğü de bu yoldaki son çalışmasıydı.

Fin Ogur dilleri arasında en kalabalık konuşuru olan Macarca aynı zamanda XIX. asırdan beri yüksek bir Türkoloji dili olarak gelişmiştir. Günay Bey doktorasını savunduktan sonra, 1984'te Macaristan'ın başkenti Budapeşte'deki Eötvös Loránd Üniversitesi'ne (ELTE) Türk dili okutmanı olarak atanmıştır: Hocası Muharrem Ergin'in "*Atilla'nın at koşturduğu topraklara yolluyorum seni...*" deyişini ömrünce aziz bir hatıra olarak saklayan G. Karaağaç, yoğun ve şevkli bir çalışma ile kısa sürede Macarcayı öğrenmiş ve burada Prof. Dr. Kara György'nin Moğolca ve Prof. Dr. Kakuk Zsuzsa'nın Çuvaşça derslerine katılmıştır.

Macarcanın gramer yapısını mükemmelen öğrenmek ve akıcı biçimde konuşmak Günay Bey'de sonraki 35 yıl boyunca Türkçe ile mukayese etme pratiği geliştirmişti. Lisansa yeni başlayan öğrencilerin derslerinde bile bu bilimsel zevkinden kendini alıkoyamaz ve daima Eski Türkçe sözlerin yanına Macarcasını ve Moğolcasını ekleyiverirdi. Macarcada en son Osmanlı

hâkimiyetinde oluşan Türkçe alıntılar tabakası ile sınırlı olmayan en eski Türkçe sözlerle Macarca biçimlerin mukayesesi söz konusuydu:

ET. *tegre* "çevre" > Mac. *tér* "meydan";

ET *kolt*- "istemek" > Mac. *koldus* "dilenci";

ET. *arba-/arva*- "sihir, büyü yapmak" ~ ET. *arvış* "sihir, büyü" ~ *arbagcı* / *arvışçı* "büyücü, sihirbaz" > Mac. *orvos* "doktor";

ET. *opra*- "eskimek, yıpranmak" > *oprak* "yıpranmış" ~ ET *obrug/opri* "yarık, vadi" > Mac. *apró* "ufak, ufakık".

Günay Bey, Varşova Paketi'nin ayakta olduğu, SSCB'de son başkan Mihail Gorbaçov'un hâkimiyeti sürecinde Macaristan'da üç yıl geçirdi. Öğrencilik yıllarından beri Macaristan'daki Sovyet işgaline karşı bir Macar milliyetçisi olarak yetişen István Mándoky Kongur (1944-1992) Günay Bey'in samimiyetle *ağabey* diye andığı bir dostu oldu. Çağımızın büyük bilgini Gyula Németh'in asistanı olan Altayist Türkolog I. Mándoky Kongur'un Turan halklarının ortak kültürüne entelektüel ve bilimsel bakışı, Günay Hoca'da derin iz bırakmıştır. Mándoky'nin Türk Dünyasındaki Sovyet gerçekliğine doğrudan tanık olan, soydaşlarını diliyle, kültürüyle yaşayan bu tecrübenin Dr. G. Karaağaç'ta sadece siyasetle sınırlı olmayan bilimsel bir zenginlik ve derinlik oluşturduğu açıkça görülür. Macarca öğrenirken çevirisini defterine yazdığı ve sonra da ülkemizde yayımlanan şu benzersiz tarih kaynağındaki *nomadizm* tahlili, Mándoky Kongur ile G. Karaağaç'ın bakış ortaklığını yansıtır, sanırım: Karoly Czegledy, *Gündoğusundan Günbatısına Bozkır Halklarının Göçü* (İstanbul 2008).

G. Karaağaç, XX. yüzyıl başından beri Türkiye'de çok bereketli ve yararlı bir mektep oluşturan Macar Türkolojisinin samimi bir öğrencisi oldu. 1987'de ülkesine döndüğünden itibaren tarihçi Czeplédy Károly'un yanı sıra Gombocz Zoltán, Budenz József, Ligeti Lajos, Róna-Tas András, Mándoky Kongur István gibi Türkologların eserlerini çevirmekle kalmamış, yüksek bir bilimsel kalitesi olan Macarca Türkoloji kaynaklarını yazdığı makalelerde de aktif olarak kullanmıştır. Elinden düşürmediği dört ciltlik mükemmel Macar etimoloji sözlüğü Türkçe etimoloji sözlüğü için örnek aldığı bir ana kaynaktı: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, Budapest: Akadémiai. 1967–1984.

Türkoloji Çevirileri

İzmir'de devlet okullarında başlattığı İngilizce bilgisini İstanbul'da asistanlık yıllarındaki kişisel gayretiyle ilerletmeye çalışan G. Karaağaç; doktora tezi yaptığı Çağatayca üzerine dünya çapında tanınmış uzman olan János Eckmann'ın *Chagatay Manual* (Bloomington 1966: Indiana University Publications, pp. 340.) adlı mükemmel dil kılavuzunu da çevirmiştir: *Çağatayca El Kitabı*, İstanbul, 1988: İÜ. Ed. Fak. Bas., 288 s.) Böylece, ülkemizde daha XIX. yüzyılın sonlarından itibaren dikkat merkezinde olan Çağatayca üzerine birçok yayın yapılmış olsa da Türkistan'daki klasik Türk edebî dilinin öğretiminde çok ihtiyaç duyulan derli toplu bir gramer tasviri kazandırılmış oldu. Bu yayın, Türk üniversitelerindeki Çağatay edebiyatı ve grameri dersleri için on yıllardır defalarca basılan bir ders kitabı oldu, son baskısı TDK yayınıdır: J. Eckmann, *Çağatayca El Kitabı* (Çev. G. Karaağaç) Ankara 2021, 232.s.

G. Karaağaç'ın daima değer verdiği yabancı dillerdeki Türkoloji birikimini dilimize kazandırma çabası açıkça görülür. İngilizce ve Macarcadan yaptığı makale çevirileri son zamanlarda, öğrencisi Ahmet Turan Türk

tarafından yayıma hazırlanmıştır: *Türkçe Üzerine Çeviriler*, (Ankara, 2018: Akçağ, 320 s.) Böylece W. M. Austin, Gh. L. Constantin, J. Eckmann, Z. Gombocz, I. M. Kongur, K. H. Menges, A. Róna-Tas, N. Poppe, Th. A. Sebeok gibi dil bilimcilerin çevirileriyle alanımıza yaptığı katkıları bir ciltte toplanmıştır.

Dünyada Türkçenin İzlerini Arayışı

Macaristan dönüşünde Ege Üniversitesi Yardımcı Doçenti olarak İzmir Türk Ocağında "*Türkçe ve Komşuları*" başlıklı konferansıyla başlayan kapsamlı tahlilini, Türkçenin bin yıllık tarih boyunca temas ettiği dillerde bıraktığı izlerini, yaklaşık 20 yıl toplayarak *Türkçe Verintiler Sözlüğü* (Ankara, 2008: TDK Yay. 919, 957 s.) adlı ansiklopedik ve etimolojik karakterde anıtsal bir esere dönüştürmüştür. Burada ilk kez kullandığı *verinti* sözü, bilim alanında yaygın olan objektif *alıntı* teriminin yanı sıra, "Türkçenin verdiği sözler" idrak ve iddiasını taşıyan, yani Türkçenin etkin bir özne olduğu subjektif değeriyle okurlarınca da benimsenmiştir.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde, Lefke Avrupa Üniversitesi imkânlarıyla bazı bilimsel toplantılar düzenleyen G. Karaağaç, şöyle birini de kalıcı yayıma çevirmiştir: *Türkçenin Dünya Dillerine Etkisi*, Akçağ Yay., Ankara, 2004, 252 s. Burada Türkçeyi bir dünya dili hâlinde, bir kültürel mücadele konusu olarak takdim eden bu toplantının ve "Dünya Dili Türkçe" iddiasının fikir babasının, *Türkçe Verintiler Sözlüğü* başlıklı eserinin telifini o yıllarda tamamlamakta olduğunu biliyorduk.

Dil Bilimi Çalışmaları

Günay Karaağaç genel dil bilimi eserlerinin samimi bir takipçisiydi, bu ilgisi yaptırdığı tezlerde de yankısını bulmuştur. Nihayet bu alanda ansiklopedik bir sözlük yazdı: *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü* (Ankara 2013, TDK Yay. 1066). Binlerce madde içeren 936 sayfalık bu sözlüğü, Türkçede yazılmış en kapsamlı genel dil bilimi kaynağı olmuştur. Türkiye'de özel dil bilimi uzmanlarına, Türkolog dilcilere çoğunlukla soğuk gelen ve kapalı kalan genel dil bilimi, Günay Karaağaç için hep bir araştırma ve öğrenme alanıydı. Öğrencisi Ahmet Turan Türk tarafından bir araya getirilip yayımlanan *Türkçe Üzerine Yazılar* (Ankara, 2017: Akçağ) başlıklı makalelerinde onun bu genel dil bilimiyle Türkolojiyi birleştiren yaklaşımı açıkça görülür.

Dil biliminin şu klasikleri onun daima elinin altındaki özgün kaynaklarıdır:

Einar Haugen, “*The Analysis of Linguistic Borrowing*”, Language, 1950.

Mario Pei - Gaynor, Frank, *A Dictionary of Linguistics*, Newyork, 1954.

Henry Hoenigswald, *Language Change and Linguistic Reconstruction*, Chicago, 1965.

E. H. Sturtevant, *Linguistic Change*, Chicago, 1968,

John Lyons, *Introduction to Theoretical Linguistics*, London, 1971.

Winfred Lehmann, P., *Historical Linguistics*, New York, 1973.

Thedora Bynon, *Historical Linguistics*, Londra, 1977.

Leonard Bloomfield, *Language*, London, 1979.

R. H. Robins, *General Linguistic*, London, 1980.

Kent Bach-Robert M. Harnish, *Linguistic Communication and Speech Acts*, London, 1982.

Robert Jeffers - Ilse Lehiste, *Principlesand Methods For Historical Linguistics*, Cambridge, 1982.

M. Atkinson, M.-Kilby, D.-Roca, I., *Foundations of General Linguistics*, London, 1988.

Anthony Fox, *Linguistic Reconstruction*, Newyork, 1995.

David Crystal, *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, Oxford, 1991.

John R. Taylor, *Linguistic Categorization*, Londra, 1991.

Nihayet G. Karaağaç'ın *Türkçenin Dil Bilgisi* (Ankara, 2012: Akçağ) adlı eserinde; asistanlık yıllarından beri başlayan bu genel dil bilimi arayışlarının ana dilimizin grameri üzerinde yansıdığını gördük. Hocası Muharrem Ergin'in dil bilgisi anlayışını zevkli derslerinde biz öğrencilerine işleyen Günay Karaağaç, genel dil bilimi tecrübesiyle yoğurduğu kendi gramer telifi ve öğretimi tecrübesini bu eserinde bırakmış oldu.

2018'den itibaren Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çalışan Günay Karaağaç, 2021 Kasım ayı son haftasında kapıldığı salgın hastalık dolayısıyla tedavi gördüğü Ardahan Devlet Hastanesi'nde 8 Aralık 2021 akşamı vefat etti. Ardahan Üniversitesi'nden çok samimi ve vefalı bir törenle uğurlanan ve ardından İzmir'in Seferihisar ilçesi Doğanbey Köyü'nde, dedesi ve babası yanında toprağa verilen Kara Hasan oğlu Günay Karaağaç'ın ömrünce Türkçede biriktirdiği büyük mirası milletindir. Durağınız cennet olsun Hocam!..

Kaynaklar

- Öner M. (2022) Prof. Dr. Günay Karaağaç Türk Dili, Cilt: CXXI Sayı: 841 Ocak-2022 102-109.s.
- Öner M. (2022) Prof. Dr. Günay Karaağaç, Kardeş Kalemler Ocak-2022, 65-71.s.
- Öner M. (2022) "Prof. Dr. Günay Karaağaç (1949-2021) -Hayat Hikâyesi ve Eserleri-". Dil Araştırmaları, 30: 281-290.s.

GÜNAY KARAAĞAÇ'IN TÜRKÇE VERİNTİLER SÖZLÜĞÜ HAKKINDA

Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN

Sayın Rektör, muhterem Başkan;

Müsaadeniz olursa ve münasip görürseniz, bugün sabahın bu yana isimleri anılmayan birkaç kişiye şahsım adına teşekkür ederek başlamak istiyorum: Hocamın son üç yılında, onun yanında ve yoldaşlığında olan vefakâr ve azîz Ceval KAYA Hoca'yı ve bu çalıştayın görünmez kahramanları olan Dr. Öğr. Üyesi ve asistan arkadaşları, mihmendar öğrencileri büyük bir alkışla alkışlamanızı istiyorum. Kendilerine teşekkür ediyorum.

Mustafa Bey'in bıraktığı yerden devam edecek gibiyim. Mustafa Bey gibi özel olarak bir bildiri metni hazırlamadım. Verintiler Sözlüğü hakkında bazı notlar aldım, onları anlatacağım.

Biraz önce Mustafa Bey'in de vurguladığı gibi akademik kariyerinde çok önemli bir yeri olan ve 1984-1987 yıllarını kapsayan üç yıllık bir Macaristan hayatı vardır Günay Karaağaç'ın. Günay Bey, o üç yıl esnasında Çuvaşça derslerini takip ettiği hocası Prof. Dr. Kakuk Zsuzsa'dan, kendi araştırma alanlarından birisi olan başka dillerdeki Türkizmler üzerinde çalışmak fikrini de öğrenmiş gibidir adeta. Zira bilindiği gibi Prof. Kakuk, Macaristan'ın Osmanlı hâkimiyetinde olduğu dönemde Macarcaya Türkçeden geçmiş sözcükler üzerinde yayınları olan bir Türkologdur⁸. Günay Bey aynı yıllarda Macarcanın büyük etimolojik sözlüğü olan *A Magyar Nyelv Történeti-Etimológiai Szótára* (1967-1976) adlı eseri de neredeyse içmiş gibidir. Bu etimoloji sözlüğünü bize anlatırken hep şu özelliğiyle anlatmıştı: Her bir madde için o güne kadar yazılmış bütün monografileri bir araya getiren ve son sözü söyleyen bir sözlüktür. Hocanın hayali de ömrü boyunca ona benzer bir sözlük yapmak oldu. Ama ondan önce hem bildiği ve hem de bilmediği başka dillerdeki Türkçe alıntıları araştırmaya yönelmiştir. Hoca 1984-1987 yılları arasında Macaristan'daydı; 2008 yılında yayımlandığına göre yaklaşık 20-25 yıllık bir emeğin mahsulüdür *Türkçe Verintiler Sözlüğü*. Bu süreçte hoca, biz tilmizlerinin

⁸ Kakuk hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Géza Dávid, *Professor Zsuzsa Kakuk*, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, Vol. 48, No. 3: Studiaorientalia Prof. Susannae Kakuk Septusgennariae Dedicata (1995), 247-259.

şahitliğinde, iğneyle kuyu kazar gibi hep araştırdı, bütün dikkatini hep başka dillerdeki bu tür kelimeler üzerinde topladı.

Bendeniz 1988 yılında Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünün birinci sınıfında öğrenciyken Macaristan'dan yeni dönmüş ve Ege Üniversitesinde Türk dili anabilim dallarını kurmaya başlamış genç yardımcı doçent Günay Karaağaç, İzmir Türk Ocağı için Ege Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezindeki bir salonda “Türkçe ve Komşuları” başlıklı bir konferans vermişti. O günkü asistanı ve ömrünün sonuna kadar ‘*yazdığım en büyük kitap*’ diye tanıttığı Mustafa Öner’le birlikte aynı belediye otobüsüne bindiği lisans ve yüksek lisans öğrencilerini de bu konferansa bizzat götürmüştü. Dediğim gibi bendeniz de onların arasındaydı. Konferansta Türkçenin Çinçe, Farsça, Arapça, Slav dilleri, Macarca ve Rumca ile olan ilişkilerini tarihsel kronoloji içerisinde değerlendirmiş ve bu dillerdeki Türkçe alıntıları örneklemişti. O günkü konferansı bile milat alsak sözlüğün tarihi tam 20 yıl oluyor.

Türkçe Verintiler Sözlüğü (TVS), 7.712 madde başından oluşmaktadır. Bunların 4.886’sı doğrudan Türkçe olan sözcüklerdir. Geriye kalan 2.826 madde başı ise Türkçede alıntı olan Doğulu ya da Batılı sözcüklerden oluşmaktadır. Bilindiği gibi dil bilimine göre diller arası ilişkilerde ‘köken dil’ ve ‘aracı dil’ olmak üzere iki farklı bilgi vardır. TVS’deki bu rakamlara göre Türkçe; sözlüğün % 63,3’ünde köken dil, % 36,7’sinde ise aracı dil pozisyonundadır:

	Türkçe Verintiler Sözlüğü	Köken Dil Türkçe	Aracı Dil Türkçe
	7.712	4.886	2.826
1. Almanca	136	% 60	% 40
2. Arapça	1.802	% 75	% 25
3. Arnavutça	2.413	% 60	% 40
4. Bulgarca	3.995	% 60	% 40
5. Çekçe	185	% 60	% 40
6. Çince	218	% 100	—
7. Ermenice	3.166	% 60	% 40
8. Farsça	1.696	% 95	% 5
9. Fince	113	% 95	% 5
10. Fransızca	73	% 60	% 40
11. İngilizce	254	% 60	% 40
12. İtalyanca	188	% 60	% 40
13. Macarca	1.143	% 70	% 30
14. Makedonca	1.749	% 60	% 40
15. Romence	1.548	% 60	% 40
16. Rusça	1.468	% 80	% 20
17. Sırp-Hırvatça	3.065	% 60	% 40
18. Urduca	232	% 95	% 5
19. Yunanca / Rumca	2.644	% 60	% 40
TOPLAMDA	26.088 KEZ		

Etimolojik sözlükler ve monografik incelemelerden oluşan ve ekserisi orijinal olan kaynaklardan, 20 yıldan uzun bir sürede adeta iğneyle kuyu kazar gibi yapılan bir araştırmanın ürünüdür TVS.

TVS'nün Günay Karağaç'ın kendi etimolojik görüşlerini yansıtan iki önemli özelliği vardır. Birincisi “Kısaltmalar ve Kaynaklar” bölümünde *“Türkçenin komşu dillere biçim veya anlamca farklı olarak birkaç kere verdiği pek çok söz bulunmaktadır. Kullanılan kaynakların hepsi, değişik ölçülerde ayrı ayrı maddebaşları olarak verilmiş dal biçimlerle doludur. Gereksiz yere madde başlarının sayısını arttıracak olan bu sözlerin veya türevlerinin aynı maddede birleştirildiği, ayrıca, sözlük hazırlayıcısının kendi görüşlerini yansıttığı yerleri bildirir.”* şeklinde açıklanan **GK** kısaltmalarıdır. İkincisi ise hazırladığı, lakin yayımlandığını görmeye ömrünün vefa etmediği ve şu an yayına hazırlanmakta olan son büyük eseri “Türkçenin Kökteşler Sözlüğü”nün ayak sesleri olan, madde başlarının anlam bölümünün sonunda **krş.** kısaltmasıyla gösterilen Karağaç'ın kendi etimolojileridir. Bu kısaltmanın açıklaması ise *“... madde başlarının daha iyi anlaşılması veya sözün Türkçe olup olmadığının daha iyi algılanabilmesi için, söz ailesinin diğer üyelerine göndermelerin yapıldığı yerlerde kullanılmıştır ve tamamen kendi görüşlerimizi yansıtmakta ve hazırlamakta olduğumuz “Türkçe Kökler Sözlüğü”⁹ adlı çalışmamızdan izler taşımaktadır. Bazı meslektaşlarımızın psikolojik, bazılarının sosyolojik ve bazılarının da politik yaklaşımlarla birçok Türkçe sözü, başka dillere ait sözler olarak değerlendirdiğini görünce, söz yuvalarına veya başka bir deyişle, kök-dal biçimler ve türevlerine işaret eden bu ipuçlarını birer kılavuz olarak vermek zorunda kaldık. Bu tanıklar, Türkçenin bütün lehçe sözlüklerinde ve Moğolca sözlüklerde yer almaktadır”* (LXX) şeklindedir.

Kendisi övünmeyi sevmezdi ve hiç övünmezdi. Ama bu açıklamalar kendisinin bilimsel olarak aslında nelere yetkin olduğunu ifadesidir: Birincisi etimolojidir, ikincisi Moğolcadır, üçüncü ise bilimsel özgüvendir. Çünkü hiçbir kaynağa dayanmayan ve ayrıntılı açıklamaların olmadığı, sadece bu kısaltmalarla kendi görüşlerini veren bir bilim insanı özgüvenli bir insandır.

Bu kısaltmaların kullanıldığı madde başlarına iki örnek (7. s.; 523. s):

⁹ Günay Bey, hazırlamakta olduğu sözlük için 2008 yılında bu adı düşünüyordu. Sonraki geçen süre zarfında Mustafa Öner'le tartışa tartışa, ‘kökteş’ terimine ikna oldu.

ada 1. Her yanı su ile çevrilmiş kara parçası. 2. Çevresi yollarla belirlenmiş olan arsa ve böyle bir arsayı kaplayan yapılar topluluğu (TS). *krş.* **adag, aral, ayır-, kañır-, kayır-** vb.

Far. aral, adag, ādağ “ada, denizin içindeki kara parçası” (TMEN 11, 438; Erş. 16, 28; GK).

Rus. alár “ada; orman” (Şip. 28).

Erm. ada “ada” (Aç. 79).

Rom. adaliū “Tuna nehrindeki adalarda oturan kimse, adalı” (Mik. 2; Wendt. 9, 153).

Bul. adá “ada”; adaliya, adaliyka “adalı” (Mik. 5; Gab. 26; Alf. 2).

Srp. áda “ada; ırmak içindeki kara parçası” (Mik. 5; Škal. 69).

Arn. hadē “ada” (Mik. 5; Mey. 144; Bor. 57).

Mak. ada “ada” (Nas. 58 176).

kop- 1. Herhangi bir yerinden ikiye ayrılmak. 2. Yerinden ayrılmak. 3. Gövdeden ayrılmak. 4. Birdenbire başlamak veya ortaya çıkmak. 5. Bütün ilişkileri kesilip bütbütün ayrılmak veya uzaklaşmak. 6. Uzaklaşmak, kurtulmak. 7. Çok ağrımak. 8. Koşmak, hızla gitmek (TS). *krş.* **ob, epri-, yıprat-, ovrak, obruk, abuşka, uşak, ufak** vb.

Bul. koparān “yünden yapılmış kısa kollu erkek ceketi, yelek”; koparantiya “boş gezen, haylaz”; koparkmá “alçak, adi, işe yaramaz kimse”; kopartmá “babası belirsiz çocuk; itibarsız kişi”; koptisvam se, koptisam se, koptiša se “kopmak, kesilmek, üzülmek; çıkmak, görünür olmak” (Alf. 151, 152).

Srp. kóptisati “aniden görünmek, ortaya çıkmak; vurmak; saldırmak” (Mik. 99; Škal. 415).

Mak. koptisa “kopmak” (Nas. 112).

Yun. kopardizo “koparmak, kesmek, kesip çıkarmak” (Kuk. 49).

Prof. Dr. Günay Karaağaç; yıllarca sürdürdüğü diller arası alışverişler hakkındaki araştırmalarına dayanan yayınlarında ‘komşu dil’ terimini uluslararası literatürde olduğu gibi dil akrabalığı için değil, kültürel etkileşimde olan diller için kullanmıştır. TVS’nin Giriş bölümünün başlığı da bu sebeple “Türkçe ve Komşu Diller”dir. Karaağaç’ın ikinci terminolojik katkısı ise uluslararası ve ulusal literatürde kullanılan *loan, borrowing, ödünç, ödünçleme, kopya, kopyalama* ve *alıntı* gibi terimleri değil, kendi ürettiği ve sözlüğün adıyla birlikte literatüre kazandırdığı ‘verinti’ terimidir. Sözlük ilk yayımlandığında birkaç Türkologun bu terimi yadırgayıp sözlü olarak tenkit ettiklerine şahit olmuştum. Ancak geçen 14 yıl zarfında bu terim yerleşmiş gibi gözüküyor:

İRTAD
Sayı: 4, Haziran / June 2020, s. 1-10

**BAHÇESİ VAR BARI VAR: TÜRKÇEDEN İRANİ DİLLERE İKİ
VERİNTİ ÖRNEĞİ**

OSMAN KARATAY*

Makale Gönderim Tarihi 18.02.2020 **Makale Kabul Tarihi** 26.04.2020

Öz: Türkçenin İranî dillerle en eski dönemlerdeki ilişkileri genellikle tek taraflı olarak incelenir ve her iki tarafta da bulunan kelimeler, niteliğine bakılmaksızın Türkçede ödünçleme olarak değerlendirilir. Bu yaklaşımı en başta Türkçenin Avrasya bozkır bölgesindeki İranî dilleri eriterek yerini aldığı iddiasıyla çelişmektedir, zira böyle bir iddia dolaylı olarak Türkçenin üstün taraf olduğunu ima eder. Bu makalede aslı İranî gösterilen iki makale, bağ ve bor ele alınacak ve köken incelemesi yapılacaktır. Yerleşik kültüre has bu kelimelerin Türkçeden verintisi olduğu, Türkçenin etkisine uzak olduğu düşünülen Farsçanın dahi bu tarım terimlerini alınladığı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, İran, Farsça

*Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (KÜSBD)
Cilt 9, Sayı 2, Temmuz 2019, Sayfa 321-340
Kırıkkale University Journal of Social Sciences (KUJSS)
Volume 9, No 2, July 2019, Pages 321-340*

**TÜRKÇE VERİNTİLER SÖZLÜĞÜ'NDE BAKLAGİLLER,
KURU YEMİŞLER, BAHARATLAR VE DİĞER BİTKİ
İSİMLERİ**

Serpil SOYDAN¹, İlker BATTAL²

Öz

Dil, insanlar arasında anlaşmayı sağlayan doğal bir araç, kuralları olan canlı bir varlık, nesillerden nesillere aktarılan kültürel bir mirastır. Bu kültürel miras içerisinde pek çok alıntı ve verinti kelimeler de yer almaktadır. Bu çalışmada, Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde yer alan ve diğer dillere geçen baklagiller, kuru yemişler, baharatlar ve bitki isimleri değerlendirilmeye çalışılmıştır. Türkçe Verintiler Sözlüğü, Türkçenin değişik lehçelerinden sözleri barındırmaktadır. Türkçeden başka dile bilgi aktarmış, geçtiği dilin anlam alanında yerleşmiş sözlük birimlerinin yer aldığı eserdir. Çalışmada Türkçe Verintiler Sözlüğü'nde, 12 adet baklagiller, 5 adet şifalı ve içecek olarak kullanılan bitki, 11 adet tedavi amaçlı, 6 adet dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitki, 7 adet kuru yemiş, 5 adet baharat isminin diğer dillere geçtiği tespit edilmiştir. Diğer dillere en fazla sayıda geçen baklagiller sırasıyla, arpa (9) ve mısır (8), bakla, çavdar, nohut, pirinç (6) ve buğdaydır (4). Tedavi amaçlı, dokumacılıkta ve boya yapımında kullanılan bitkilerden diğer dillere en çok sayıda geçen bitkiler ise sırasıyla pamuk (12), keten (6), kenevir (5), pelin (4), mürverdir (3). Diğer dillere en çok sayıda geçen kuru yemiş isimleri fındık (8), badem (8), ceviz (5); en az sayıda geçen ise fındık (3), Şam fıstığı (2), çagla ve Antep fıstığıdır (1). Baharat olarak en çok sayıda olanlar susam (8), sumak (5) ve isottur (3).

Anahtar Kelimeler: Türkçe Verintiler Sözlüğü, baklagiller, kuru yemişler, baharatlar, bitki isimleri

Bu sözlüğün bilim dünyasına katkısı aşikârdır ve su götürmez bir gerçektir. Ancak son zamanlarda kamuoyuna da katkıları görülmeye başlamıştır. Bu yıl Türk Dil Kurumu tarafından bu sözlüğe dayanan bir “Türkçe Verintiler Sergisi” açılmıştır. Ayrıca şu anda bilimsel olarak danışmanlık yaptığım için bildiğim Türk Alman Kültür ve Eğitim Vakfının İzmir’deki okullarından birinde Batı dillerinden birkaçındaki bazı Türkçe verintiler hakkında bir Tübitak öğrenci projesi hazırlanmaktadır. Uzun yıllar içerisinde kamuoyundaki Türkçenin zayıf bir dil olduğu için eskiden yoğun bir şekilde Doğu dillerinden, son iki yüzyılda da Batı dillerinden sözcükler aldığı algısı ve kompleksi, yerini mağrur ve

özgüvenli bir bilgiye bırakacaktır. Günay Bey'in de başlıca hedeflerinden birisi de buydu.

Sözlükte eksiklik gibi görünen şey ise Moğolcadaki Türkçe sözlerin yer almamasıdır. Bu, Günay Karaağaç'ın Türkçe ve Moğolca arasında alışverişten çok ortaklık ve denkliklerin olduğuna dair Altayistik görüşü ve bilgilerine dayanmaktadır. Nitekim sonraki eseri olan “Türkçenin Alıntılar Sözlüğü”nde de Moğolca alıntılar yer almaz. Bu duruma merhum Tuncer Gülensoy bu eser için yazdığı tanıtma yazısında değinmiştir: “*Bu güzel ve büyük eserde ne yazık ki “Türkçedeki Moğolca Alıntılar” bölümü yok. Bu yüzden de Moğolca-Türkçe, Türkçe-Moğolca ilişkileri de konu ile ilgili çalışma yapacak olan genç dilciler için başka bir araştırmaya bırakılmış. Ben burada Moğolca-Türkçe, Türkçe-Moğolca ilişkilerine kaynak olabilecek kendi araştırmalarımın bazı örnekler vermek istiyorum*”¹⁰.

*

Ömrünün son yıllarında Türkoloji'ye büyük katkıları olan ve hocası Muharrem Ergin'in kendisine söylediği ‘*gedik kapatan*’ ifadesinin hakkını bu büyük eserleriyle veren, benim Türkoloji'deki var oluşumun tek müsebbibi ve bânisi, herkesten farklı şeyleri, herkesten farklı olarak söylemeyi ondan öğrendiğim ustam ve hocam Günay Karaağaç'ı ölümünün birinci yıldönümünde hürmet, minnet ve rahmetle bir kez daha anıyorum. Ruhu şâd, mekânı cennet olsun!..

¹⁰ Tuncer Gülensoy, *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Dil Araştırmaları, Güz 2015/17, 269. s.

GÜNAY KARAAĞAÇ'IN TÜRKÇENİN KÖKTEŞLER SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE

Prof. Dr. Ceval KAYA

Etimoloji sözlüğü, bir dil üzerine yapılmış köken çalışmalarının sonuçlarını sistematik olarak gösteren bir sözlük türüdür.

Köken çalışması yapmak zordur. Dilin sistematığını iyi kavramış olmayı gerektirir. Dil tarihini, diller arası ilişkileri, o dili konuşmuş olan toplumun kültür tarihini, bir de o toplumu iyi tanımış olmak lazımdır. Bu kadar birikimi elde etmek çok uzun zaman alır. Onun için, etimoloji sözlüğü yazan bilim adamları bunu ömürlerinin ancak son yıllarına yetiştirebilirler.

Öte yandan etimoloji sözlükleri çok prestijli eserlerdir. Bir sözcüğü araştırmaya başlarken ilk önce etimoloji sözlüklerine bakılır. En sık kullanılan başvuru kitapları etimoloji sözlükleridir. Böylesi seçkin bir eseri yazmak her dilcinin gönlünden geçer. Ancak, erken yaşta başlanmamış veya sistematik ve yoğun bir mesai harcanmamış eserler, ne yazık ki, çok zaman bilim adamının sağlığında yayımlanamamışlardır. Türkoloji tarihi bu tür yayımlanamamış eser efsaneleriyle doludur. Son yüzyılda yayımlanmış ve değerini kaybetmemiş etimoloji sözlükleri bu söylediklerimi tanıklayabilir:

Martti Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkssprachen* adlı sözlüğünü 1969 yılında yayımlamıştır. Kendisi 1976 yılında ölmüştür. Eserini yedi yıl görebilmiştir.

Gerard Clauson, *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish* adlı sözlüğünü 1972 yılında yayımlamıştır. Kendisi 1974 yılında ölmüştür. Eserini iki yıl görebilmiştir.

Ervand Vladimiroviç Sevortyan, *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov* adlı sözlüğünün ilk üç cildini bizzat kendisi hazırlamış, bunların ancak ilk iki cildinin (1974, 1978) yayımlandığını görebilmiştir. Kendisi 1978 yılında ölmüştür. Dördüncü ciltten sekizinci cilde kadar yazar kadrosu da değişmiştir.

Andreas Tietze, *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati* adlı sözlüğünün ilk iki cildini bizzat kendisi hazırlamış, bunların ancak ilk cildinin (2002) yayımlandığını görebilmiştir. Kendisi 2003 yılında ölmüştür. Yazarın ölümünden sonra Türkiye Bilimler Akademisinin bünyesinde kurulan bir ekip, daha önce neşredilmiş olanlar dahil bütün sözlüğü 2016-2020 yıllarında 10 cilt olarak yayımlamıştır.

Hasan Eren, *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* adlı eserini 1999 yılında yayımlamıştır. Kendisi 2007 yılında ölmüştür. Eserini sekiz yıl görebilmiştir.

Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü* adlı eserini 2007 yılında yayımlamıştır. Kendisi 2022 yılında ölmüştür. Eserini on beş yıl görebilmiştir.

Görüldüğü üzere etimoloji sözlükleri, çok büyük bir hazırlık gerektirdiği için yazarların ömürlerinin son yıllarında veya kendileri öldükten sonra ardılları tarafından yayımlanabilmektedir.

Son olarak, Günay Karaağaç (1949-2021) tarafından hazırlanan, yazarının sağlığında yayımlanamamış *Türkçenin kökteşler sözlüğü*. Bu eser, Karaağaç'ın son çalışmasıdır.

Karaağaç'ın 1984-1987 yıllarında Türkçe okutmanı olarak Macaristan'da görev yapması, bu sırada Macarca öğrenip Macar Türkolojisini tanıması ufğunun açılmasında etkili olmuştur. Ayrıca N. Poppe'den tercüme ettiği *Moğol yazı dilinin grameri* ile F. D. Lessing'den çevirdiği *Moğolca-Türkçe sözlük ve Türkçe verintiler sözlüğü*'nü hazırlarken derinleştiği diller arası ilişkiler, onu *Türkçenin kökteşler sözlüğü*'nü yazmaya itmiştir. Uzun yıllar süren yoğun hazırlığın ardından son üç yılında Ardahan'da tamamen bu kitabı üzerinde çalıştı. Kendisi, yayına vermeden önce eseri baştan sona benim okumamı, sonrasında da ön sözünü yazmamı istemişti.

Ben, vasiyeti gereği, vefatından sonra Ocak 2022'de varislerinin rızasıyla kendisinin bilgisayarından sözlüğün MS Word dosyasını aldım. Yaklaşık 3700 sayfa tutan bu eseri altı ay (Şubat-Temmuz 2022) içinde baştan sona kadar dikkatle okuyup baskıya hazırladım. Karaağaç'ın eseri biraz gecikmeli olarak özel bir yayınevinden çıkabildi:

Günay Karaağaç: *Türkçenin kökteşler sözlüğü*. Ed. Ceval Kaya. I-II-III. Ankara, 2024. 2219 s. (Akçağ Yayınları).

Eser, bir etimoloji sözlüğü değildir. Ancak, içinde bolca etimoloji de vardır. Karaağaç'ın sözlüğü, adından da anlaşılacağı üzere, bir kökteşler sözlüğüdür. Aynı veya farklı lehçeler içine dağılmış, aynı kökenden gelen, aynı aileye mensup tabanları tespit edip bunlar arasındaki ses denkliklerini kurmayı amaçlamaktadır. Bilindiği gibi, bir kök farklı lehçelerde genellikle ses dallanmalarıyla karşımıza çıkar. Bu ses dallanmaları sistemleştirildiğinde ses denklikleri elde edilir ve bunlar lehçelerin tasnifinde kıstas olarak kullanılır. Ses dallanmaları yanında eş zamanlı olarak anlam dallanmaları da oluşur. Dallanma, bazen aynı lehçe içinde de olur: *del-* ~ *deş-*, *dür-* ~ *düz-*, *dürt-* ~ *sürt-* gibi. Bunlar pek dikkat çekmez. Hâlbuki lehçeler arası denklikler kadar aynı lehçe

içindekiler de önemlidir. İşte bu eserde, aynı veya farklı lehçelere dağılmış kökteş tabanlar tespit edilip denklikleri kurulmaya çalışılır.

Sözlükteki madde başlarının planı şöyledir:

- Madde başları Türkiye Türkçesinden verilir. Yabancı oldukları apaçık belli olan madde başları çalışmaya alınmaz. Yabancı zannedilen bazı madde başları ise sözlükte yer alır. Bunlar Türkçe kökenli olarak düşünülür. Madde başlarının anlamları doğrudan Türk Dil Kurumunun sözlüğünden alınır ve morfemlerine ayrılarak çözümlenir.

- Fonetik dallanma sonucu ortaya çıkan kökteşler arasında ses denklikleri kurulur.

- Ses denkliklerine göre kökteş sözcükler öncelikle Eski Türkçeden örneklendirilir. Bu örnekler genellikle G. Clauson'un sözlüğünden alınır.

- Aynı kökenden geldiği düşünülen Moğolca kökteşler ise F. D. Lessing'in sözlüğünden aktarılır.

- En son olarak, madde başının yabancı dillere geçmiş verintileri Karaağaç'ın kendi kitabından alıntılanır.

Okuyucu, sözlüğün muhtelif yerlerinde, kökteşler tespit edilmeye çalışılırken alışılmışın dışında yorumlarla da karşılaşacaktır. Bunlar fazla cesur gibi görülebilir. Karaağaç, yanlış çıkma ihtimaline karşı bile, farklı yorumları cesaretle ortaya koydu. Şüphesiz gelecekte Türk dil bilimi bunların en doğrusunu bulacaktır.

Günay Karaağaç'ın sözlüğünün Türkçenin etimoloji çalışmalarına da yeni bir soluk getireceğine inanıyorum.

Kaynaklar

- Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü*. Ankara.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara.
- Karaağaç, G. (2008). *Türkçe verintiler sözlüğü*. Ankara.
- Karaağaç, G. (2024). *Türkçenin kökteşler sözlüğü*. Ed. C. Kaya. I-II-III. Ankara, 2024.
- Lessing, F. D. (2017). *Moğolca-Türkçe Sözlük*. Çev. G. Karaağaç. Ankara.
- Poppe, N. (2019). *Moğol yazı dilinin grameri*. Çev. G. Karaağaç. Ankara.
- Räsänen, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*. Helsinki.

- Sevortyan, E. V. (1974-1978). *Etimologičeskiy slovar' tyurkskih yazıkov*. I-II. Moskva.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugatı*. İstanbul.

HALK ETİMOLOJİSİ AÇISINDAN KARS YER ADLARI

Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

Köken bilgisi olarak da bilinen etimoloji, sözcükleri köken açısından araştırarak, sözcüğün ortaya çıktığı ilk zamana kadar incelemeler yapan, hangi medeniyete ait olduğunu ve hangi dil ailesine mensup olduğunu bulmaya yönelik çalışmalar yapan bir bilim dalıdır. Etimoloji bilimi genel olarak her sözcüğün nasıl oluştuğuna, hangi durumlarda ortaya çıktığına göre araştırma yapmaktadır. Bununla birlikte sözcüklerin hangi kökten türediğini, hangi ekleri aldıklarını ve nasıl meydana getirildiklerini inceleyen bir bilim dalıdır. İnsanlar, kişi ve yer adlarının kökenlerini ve hikâyesini her zaman merak etmiştir.

Aynı zamanda sözcük bilgisi ve anlam bilimi ile bağlantı hâlinde olan etimoloji, benzer ve karşıt sözcükler arasında kurulan ilişkilerin araştırılarak açıklanmasına da dayanmaktadır. Bu araştırılma yapılarak sadece sözcükler değil, onlardan yeni sözcük türetmelere yardımcı olan eklerden de faydalanılır. Bir dilde bulunan sözcüklerin köklerinin morfolojik ve fonetik farklılıkları ile birlikte köklerin anlamlarının tespit edilmesi o dilin eskiliğinin belirlenmesi için önemli bir çalışma olmaktadır (Gülensoy, 2007: 35, 36).

Halk etimolojisi, bir dildeki bazı sözcüklerle birlikte, özellikle o dile sonradan girmiş olan bir takım yabancı sözcüklerin anlam unsurları ve ses yapıları açısından değişikliğe uğramasıdır. Halk kelimelerin kökeni ile birebir ilgilenmez. O dile yerleşen yabancı unsur, o dilin fonetik kurallarına uymuyorsa halk o kelimeyi kendi söyleyiş biçimine uydurur. Bu durum çoğu kez sözcük kökeninin farklılaşmasına ve sözcük kökünde anlam kaymasına yol açar (Şimşek, Er, 2020: 1077-1078).

Doğan Aksan *Her Yönüyle Dil* adlı eserinde verdiği örneklerde, “*Trabzon adı çevresinde böyle bir söylence vardır; adın kökeninin Turabozan’a dayandığı anlatılır; gücünü göstermek üzere bir sikkenin üzerindeki tuğrayı parmağıyla bastırarak bozan bir kahramandan dolayı kentin bu adı taşıdığı söylenir. Halbuki bu yer adı, bugün Türkçede trapez biçiminde kullanılan Yun. /trapezus/ sözcüğüne dayanmaktadır. Aynı biçimde Doğu Anadolu’daki Ağrı, Süphan, Allahüekber, Elegez dağ adları Nuh söylencesine dayatılmakta, halk arasında tufan sırasında Nuh’un gemisi birbiri ardına bu dağlara yanaşınca her bir dağ için bir söz söylediği (örneğin Elegez için helegez! Ağrı için ne ağır dağ!) anlatılmaktadır.*” ifadelerini kullanmıştır (Aksan, 1998: 104).

İnsanlar sözlerin, özellikle de kişi ve yer adlarının kökenlerini her zaman merak etmiştir. Bundan dolayı her dilde halk etimolojisi örnekleri bulunmaktadır. *“Halk köken bilgisi örnekleri” demek istedim ama bana çok uygun gelmedi. Derken “halk kökenciliği” döküliverdi klavyemden. Evet, bütün dillerde halk kökenciliği örnekleri vardır. Türkçedeki ilk örnekleri, ilk sözlüğümüz olan Dîvânu Lugâti't-Türk'te (DLT'de) bulabiliriz. Köken biliminin temel şartlarından birisi kelimenin anlamının bilinmesidir. Eski dönemlerden kalmış olan yer ve kişi adlarında eğer ismin konulduğu döneme yakın kaynaklarda ismin anlamı verilmişse bu anlama dayanılarak köken bulunmaya çalışılır* (Ercilasun, 2022: 10, 11).

Bir topluluk öncelikli olarak geçmişin izlerini en başta dil aracılığıyla geleceğe aktarır. Bu izler bulundukları coğrafyaya, mekânlara, kullandıkları şeylere veya kendilerine verdikleri adlara kadar işlemiştir. Yüzyıllar sonra bile kalıcılığını devam ettirmiş olan adlar içinde doğdukları toplumun ve kültürün yaşayan belgeleri konumundadır. Bundan dolayı adlar geçmişle günümüz, kültür ve toplum arasında sağlam bir bağ kurmuştur (Söğüt, 2021:9, 10).

Yer adları o bölge halkının zihninde yer edebilecek bir hikâye ile kalıcı hâle getirilmeye çalışılır. Halkın açıklayıcı ve yaratıcı zihin dünyasının bir ürünü olan hikâyeler, zamanla efsaneleşerek, varyantlar haline gelebilir. Halk etimolojisi bağlamında meydana gelen hikâyeler, adından da görülebileceği gibi, gerçekdışı ve çoğu zaman olağanüstülüklerle doludur. Hikâyelerin kaynağının ne olduğu bilinemez ve çok az bir kısmı yazıya geçirilerek günümüze aktarılır.

Bu bağlamda Kars yer adlarını Güllüdağ'ın, **Kars Yer Adları** (Güllüdağ vd.,2017) kitabından aldığımız halk etimolojisi örneklerinin, etimolojilerinin gerçekle bir bağlantısı olup olmadığına dair incelememiz aşağıdaki gibidir.

AKKOZ YAYLASI (SR): Ak (T.) Kar, süt vb.nin rengi, beyaz, kara ve siyah karşıtı (GTS) + Kız (T.) Küçük kor parçası (GTS), Yayla (T.) Dağlık, yüksek bölgelerde, kışın hayat şartları güç olduğu için boş bırakılan, yazın havası iyi ve serin olan, hayvan otlatma veya dinlenme yeri (GTS). **Eskiden burada yakılan tezekler söndükten sonra hepsinin közleri bir yerde toplanır, küllenmesi için bırakılmış. Sönen küller beyazlaştığı için 'Akköz' diğer adıyla 'Akköz' olarak adlandırılmıştır. Köyün adı da buradan gelmektedir** (Güllüdağ vd., 2017:77).

Akkozyaylası için yukarıda anlatıldığı gibi bir halk etimolojisi yapılmıştır. ‘koz’ kelimesinin ceviz anlamına geldiğini görmekteyiz. Yapılan araştırmada ‘ak’ kelimesinin beyaz anlamı dışında bir çok anlama geldiği tespit edilmiştir. Adlandırmada ağ-ak rengi eğer bir toprağı karşılıyor ise; büyük-küçük veya aşağı-yukarı anlamlarında kullanılmıştır (Şenel, 2013: 115). Bölgede

küçük cevizin olması bu halk etimolojisinin tamamen bir efsane olduğunu göstermektedir. Hikâyede anlatıldığı gibi közlerin beyazlaşması sonucunda verilen bir ad değildir. Bölgede küçük ceviz yetiştiği için bu isim verilmiştir.

koz (I)(<https://sozluk.gov.tr/>)

1. Ceviz.

Kasımlar *Eğridir–**Isparta**, *Sarayköy–**Denizli**, Ayaş *Bergama–**İzmir**, Kırkağaç–**Manisa** *Edremit–**Balıkesir**, *Bayramiç,–**Çanakkale**, *Mustafakemalpaşa–**Bursa**, –**Bilecik**, *Gebze, *Gölcük, *İzmit–**Kocaeli**, *Düzce –**Bolu**, –**İstanbul**, –**Kastamonu**, –**Çoru**, –**Trabzon** *Siverek–**Urfa**,*Kilis, Sam–**Gaziantep**, *Pazarcık, *Göksun, Varyanlı,–**Maraş ve çevresi**, Amik ovası Türkmenleri *Reyhanlı, *Antakya–**Hatay**, –**Kayseri ve çevresi**, *Bor–**Niğde** Gâvurdağı*Osmaniye, *Kozan–**Adana**, İshaklar *Gülnar–**İçel**, *Akseki, *Elmalı, *Korkuteli–**Antalya**, Ahiköy–**Muğla**, Kumbağ–**Tekirdağ**, Kerkük.

koz' (<https://sozluk.gov.tr/>)

‘ceviz’

~Az *goz*. -Tkm *xōz*. -TatK *koz*. -Nog *koz*. -Kklp *goz*. Eski verileri Clauson (ED 680) değerlendirmiştir. Eski Kıpçakçada *koz* olarak kullanılır. Farsçadan alındığı anlaşıyor (Far *gawz* ‘a nut; a walnut’). Gombocz (NyK 35: 255; KSz 13: 8-9) Türkçe *koz* biçimini yanlışlıkla birtakım “Altayca” verilerle karşılaştırmıştır. Farsça *gawz* Arapça yoluyla Türkçeye *ceviz* olarak da geçmiştir. Buna göre *ceviz* ve *koz* biçimleri Türkçede açık bir *doublet* örneği oluşturmuşlardır. bk. Eren: TD 1995/2: 731-736.

EŞMEÇAYIR (SR): Eşme (T.) Eşmek işi, kaynak, pınar. (GTS)+Çayır (T.) Üzerinde gür ot biten düz ve nemli yer, böyle yerde biten ot (GTS). **Burada hazine arayan insanlar her tarafı kazmışlardır. Kazılmayan tek çayır olduğu için buraya bu ad verilmiştir. Eski adı Sıthan’dır** (Güllüdağ vd., 2017:120).

‘Eşme’ kelimesinin azıcık eşmekle su çıkarılan kuyu anlamı taşıdığı görülmüştür. Araştırmalar sonucunda yukarıda anlatılan halk etimolojisinin aksine Eşmeçayır eşilmemiş yer değil azıcık eşilerek su çıkarılan çayır anlamına geldiği görülmektedir.

eşme

Azıcık eşilmekle su çıkan kuyu. (<https://sozluk.gov.tr/>)

GELİNALAN (SL): Gelin (T.) Evlenmek için hazırlanmış, süslenmiş kız veya yeni evlenmiş kadın, aileye evlenme yoluyla girmiş olan kadın + Al- (T.) kazanmak, elde etmek, bürümek, sarmak, kaplamak (GTS) Köyün bu adı köye

isim verilmesi düşünülen günde olan bir tesadüften aldığı söylenir. Köye tam isim verileceği gün köye gelin gelmiştir. Buradan hareketle köy bu adı almıştır. Eski adı, Karakilise'dir (Güllüdağ vd. , 2017:121).

TDK'den alınan bilgilere göre 'gelin' kelimesinin kırmızı zambak anlamı vardır. Bölgede çok fazla gelincik çiçeği yetişmektedir gelincik çiçeği bilindiği üzere kırmızı bir çiçektir. Gelinalan köyüne bu ismin verilmesinin sebebi yukarıda anlatılan halk etimolojisinin aksine orada çok fazla gelincik çiçeğinin yetiştiği alan olduğu ve bu ismin verilmesinde kırmızı zambağa benzeyen gelincik çiçeğinin rol oynadığı görülmüştür.

gelin

1. Kırmızı zambak. (<https://sozluk.gov.tr/>)

HAMZAGEREK (M): Hamza (Ar.) Aslan, güçlü adam. İslam tarihinde Hz. Muhamed'in amcası. (KAS)+Gerek (T.) icap, gerçekleşmesi zorunlu olarak beklenen, lazım (GTS) **Hamzagerek adı rivayete göre, bu köyde Hamza adında güçlü birisi varmış. Köylünün birisinin büyükbaş hayvanı köyün kuyusuna düşmüş. Tüm köylü toplanıp kuyudan çıkarmaya çalışmışlar ama başaramamışlar. Bu nedenle köylünün birisi, buna Hamza gerek demiş ve köyde yaşayan Hamza'yı çağırmışlar. Hamza tek başına kuyudan hayvanı çıkarmayı başarmış olduğu için o günden sonra köylünün kararıyla köyün adı Hamzagerek konulmuştur** (Güllüdağ vd. 2017:128).

'gerek' kelimesinin yazın kuruyup, kışın akan su anlamına geldiği görülmüştür. Yukarıda anlatılan halk etimolojisinin tamamen efsanevi olduğu, köye bu adın verilmesindeki etkenin ordaki suyun olduğu saptanmıştır. Gerek kelimesinin TDK'ye göre bir diğer anlamı **kenardır**. Yapılan araştırmalar sonucunda Hamzagerek köyünün Ermenistan'a bir sınırköy olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Köye Hamzagerek ismi verilirken 'gerek' kelimesinin kenar anlamının da göz önünde bulundurulduğu görülmüştür.

duvarları 17 metre, kuzey sur duvarları ise 15 metre uzunluğundadır. Kalenin güney sur duvarları sarp ve dik kaya olan anakayanın işlenmesiyle oluşturulmuştur. Karşısındaki ovaya oldukça hâkim bir noktada bulunan kalenin küçüklüğü ve etrafında yerleşim yeri kalıntısının bulunmaması kalenin daha çok askeri amaçlı yani gözetleme amacıyla kullanıldığını düşündürmektedir. Kalenin içerisinde obsidyen parçaları ve *Demir Çağ*'ına tarihlendirdiğimiz keramik parçası bulunmuştur." (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kars>).

var (III)

Kale. (<https://sozluk.gov.tr/>)

SONUÇ

Halk etimolojisinin köylere ad verilirken gerçeğin çok dışına çıktığı, yapılan halk etimolojisinin ve yerin birbirleriyle hiç bağlantısı olmadığı görülmüştür. Bu araştırma sadece Kars ili ile sınırlandırıldığı için örnek sayısı azdır, fakat örnekler halk etimolojisinin güzelliklerini ortaya koyacak kadar güçlüdür. Etimoloji çalışmalarında bir yere ad verilirken o yerin özelliklerinin göz önünde bulundurulduğu görülmüştür. Halk etimolojisi ve etimoloji arasında büyük farklılıklar vardır. Yerler hakkında bilgi toplarken halk etimolojisi kullanmanın gerçekçi bir yaklaşım olmadığı açıkça görülmektedir. Halkın anlattığı efsanevi etimolojilerin hiçbir gerçeklik payı yoktur.

Etimoloji ile halk etimolojisini karıştırmamak gerekir. Etimoloji, kelimelerin asıl anlamlarını ortaya koyan bir bilim dalıdır.

Kaynaklar

- AKSAN, Doğan (1998). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2022). "*Halk Etimolojisi*", **Türk Dili Dergisi**, s.10-13.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007). "*Türkiye'de Etimolojik Sözlük Ve Sözcük Etimolojisi Üzerine Yayımlanan Makalelere Dair Bir Bibliyografya Denemesi*", **Belleten**, s.35-66.
- GÜLLÜDAĞ, Nesrin, ÖZKAYA, İbrahim, MOR, Gökmen (2017). **Kars Yer Adları**, Kitapana Yayınevi, İzmir.
- SÖĞÜT, Yasemin (2021). "*Dede Korkut Kitabı'nda Geçen Hayvan İsimlerinin Kültürel Etimolojisi*", **Nevşehir: Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Doç. Dr. Tuğrul Balaban).

ŞENEL, Mustafa (2013). **Elazığ İli Yer Adları Üzerine Bir İnceleme**, Manas Yayıncılık, Elazığ.

ŞİMŞEK, Yaşar, ER, Esranur (2020). “*Kıyasü'l-Enbiyalarda Kişi Adları İçin Yapılan Açıklamalar Üzerine “Halk Etimolojisi” Bağlamında Bir Değerlendirme*”, Karadeniz Araştırmaları, s.1075-1087.

<https://sozluk.gov.tr/> 05.12.2022,12:00.

<https://tr.wikipedia.org/wiki/Kars> 05.12.2022,12:00.

<https://www.tdk.gov.tr/> 05.12.2022,12:00.

DEĞERLENDİRME

“Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ Anısına Etimoloji Çalıştayı”nı kısaca değerlendireyim.

Ben ilk oturumda etimoloji üzerine konuşurken hayal kelimeler ve Mustafa Şenel’in işlediği yakıştırmalar üzerinde durdum. Fazlasını söylemedim, ama kitap olarak neşrettiğim metnin arka kapağındaki bilgilerden hangi kelimeleri değerlendirdiğimi hepiniz duydunuz. Dolayısıyla amatörce yaklaşımla etimoloji yapılmaz. Çok dil bileceksiniz. Konuşma boyutunda değil, diğer dilleri tanıyacaksınız. Oradan nasıl geliyorlar, hangi yolla geliyorlar, nereye geliyorlar, hangi eserlerde var; onları gerekçeli olarak Türk çocukları için yazacaksınız. Ben onların listesini size okudum. Getirdiğim kitabı da imzaladım. İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültenizin kütüphanesinde olacak. Arzu eden oraya gidip *bu hoca ne yazmış, nasıl açıklamış* diye bakabilir.

Ahmet Bican Ercilasun’un konuşması, değerli bir katkıydı, ama bizimle ilgili değildi.

Türkçe Sözlük’te Etimoloji Üzerine olan kısmı Mustafa Argunşah, fevkalade büyük bir yetkiyle anlattı.

Şükrü Halûk Akalın’ın Hasan Eren Hoca’mızın lügati hakkında yaptığı fedakârlık hiçbir kimse tarafından kolay kolay yapılmaz. Adeta kitabı yeniden yazdı, kullanılır hâle getirdi. Allah, Şükrü Halûk Akalın’dan razı olsun ki bu ikinci baskıya fevkalade güzel dizinler koydu: Kaç kelime var, hangi dilden hangi kelime geçmiş? İlk defa Hasan Eren’in etimoloji lügati daha kullanılır hâle geldi. Halûk tevazu gösterdi. “Bunları ben yaptım”, demedi ama ben biliyorum. Burada söyleyeyim: O sözlüğün mutfağı başkaydı.

Andreas Tietze’nin sözlüğünde arkadaşımız Nurettin Demir ve Emine Yılmaz ne zorluklar çekmişler, gördünüz. Tietze de benim tanıdıklarımın birisiydi. Kendisi *polyglot* bir adamdı, yani *çok dilli*. Çok dil biliyor ve iyi biliyordu. İnsanlar hiçbir zaman öleceklerini düşünmüyorlar. O yüzden kendisi şifreli olarak numara koyuyor. “Benden sonra birisi bunu tamamlamak isterse ne yapacağım”, diyor. İşte Nurettin Demir, bu şifreleri çözmek için saçını başını yolmuş. İş bitiriyor, son maddede yeni bir şey çıkıyor, başa dönmesi lazım. Tietze’nin lüğatinin mutfağını bize resimleriyle gösterdi. Nasıl olduğunu, ne zorluk çektiğini, gördük. Hasan Eren’in etimoloji sözlüğünde ayrı zorluk, Andreas Tietze de ayrı zorluk. Alman ekolünden olmayan bir kimse bunu asla yapamaz. Çünkü adam notları Almanca yazmış, o yüzden Ahmet Acar, Semih Tezcan’dan rica etti. Semih Tezcan da bir uçak yolculuğunda Berlin’den

dönerken uçakta kalp krizi geçirdi, aramızdan ayrıldı. Nur içinde yatsın. Sağ olsun, Emine Yılmaz ile Nurettin Demir, o mutfağını gördüğümüz kimsenin lügatini kurtardılar. Bunun için de doğru dürüst bir para falan da alamadılar. Türkçe aşkından yaptılar.

Ben İstanbul Üniversitesinde çekirdekten yetişme birisiyim. Başka bir yerden gelmedim. Gözümü açtım, orayı gördüm. Bana sahip çıkan Muharrem Ergin ile Ahmet Caferoğlu'ydu. 1973'te cumhuriyetimizin 50. yıl dönümü için yaptığımız Milletlerarası Türkoloji Kongresinde dört kişilik kadroda en genç ben vardım. Ondan sonra 2013'te emekli olana kadar kongrelere hep devam ettim. Bütün mektupları ben yazdım, cevapları fişledim. Pek çok şey yaptım. Bunda kârım ne oldu, biliyor musunuz? Dünyanın belli başlı, bütün büyük hocalarını tanımak imkânına sahip oldum. Geldiler ve "Sertkaya sen misin", dediler. "Evet", dedim. İstanbul Üniversitesinde büyük hocaları tanıdım. Muhit meselesi çok mühimdir. Muhit meselesini unutmayın.

Ahmet Buran, hocası Tuncer Gülensoy'un çalışmalarını anlattı. Ahmet, fevkalade güzel, müdellel konuştu.

Hatice Şirin Türk Dil Kurumundaki etimoloji kolunda görevli iken çok şeyler yaptı. Biz Ahmet Buran'a da, Nurettin Demir ile Emine Yılmaz'a da Hatice Şirin'e de minnet borçluyuz. Sağ olsunlar, var olsunlar.

Mustafa Öner buraya çıktığında her zaman böyle oluyor. Heyecanlandı, hocası Günay Karaağaç'tan fevkalâde güzel bahsetti, çok güzel anlattı. Onu Karaağaç'ın diğer öğrencisi Özkan Öztekten tamamladı. Ondan sonra konuyu Ceval Kaya bağladı.

Son konuşmacı Mustafa Şenel, "Ben biraz rahatsızım ama şu kelimeler üzerinde bahsedeceğim", dedi. Çok dikkate değer bir bildiri sundu.

Günay Karaağaç ölmeden önce telefon etmiş, bana türkü söylemişti. Sonra Günay'ı kaybettiğimizi öğrenince ben hemen onun hayat hikâyesini yazdım. Facebook'ta yayımladım. Mustafa Şenel, bunu sayın rektörümüze göstermiş. Rektör "O kimdir?" diye sormuş. "O, onun ağabeyidir. Aynı odada oturdular" diye cevap vermiş. "Yarın cenazede Osman Fikri Sertkaya'nın o sözlerini bir kızımız okusun", demiş. Sayın rektörümüz lütfetmiş. Bana da nakli yayın yaptılar. Ben de onu seyrettim. Çok da güzel bir tören oldu.

Sayın rektörüm, zannediyorum, burada yapılan konuşmaların metnini Mustafa Şenel'den ve Ceval Kaya'dan isteyecek ve "Birinci Ölüm Yıldönümünde Günay KARAĞAÇ Çalıştayı" adı ile bunu bastıracaktır. Ben böyle düşünüyorum, ümit ediyorum.

Ayrıca biz bir sonuç bildirisi hazırladık, hepimiz de bu sonuç bildirisini imzaladık. Bu üniversitenin uygun bir yerleşim biriminde bir yere Prof. Dr. Güney Karaağaç odası, atölyesi, kütüphanesi gibi bir levha konulsun.

Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

SONUÇ BİLDİRGESİ

8 Aralık 2022 tarihinde Ardahan Üniversitesinin ev sahipliğinde Ardahan Üniversitesi ile Türk Dil Kurumunun birlikte düzenledikleri “Prof. Dr. Günay Karaağaç Anısına Etimoloji Çalıştayı” adlı bilimsel toplantı verimli geçmiş ve başarıyla sona ermiştir. 11 bilim adamının sözlü bildirisiyle gerçekleşen çalıştay, hem adına düzenlendiği Prof. Dr. Günay Karaağaç’ın anısına yakışır bir toplantı olmuş, hem de etimoloji bilim dalına yeni bakışlar ve değerlendirmeler getirmiştir.

Etimoloji, kelimelerin kökenlerini araştırır. Kelimeler, kavramların karşılıkları olup algı dünyamızdan izler taşır. Onlar, inancımızı, karakterimizi, coğrafyamızı, geçmiş çağlardaki yaşama biçimimizi, çevre uygarlıklarla, kültürlerle ve dinlerle ilişkilerimizi de yansıtır. Kelimeler aslında bizi yansıtır, ama biz de doğduktan sonra hazır bulduğumuz bu dilin kelimeleri arkasından dünyayı tanırız. Çevremizi bir bakıma dilimizin penceresinden görürüz. Bu sebepten, dil ve onun kelimeleri her bakımdan incelenmeye değerdir.

Etimoloji, kelimelerin analizini yapar, o kelimenin bizim hayatımızdaki macerasını tespit eder. Tarih bilimi belgeye dayanır, etimoloji ise tarih öncesi çağların izlerini taşıyan kelimeleri analiz ederek dilde saklı, ona sinmiş olan genleri ortaya çıkarır. Bu sebepten, dil araştırmalarında etimolojinin ayrı bir yeri vardır.

Batı medeniyetine mensup milletler erken aydınlanmanın getirdiği şans ile dillerini araştırmayı daha 19. yüzyılda büyük ölçüde tamamladılar. Gramerlerini yaptılar, ayrıntılı sözlüklerini yazdılar. Modern anlamda dil çalışmaları bizde ancak cumhuriyetle birlikte başladı. Henüz işin başındayız. Ayrıca bizim işimiz daha zordur. Çünkü zaman ve mekân bakımından batı dillerinden çok daha büyük ve farklı bir boyuttayız. Binlerce yıllık geçmişin ve yaşadığımız coğrafyanın, karşılaştığımız kavimlerin, kültürlerin, dinlerin dile yansımaları var. Tahminen bir milyonluk bir söz servetinin analizini, röntgenini, gen incelemesini yapmak durumundayız. Birkaç neslin altından kalkabileceği böylesine kapsamlı ve zor bir iş, ancak bir bilim adamları ordusu tarafından başarılabilir. Batı dillerinin etimoloji sözlükleri de yüzlerce âlimin yıllar süren çalışmalarıyla yaratılabilmektedir.

Türkiye’de bilim adamları üniversitelerin ilgili bölümlerinde istihdam edilmekte, bir taraftan ders verip öğrenci yetiştirirken, bir taraftan da akademik ilerlemeleri için yabancı dil öğrenme, makale ve kitap yazma, bildiri hazırlama, tez yönetme gibi işlerle uğraşmaktadırlar. Onların bu işlerinden zaman ayırıp bunların üstüne bir de etimoloji sözlüğü hazırlama veya böyle bir projede çalışma gibi ilave bir işe ayıracak zamanları ve enerjileri pek olmaz. Etimoloji sözlüğü gibi büyük dil projeleri için, sadece bu projede çalışacak mesaiye tabi

çok sayıda uzmana ihtiyacımız vardır. Bu uzmanlar, birikim ve imkân bakımından Türkiye'nin en donanımlı müessesesi olan Türk Dil Kurumunda mesaiye tabi sözleşmeli uzman olarak istihdam edilirlse başka dil projelerinde de çalıştırılabilirler.

Türk dili üzerinde doktora yapmış, ancak üniversitelerde kadrosuzluk yüzünden istihdam edilemeyen genç ve dinamik dilciler, sınavla seçilmek kaydıyla, ilminin doruğundaki tecrübeli hocalar öncülüğünde dil projelerini başarılı kılabilirler.

Devletimiz güçlüdür, olanakları çoktur, bilime daha fazla yatırım yapmaya da istekli ve muktedirdir. İlk adımda 100 doktoralı uzman dilciyi istihdam edebilir.

Bu bilimsel toplantıdan çıkan ikinci bir sonuç da şudur: Çalıştay, Prof. Dr. Günay Karaağaç anısına düzenlendi ve onun hatırasına, ilmine ve eserlerine yaraşır bilimsel olgunlukta bir toplantı oldu. Önerimiz, Ardahan Üniversitesinde yaklaşık üç yıl görev almış ve bu üniversiteye emekleri, katkıları, hizmetleri olmuş bu hocamızın adının, üniversitenin uygun bir ünitesine verilmesidir.

Aşağıda imzaları olan biz çalıştay katılımcıları, yukarıdaki görüş ve önerilere bütünüyle iştirak ediyoruz. Bunların, Ardahan Üniversitesi vasıtasıyla devletimizin ilgili kurumlarına iletilmesini arz ve talep ederiz.

Ardahan, 8 Aralık 2022

İmzacılar:

Prof. Dr. Şükrü Halûk Akalın
Prof. Dr. Mustafa Argunşah
Prof. Dr. Ahmet Buran
Prof. Dr. Nurettin Demir
Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun*
Prof. Dr. Ceval Kaya
Prof. Dr. Mustafa Öner
Doç. Dr. Özkan Öztekten
Prof. Dr. Osman Fikri Sertkaya
Prof. Dr. Mustafa Şenel
Prof. Dr. Hatice Şirin

* Eposta ile onay verdi.

SONUÇ BİLDİRGESİ

8 Aralık 2022 tarihinde Ardahan Üniversitesinin ev sahipliğinde Ardahan Üniversitesi ile Türk Dil Kurumunun birlikte düzenledikleri "Prof. Dr. Günay Karaağaç Anısına Etimoloji Çalıştayı" adlı bilimsel toplantı verimli geçmiş ve başarıyla sona ermiştir. 11 bilim adamının sözlü bildirisiyle gerçekleştirilen çalıştay, hem adına düzenlendiği Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın anısına yakışır bir toplantı olmuş, hem de etimoloji bilim dalına yeni bakışlar ve değerlendirmeler getirmiştir.

Etimoloji, kelimelerin kökenlerini araştırır. Kelimeler, kavramların karşılıkları olup algı dünyamızdan izler taşır. Onlar, inancımızı, karakterimizi, coğrafyamızı, geçmiş çağlardaki yaşama biçimimizi, çevre uygarlıklarla, kültürlerle ve dinlerle ilişkilerimizi de yansıtır. Kelimeler arasında bizi yansıtır, ama biz de doğduktan sonra hazır bulduğumuz bu dilin kelimeleri arkasından dünyayı tanıırız. Çevremizi bir bakıma dilimizin penceresinden görürüz. Bu sebepten, dil ve onun kelimeleri her bakımdan incelenmeye değerdir.

Etimoloji, kelimelerin analizini yapar, o kelimenin bizim hayatımızdaki macerasını tespit eder. Tarih bilimi belgeye dayanır, etimoloji ise tarih öncesi çağların izlerini taşıyan kelimeleri analiz ederek dilde saklı, ona sinmiş olan genleri ortaya çıkarır. Bu sebepten, dil araştırmalarında etimolojinin ayrı bir yeri vardır.

Batı medeniyetine mensup milletler erken aydınlanmanın getirdiği şans ile dillerini araştırmayı daha 19. yüzyılda büyük ölçüde tamamladılar. Gramerlerini yaptılar, ayrıntılı sözlüklerini yazdılar. Modern anlamda dil çalışmaları bizde ancak cumhuriyetle birlikte başladı. Henüz işin başındayız. Ayrıca bizim işimiz daha zordur. Çünkü, zaman ve mekân bakımından batı dillerinden çok daha büyük ve farklı bir boyuttayız. Binlerce yıllık geçmişin ve yaşadığımız coğrafyanın, karşılaştığımız kavimlerin, kültürlerin, dinlerin dile yansımaları var. Tahminen bir milyonluk bir söz servetinin analizini, röntgenini, gen incelemesini yapmak durumundayız. Birkaç neslin altından kalkabileceği boyesine kapsamlı ve zor bir iş, ancak bir bilim adamları ordusu tarafından başarılabilir. Batı dillerinin etimoloji sözlükleri de yüzlerce alimin on yıllar süren çalışmalarıyla yaratılabilmiştir.

Türkiye'de bilim adamları üniversitelerin ilgili bölümlerinde istihdam edilmekte, bir taraftan ders verip öğrenci yetiştirirken, bir taraftan da akademik ilerleme için yabancı dil öğrenme, makale ve kitap yazma, bildiri hazırlama, tez yönetme gibi işlerle uğraşmaktadırlar. Onların bu işlerinden zaman ayırıp bunların üstüne bir de etimoloji sözlüğü hazırlama veya böyle bir projede çalışma gibi ilave bir işe ayıracak zamanları ve enerjileri pek olmaz. Etimoloji sözlüğü gibi büyük dil projeleri için, sadece bu projede çalışacak mesaiye tabi çok sayıda uzmana ihtiyacımız vardır. Bu uzmanlar, birikim ve imkân bakımından Türkiye'nin en donanımlı müessesesi olan Türk Dil Kurumunda mesaiye tabi sözleşmeli uzman olarak istihdam edilirlse başka dil projelerinde de çalıştırılabilirler.

Türk dili üzerinde doktora yapmış, ancak üniversitelerde kadrosuzluk yüzünden istihdam edilemeyen genç ve dinamik dilciler, sınavla seçilmek kaydıyla, ilminin doruğundaki tecrübeli hocalar öncülüğünde dil projelerini başarılı kılabilirler.

Devletimiz güçlüdür, olanakları çoktur, bilime daha fazla yatırım yapmaya da istekli ve muktordur. İlk adımda 100 tane doktoralı uzman dileyi istihdam edebilir.

Bu bilimsel toplantıdan çıkan ikinci bir sonuç da şudur: Çalıştay, Prof. Dr. Günay Karaağaç anısına düzenlendi ve onun hatırasına, ilmine ve eserlerine yaraşır bilimsel olgunlukta bir toplantı oldu. Önerimiz, Ardahan Üniversitesinde yaklaşık üç yıl görev almış ve bu üniversiteye emekleri, katkıları, hizmetleri olmuş bu hocamızın adının, üniversitenin münasip bir ünitesine verilmesidir.

Aşağıda imzaları olan bizzat çalıştay katılımcıları, yukarıdaki görüş ve önerilere bütünüyle iştirak ediyoruz. Bunların, Ardahan Üniversitesi vasıtasıyla devletimizin ilgili kurumlarına iletilmesini arz ve talep ederiz.

Ardahan, 8 Aralık 2022

Prof. Dr. Cevat Kaya

Ahmet Buvan

Prof. Dr. Mustafa Akgün

Prof. Dr. Mustafa BENEK

Prof. Dr. Mustafa Demir

Halil İbrahim

Prof. Dr. Mustafa Öner

Prof. Dr. O. F. Sertkaya

PROF. DR. GÜNAY KARAAĞAÇ ANISINA ETİMOLOJİ ÇALIŞTAYI PROGRAM

08 Aralık 2022 Perşembe

10.00 - 11.00 / Açılış

- Ardahan Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Türk Müziği Bölümü Dinletisi
- Saygı Duruşu ve İstiklal Marşı
- Prof. Dr. Günay KARAAĞAÇ'ın Öz Geçmişinin Okunması
- Slayt Gösterisi

Açılış Konuşmaları:

- Prof. Dr. Mustafa ŞENEL (Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Başkanı)
- Prof. Dr. Mehmet BİBER (Ardahan Üniversitesi Rektörü)
- Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN (Türk Dil Kurumu Başkanı)
- Hüseyin ÖNER (Ardahan Valisi)

11.00 - 12.30

- Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA
- Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN
- Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

I. Oturum - Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH
Etimoloji Üzerine
Avrupa Hunlarında Geçen Kişi Adları ve Unvanlarının Kökenleri
Türkçe Sözlük'te Etimoloji Üzerine

12.30 - 14.00

Öğle Yemeği

14.00 - 16.00

- Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
- Prof. Dr. Nurettin DEMİR
- Prof. Dr. Ahmet BURAN
- Prof. Dr. Hatice ŞİRİN

II. Oturum - Oturum Başkanı: Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN
Türkiye'de Köken Bilimi Çalışmaları ve Eren Türk Dilinin
Etimolojik Sözlüğü
Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati'nde Etimoloji
Köken Bilimci Olarak Prof. Dr. Tuncer Gülensoy
Türk Dil Kurumunda Devam Etmekte Olan Etimoloji Projesi

16.00 - 16.15

Kahve Molası

16.15 - 18.15

- Prof. Dr. Mustafa ÖNER
- Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN
- Prof. Dr. Ceval KAYA
- Prof. Dr. Mustafa ŞENEL

III. Oturum - Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa ÖNER
Günay Karaağaç ve Türk Dili Araştırmaları
Günay Karaağaç'ın Türkçe Verintiler Sözlüğü Hakkında
Günay Karaağaç'ın Türkçenin Köktaşlar Sözlüğü Üzerine
Halk Etimolojisi Açısından Kars Yer Adları

18.15 - 18.45

- Değerlendirme
- Sonuç Bildirgesinin Okunması
- Kapanış

Değerlendirme ve Kapanış
Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA

19.00 - 20.30

Akşam Yemeği